Tijdschrift

voor

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

31996

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY New Delhi

Deel LXVI

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP 1778

Aflevering 1 en 2

1926

901.05
Tij
A438
157

Batavia
ALBRECHT & Co.

Den Haag
M. NIJHOFF

Memorie

van overgave betreffende de onder-afdeeling

Makale

van den aftredenden Gezaghebber bij het Binnenlandsch-Bestuur

E. A. J. Nobele.

I. Het Land.

A. Grenzen, grootte en bevolking.

1. *Grenzen.* De onder-afdeeling Makale ligt ongeveer tusschen 3° 3′ en 3° 18′ Z. B. en 111° 30′ en 120° 1′ O. L.

De grenzen zijn in het Noorden: van de oostelijk gelegen Benteng Si Bakko in westelijke richting over de B. Sintinan naar de Salo Sorro (oorsprong op de B. Kadinga ten noorden van B. Sintinan), dit riviertje stroomafwaarts tot aan den voet van den heuvel, waarop kg. Lebani (landschap Segala) gelegen is, langs de oostzijde van dezen heuvel over de B. Kalando en Karambao en door de Salo Kalimbang in westelijke richting naar de B. Piak op de Sarira keten (op de kaart van Abendanon B. Batoe keten genoemd), langs deze keten in noordelijke richting tot aan de B. Barana Tarai, van hier in zuid-westelijke richting ombuigende naar de Salo Sadang, deze stroom overstekende tegenover den heuvel Rante Tandoeng (ten zuiden van kg. Nonongan van de onderafdeeling Rante Pao), zuidelijk langs dezen heuvel in westelijke richting naar de Saloerivier (oorsprong op de B. Sopai), deze gedeeltelijk volgende in de richting van B. Toemonga, over dezen heuvel langs Rante Tadjo (een heuvel plateau op de grens van de landschappen Tapparang en Madandang) en over de Bs. Siboenon en Labi naar de uitmonding van de Salo Kessok (oorsprong 't Karoea gebergte in 't westen van Rante Pao) in de Salo Tapparang of Ba-

roepoe, gedeeltelijk langs de Salo Kesso en over de B. Tonga naar de B. Pangdodok, van hier in oostelijke richting naar de B. Langi of Malasoi, in zuidelijke richting de Salo Poetih (oorsprong op het Karoea gebergte) over, daarna in een slingerbocht eerst oostelijk dan zuidelijk om kg. Ratte (onder-afdeeling Rante Pao) en vervolgens oostelijk en noordelijk om kg. Satandoeng naar den top van de B. Masilla; van hier in westelijke richting over de Bs. Kandang en Satoen langs de samenvloeiïng der Salo's Boengin en Sasak naar de B. Tora en ten slotte langs de Salo Rada naar hare uitmonding in de Masoepoerivier;

in het westen:

van bovengenoemde Rada-mond stroomafwaarts langs de Masoepoerivier tot aan de uitmonding van de Salo Manoek in de vorige, van hier in zuidwestelijke richting over de Bs. Boenga, Palisoero, Poeang, Pajo-Pajo en Taloemba naar de B. Tagari, daarna in westelijke richting over de Bs. Rapah, Rangi, Padanan Kambisa naar de Kollanglaoen, ten slotte in zuidelijke richting over de Bs. Parangianasoe, Koering, Sali-Sali en Panoesoek langs de Salo Talang maar hare samenvloeiïng met de Salo Sipai;

in het zuiden:

van de samenvloeiïng der Salo's Talang en Sipai in oostelijke richting over de Bs. Batoe Sitene, Ao, Silawa, Milan (grenstop tusschen de onder-afdeelingen Makale, Pinrang en Binoeang), Maroepa, Roera, Taidassi en Nitoe naar B. Limbong van hier in zuidoostelijke richting over de B. Samalino en de kam van het Kaloekoe gebergte naar de Salo Kemire, dit riviertje stroomafwaarts naar de Sandang stroom, van hier haar volgende in noordwestelijke richting tot aan de uitmonding van de Salo Saloe, dit riviertje opwaarts tot aan zijn oorsprong op de B. Asoe langs de, eveneens op dezen top ontspringende Salo Ao stroomafwaarts tot aan hare samenvloeiïng met de Salo Mangoendapa, deze rivier opwaarts in noordoostelijke richting tot aan

haren oorsprong op de B. Tongkananbasi, dan in noordelijke richting over de Bs. Koekoe en Karra en de kam van het Samboeagebergte tot aan den oorsprong van de Salo Mesoe, vervolgens in oostelijke strekking langs dit riviertje afwaarts tot aan zijne uitmonding in de Berani, deze stroomafwaarts tot aan hare samenvloeiïng met de Salo Towe, van hier in zuidoostelijke richting naar kg. Garotien (onder-afdeeling Makale tusschen haar en kg. Kalasi (onderafdeeling Enrekang) door in noordelijke richting oostelijk langs kg. Padjaän (onderafdeeling Makale) naar de Salo Barani, verder deze rivier stroomafwaarts tot aan hare samenvloeiïng met de Salo Malino, van hier laatstgenoemde stroomafwaarts tot aan een punt recht noordelijk aan de samenvloeiïng der Salo's Balah en Roni, vervolgens in zuidelijke richting naar genoemd samenvloeiïngspunt en ten slotte langs de Ronirivier stroomopwaarts tot aan den top van de Rante Kambola.

in het oosten:

van de Rante Kambola over de toppen Poka, Pindjang, Si Kollong en Sarai, alle gelegen in het noordelijk deel van het Latimodjong gebergte, naar de Salo Taba, deze rivier stroomafwaarts tot aan de samenvloeiïng met de Salo Rada, langs dit beekje opwaarts naar de B. Tokeran Gandang, van hier over de B. Rea in noordelijke richting naar de Salo Rera (oorsprong op de B. Tangloemamboe ten zuiden van de B. Bangkak), dit riviertje opwaarts tot aan de Benteng Si Bakko (plaats waar vroeger eene benteng van Sengala gestaan heeft).

De grenzen met de onderafdeelingen Enrekang en Binoeang zijn vastgesteld resp. bij besluiten van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden ddo. 17 Mei 1913 No. 2733|47 en ddo. 2 April 1914 No. 1909|C10.

Als gevolg van de omstandigheid, dat de onderafdeeling Makale het laatst is opgericht en de grenzen der omringende ressorten bepaald zijn geworden zonder de landschapshoofden van Makale er in te kennen, ontstonden later eenige grensgeschillen, welke ten gunste van de

onderafdeeling beslecht werden, met uitzondering nochtans van een geschil met de onderafdeeling Pinrang 't welk door de geringe medewerking van opvolgende bestuurders van het ressort nog steeds van af Februari 1913 op afdoening wacht. De kwestie loopt over een tweetal onbeteekenende kampongs n.m. Kaladi en Tindan welker bewoners, niettegenstaande de kampongs binnen de grenzen van Makale gelegen zijn, indertijd onder Pinrang werden geregistreerd.

2. *Grootte.* Hare oppervlakte bedraagt ruw geschat 1450 K. M²., waarop ongeveer 55000 zielen wonen.

3. *Bevolking.* De dichtheid der bevolking kan derhalve gesteld worden op ruim 38 per K. M².

Hiervan wonen in:

het	landschap	Makale	11621
„	„	Minkindik	11460
„	„	Sengala	12513
„	„	Banga	1279
„	„	Taleong	1418
„	„	Malimbong	1533
„	„	Tapparang	2066
„	„	Palesang	1254
„	„	Boeakajoe	1404
„	„	Rano	2724
„	„	Baoe	700
„	„	Mappa	500
„	„	Balepe	1175
„	„	Simboeang	5000
		Totaal	54647

B. Verticale en horizontale vorm.

Hiervoor wordt verwezen naar het werk van den mijningenieur Abendanon „Geologische en Geografische doorkruisingen van Midden-Celebes".

Wat de bevaarbaarheid der rivieren betreft het volgende:

Ofschoon de Sadang over eene groote lengte een gering verval bezit, is zij onbevaarbaar als gevolg van hare geringe diepte bij normalen waterstand en van aanwezigheid van groote rotsblokken op tal van plaatsen.

Bij gewonen waterstand is zij echter op verscheidene punten te doorwaden en op vlotten, prauwen of vluchtige bamboebruggen over te trekken. Hare oeverbreedte wisselt af van ± 40 tot ± 100 M. terwijl de geringste diepte bij lagen waterstand is het oversteken zelfs met prauwen levensgevaarlijk.

Met de bevaarbaarheid der zijrivieren is het nog treuriger gesteld.

C. Grondgesteldheid.

Hiervoor wordt eveneens verwezen naar bovenaangehaald werk van den mijningenieur Abendanon.

D. Klimaat en moessons.

De hooge temperatuur, welke hier in verband met de ligging in de tropische lucht zou moeten heerschen wordt getemperd door de hoogte (2000—6000 voet) boven de zee, waarop dit landschap ligt. Door de afsluiting van hooge bergen heeft de zeewind weinig invloed op de temperatuur, wel de plotseling van de bergen afkomende koude winden en de aanzienlijke regenval gedurende ± 9 maanden van het jaar.

In het algemeen is het klimaat vrij mild, niettegenstaande de groote verschillen in temperatuur, welke op een zelfden dag van 17 tot 34° C kan oploopen. Dikwijls

kan het echter ook zeer ruw zijn, vooral in de maanden Januari en Februari, wanneer de zware slagregens gepaard gaan met onweders en rukwinden.

Als gevolg van de zeer bergachtige gesteldheid van het land en de ligging dicht onder den evenaar zijn de moessons niet zoo scherp gescheiden als op Java. In den regel heerscht de westmoesson van en met November tot en met Juli en de oostmoesson gedurende de overige maanden, terwijl de kentering in Juli en in October intreedt.

De heerschende winden komen uit het zuiden en het oosten.

De regens vallen gewoonlijk in de middaguren.

II. Het Volk.

A. Ethnografie.

1. *Godsdienst.* De Toradja's zijn animisten op monotheïstischen grondslag.

Zij denken zich alle levende en levenlooze dingen bewoond door goden of geesten, die hun bij de minste beleediging schade of ongeluk kunnen bezorgen; voorts is hunne vrees voor weerwolven (pô — opô) en vermeende geheime invloeden van menschen en dieren groot.

Zij onderscheiden in den mensch de levenskracht (toeo) en de ziel (penawan), welke laatste na den dood eenigen tijd in de woonstreek blijft rondzwerven als geest (bombo) om vervolgens over te gaan naar het zielenland (tanah bombo). In dit zielenland voeren de geesten dezelfde levenswijze als de menschen, vandaar, dat aan de dooden zooveel offers van karbouwen, varkens, rijst, goud en sieraden worden gewijd. Daarna sterven ze nog eenige malen om dan op eene onbekende manier voor goed te verdwijnen.

Enkelen beweren, dat de geesten later weer in hun geboorteland terugkeeren als mieren, die tusschen het gras verscholen bij een brand met den rook opstijgen, om verder in de lucht te blijven zweven. Wolk en rook zijn namelijk bij den Toradja identisch, hetgeen uit de voorgaande voorstelling blijkt.

Daar de geest van een overledene nog langen tijd kwaad kan doen, vooral als hij nog in de woonstreek rondzwerft, trachten de overlevende familieleden hem op allerlei manieren in een goed humeur te houden, waartoe tal van gebruiken en van offers in karbouwen, varkens, kippen, rijst, enz. dienstig zijn.

Als gevolg van deze voorstelling neemt de doodencultus in het leven van den Toradja eene zeer voorname plaats in en gevoelt hij voor zijne dooden evenveel vrees als voor zijne goden.

Het doel van een doodenfeest, waarop tal van karbouwen en varkens worden geslacht en dobbelpartijen plaats vinden, afgewisseld door zang en dans, flirt en drank, is om den geest van den doode voldoende levensonderhoud mede te geven naar het zielenland, bij gebrek waaraan hij de overlevende familie-leden schade zou kunnen berokkenen in hunne bezittingen, gezondheid en huiselijk geluk.

Heeft de overledene veel bezittingen nagelaten of zijn de verwanten welgesteld, dan worden in den grafkelder zelfs kostbare wapens, kleeren en sieraden gelegd.

Ten einde diefstal van deze goederen te voorkomen, worden de graven daarom in hooge, steile rotswanden uitgebeiteld en met een houten luik stevig afgesloten.

Andere offerfeesten, w.o. die aan den rijstbouw en het leggen van een nieuwe dakbedekking de voornaamste plaats innemen, hebben bijna uitsluitend ten doel de goden, voornamelijk de kwade, gunstig te stemmen.

De hoofdgod heet Pong Matowa. Naast deze neemt de Toradja nog tal van mindere goden (Dewata's) aan, die naar de plaats, waar ze zich ophouden, onderscheiden worden in: Ampo Padang (Grondgod), Dewata Oema

(Sawahgod), Dewata Boentoe (berggod) enz. Pong Matowa stelt hij zich voor als oneindig goed, van wien niets boos te verwachten is; vandaar, dat hij voor dezen de minste vrees koestert, en dientengevolge aan hem het minste offert.

De op den Boentoe Kandora (landschap Minkindik) neergedaalde hemelvorst Tamboro Langi stamt volgens het volks-geloof van den hoofdgod af en daarmede ook het vorstengeslacht, waarvan Poeang Tarongkong, het tegenwoordige landschapshoofd van Makale, een zuivere afstammeling moet zijn. Als zoodanig zou laatstgenoemde nog wit bloed in zijn pink hebben.

De zielen van de overledenen uit dit geslacht behoeven daarom niet eerst naar het zielenland, doch keeren rechtstreeks naar den hemel terug bij Pong Matowa.

De geloofs- en adatkenners zijn de To Menawa (eene soort priesters), die echter over het algemeen niet veel invloed hebben, uitgezonderd dan bij de regeling van offerfeesten, waarbij echter ook de Matoea's Oeloe een woordje mee te spreken hebben.

Gelijk alle heidensche volken heeft ook de Toradja zijne pemali's, welke later bij de onderwerpen, waar ze thuis behooren, ter sprake zullen komen.

De pemali's welke daar niet behandeld zullen worden, vindt men hieronder vermeld. Deze bestaan uit: het nuttigen van vleesch afkomstig van witte dieren (karbouwen, varkens, kippen enz.). Dit staat hiermede in verband, dat hun hoofdgod ook wit is, zelfs wit bloed heeft;

het verkoopen van karbouwenhoorns, afkomstig van doodenfeesten;

het villen van karbouwen, welke aan eene ziekte gestorven zijn;

het nuttigen van rijst en gekookte mais door de familieleden van een overledene gedurende den rouwtijd;

het bevuilen met faeces van alle benoodigdheden voor de bereiding en het opdienen van de rijst, daar deze wordt beschouwd als de godenspijs bij uitnemendheid. De overtreding van deze pemali wordt zeer zwaar aan-

gerekend en heeft in Mamasa (boven Binoeang) zelfs geleid tot gewapend verzet tegen het Bestuur.

Bij epidemieën mag er niets buiten de kampong worden verkocht en van geofferde dieren bij sterfgevallen mag geen vleesch uit de kampong naar buiten worden vervoerd.

2. *Evangelisatie.* Zonder dat aan den bestuurder van dit ressort eenig advies werd gevraagd, stond de Regeering den predikant bij de Protestantsche gemeente te Makasser toe in de onder-afdeeling Makale zendingswerk te verrichten.

Om te beginnen kwam de hulppredikant Kelling in de maand Mei 1913 te Makale en doopte zonder eenig overleg met den besturenden ambtenaar tijdens diens afwezigheid een 20-tal schoolkinderen, waarvan beweerd werd dat hunne ouders er toestemming voor hadden gegeven, hetgeen bij nader onderzoek zoo in elkaar bleek te zitten, dat die ouders er in toegestemd hadden in de veronderstelling verkeerende, dat het de een of andere schoolmaatregel betrof door den Gezaghebber gelast.

De adat niet kennende wist de hulpprediker absoluut niet, wat er aan vastzat.

Zonder voorafgaande bespreking met de ouders heeft deze dooping meer antipathie dan sympathie bij hen opgewekt, zoodat zij veel gevaar had kunnen opleveren voor het succes van het zendingswerk.

Dank zij de pogingen van steller dezer om den slechten indruk hiervan weg te nemen, werd bedoeld gevaar opgeheven. De meeste ouders berustten toen in 't gebeurde doch verklaarden beslist geen hunner kinderen meer te zullen toestaan tot het christendom over te gaan.

Later kwam er meer samenwerking tusschen bestuur en zending, met het gevolg dat op verschillende plaatsen volksscholen door de bevolking werden gebouwd.

De leermiddelen en de tractementen der goeroe's komen ten laste van de zending, die hiervoor eene subsidie ontvangt van het Gouvernement.

Het ligt in het plan voor deze scholen de „Timorregeling" toepasselijk te verklaren, waardoor de kosten, welke nu de zending hoofdzakelijk draagt zooveel doenlijk door de bevolking zullen worden betaald.

Thans worden te Simboeang, Boeakajoe, Rano, Rimbong, Leatoeng, Batoe Allo, Rendangan, Mebali en Gandang Batoe zulke scholen aangetroffen, welke elk bezocht worden door ± 50 kinderen en aan het hoofd waarvan Menadoneesche of Amboineesche goeroe's geplaatst zijn. Het leerplan omvat lezen en schrijven der Maleische taal met Latijnsche karakters, de vier hoofdregels van het rekenen met geheele getallen en facultatief onderwijs in de Protestantsche godsdienst. Aan de meeste scholen is een tuintje verbonden, waar de kinderen dagelijks aan het werk worden gezet met het doel de lust voor den veldarbeid bij hen te blijven aankweeken. Gebeurt dit niet en geeft de goeroe hierbij niet het voorbeeld dan bestaat er groot gevaar voor het ontstaan van een toestand als in Menado en Ambon, waar zij, die schoolonderwijs genoten hebben, zich te goed voelen om handenarbeid te verrichten. Dit dient met kracht te worden tegengegaan ter voorkoming van economischen achteruitgang.

De goeroe's waarover thans beschikt wordt, evenals het leer-program lijken mij evenwel verre van geschikt toe voor de bereiking van het materialistische doel van het onderwijs.

De goeroe's zijn te weinig onderlegd en absoluut ongeschikt voor het geven van praktisch onderwijs in hetgeen de kinderen dienen te leeren om later als landbouwers of veefokkers er nut van te kunnen trekken; het zijn te veel heeren.

Het leerplan dient gericht te zijn op het kweeken van landbouwers, veefokkers en handwerkslieden en zoo samengesteld te zijn, dat de helft van den tijd aan de theorie wordt gewijd en de andere helft aan de praktijk.

Waar de tegenwoordige zendingleeraar Prins, die de taak van den predikant der Protestantsche gemeente

te Makassar overgenomen heeft, zich met hart en ziel aan zijn werk denkt te geven en van plan is de methode van de heeren Adriani en Kruyt in Posso te volgen, bestaat er kans dat aan de materialistische zijde van het onderwijs ook de noodige aandacht zal worden gewijd.

Het Utrechtsche zendingsgenootschap, tot welke corporatie de heer Prins behoort, is ook voornemens eene kweekschool te Makale of Rante Pao op te richten voor de opleiding van Toradja's tot onderwijzer. Gaat dit plan door, dan krijgen we de onderwijzers die noodig zijn; mannen die uit het zelfde milieu komen als hunne leerlingen, en derhalve den aanleg en den volksaard hunner pupillen kennen en weten, wat deze noodig hebben.

Van de Boegineezen, welke ten getale van ± 100, zich in Makale sedert ongeveer 40 jaar metterwoon gevestigd hebben, is geen propaganda voor den Islam te vreezen.

Het zijn rustige en nijvere ingezetenen, die zich uitsluitend bezighouden met het drijven van handel.

Slechts in het zuidelijk gelegen Oeloewae hebben enkele kampongs, tientallen jaren geleden, door den invloed van het aangrenzende Doeri den Islam omhelsd. Het nieuwe geloof zit er echter nog zeer dun op, zoodat ze door mij nog niet verloren voor de zending worden beschouwd.

3. *Ras, afstamming, enz.* De Toradja's stammen vermoedelijk vrij zuiver af van de oer-bewoners van het eiland Celebes, die, gelet op de groote overeenkomst in het uiterlijk en in vele zeden en gewoonten, naar ik veronderstel, tot hetzelfde ras hebben behoord als de oerbewoners van Borneo (Dajakkers), van Sumatra (Koeboes enz.) en Java (Tengereezen, Badoejs).

Omtrent den oorsprong en de eerste vestiging bestaat niet de minste overlevering. Zooals uit de afstammingsgeschiedenis van het Toradjavorstengeslacht, welke

later volgt, zal blijken, was het land reeds bewoond, toen de eerste hemelvorst er nederdaalde.

De bevolking is verwant aan de Toradja's uit de omliggende streken (Palopo, Doeri, Pinrang, Binoeang, Mandhar), hetgeen duidelijk merkbaar is aan de groote overeenkomst in uiterlijk, taal, zeden en gewoonten. In de streken, welke grenzen aan de Boegineesche landen, hebben de Toradja's begrijpelijkerwijze eene min of meer krachtige vermenging met de Boegineezen ondergaan.

Omtrent de afstammingsgeschiedenis van de vorstengeslachten bestaan in de verschillende landschappen min of meer van elkaar onafhankelijke legenden, welke evenwel alle dit gemeen hebben, dat ze berusten op een op aarde neergedaalden hemelvorst, die een liefdeband zou hebben aangeknoopt met eene uit het water voortgesproten prinses.

De legende betreffende het voornaamste vorstengeslacht, waarvan de tegenwoordige landschapshoofden van Makale, Minkindik en Sengala afstammen, luidt zooals vermeld onder het hoofdstuk over Bestuur.

4. *Volksaard.* De Toradja is van een sanguinisch temperament, hetgeen terstond opvalt door zijne bewegelijke gelaatstrekken en oogopslag en zijn levendig gebarenspel; voorts is hij blijmoedig, arbeidzaam, gewillig en meer vreedzaam dan krijgshaftig van aard.

Als gevolg van den ordeloozen natuurtoestand met zijne groote onzekerheid van persoon en bezit, waarin hij te voren geleefd heeft, vertoont zijn karakter ook minder goede eigenschappen, zooals wreedheid, leugenachtigheid en diefachtigheid.

In gewone omstandigheden gedwee, is hij wegens zijn sanguinischen aard en goedgeloovigheid gemakkelijk op te ruien en kan hij tot het uiterste gebracht, de grootste doodsverachting tentoonspreiden.

In zijn optreden, ook tegenover Europeanen, is hij zeer vrijmoedig, hetgeen een gevolg is van de maatschappelijke verhoudingen in zijn land, welke in den om-

gang bijna geen standsverschil kent. Zitten een Poeang en zijn slaaf of pandeling in gezelschap, dan zal niemand er iets in zien, wanneer zij wederkeerig uit elkaars sirihzakken putten.

Het gevoel van recht is, niettegenstaande hij jaren blootgestaan heeft aan de uitbuiterijen van Sidenrengsche roofbenden en van zijn eigen hoofden, vrij sterk ontwikkeld.

Vermeent hij gelijk te hebben dan zal hij niet ophouden recht te zoeken; dikwijls laat hij er echter een of meer jaren over heen gaan, wat het onderzoek nog al eens bemoeilijkt. Waar hij over het algemeen leugenachtig van aard is, is het wel merkwaardig, dat aangegane schulden, zelfs na verloop van tientallen van jaren en bij ontstentenis van getuigen door hem eerlijk worden erkend.

Hoewel niet bepaald kunnende bogen op groote lichaamskracht, bezit hij een taai physiek, waardoor hij zeer geschikt is als vrachtdrager. Het scheelt echter veel uit welke streek hij afkomstig is. In de westelijke landschappen, waar de levensomstandigheden moeilijker zijn, is het volk minder krachtig.

Als landbouwer en veefokker tamelijk ijverig, is hij lui, waar het andere werkzaamheden betreft, vooral dezulke, welke onder contrôle staan. Over het algemeen doet hij daarom niet graag dienst als vrachtdrager, zelfs niet tegen een zeer behoorlijk loon.

In zijne levenswijze is hij zeer sober; rijst, mais, of obi ketella met wat groenten en lombok, vormt gewoonlijk zijn dagelijksch maal, waaraan nu en dan een vischje of een aaltje wordt toegevoegd. Karbouwen-, varkens- en kippenvleesch nuttigt hij slechts op dooden- en andere offerfeesten. Van de toewak (gegiste arènpalm-wijn) is hij evenals van het dobbelspel en het hanenvechten een hartstochtelijk liefhebber. Ook van zang en dans en flirt is hij niet vies.

In één woord, een echt fuifmerk.

Om aan zijne dobbelzucht te kunnen botvieren ver-

kocht hij vroeger niet slechts zijne bezittingen, doch als hij niets meer had, zelfs zijn eigen persoon en die van vrouw en kinderen of ging hij tot roof en diefstal over.

Van deze geweldige hartstocht werd vóór onze bestuursbemoeienis, ontzettend misbruik gemaakt door de Sidenrengers en Loewoereezen, die destijds als roovers, slavenhandelaars en geldschieters het land op den rand des ondergangs brachten.

Bij honderden werden toen de Toradja's als slaven uitgevoerd naar de Boegineesche landen, den overwal van Borneo en zelfs naar Singapore.

De opium, welke met de Boegineezen hare intrede deed, heeft gelukkig bij den Toradja geen ingang gevonden, evenmin als de Islam. Slechts zij, die jarenlang als slaaf in de Boegineesche landen zijn geweest, laten zich wel eens tot den Islam bekeeren doch veel komt dit toch ook niet voor, terwijl bovendien niet weinigen na terugkomst in hun geboorteland den lust niet kunnen weerstaan zich weer te goed te doen aan varkensvleesch.

In vele opzichten nog onbeschaafd, staat de Toradja op het gebied van rijstbouw, veefokkerij, huizenbouw en decoratieve kunst reeds op vrij hoogen trap van ontwikkeling.

5. *Kleeding.* Ziet men man of vrouw echter weer in hunne primitieve kleeding rondloopen dan krijgt een vreemdeling den indruk met een natuurvolk van den laagsten trap van beschaving te doen te hebben.

De man heeft om de heupen een schaamgordel, „péjo" geheeten, bestaande uit een lap ongebleekt katoen van eene handpalm breedte en 1½ vadem lengte, die om het middel gewonden en eens tusschen de beenen wordt doorgehaald om met de beide uiteinden voor het schaamdeel breed en tot halver hoogte van de knie af te hangen. Sinds onze komst begint het dragen van broeken, baadjes en hoofddoeken langzamerhand ingang te vinden.

Het lange haar wordt met een koord van gevlochten bamboe of een touwtje bijeen gehouden, terwijl thans

de meer beschaafden en de hoofden het haar kort dragen en bedekken met een hoofddoek of eene muts.

Verder behoort tot zijne garde-robe een wijde sarong van ongebleekt katoen, welke hij overdag over zijne schouders of ineen gewikkeld op zijn hoofd draagt en 's nachts als mantel gebruikt ter bescherming tegen de koude.

Noemen we nog het sirihzakje (sépoe) van wit of gebloemd katoen, dat aan een touwtje over een der schouders hangende, onafscheidelijk van hem is, dan is zijn dagelijksch costuum voltooid.

De dagelijksche kleeding der vrouw bestaat uit eene tot iets over de knie reikende wijde sarong van ongebleekt wit of zwart katoen welke om het middel of boven de buste vastgemaakt of los wordt gedragen door het bovenstuk van voren naar achter over een der schouders te werpen; hieronder wordt meestal een kort broekje gedragen.

Gaat men uit, dan trekken vooral de jonge ongetrouwde vrouwen een baadje van ongebleekt wit of zwart katoen aan en wordt een platte breed-gerande bamboehoed op het hoofd gezet. Het baadje heeft den vorm van een kort jakje, dat tot iets over den navel reikt, met mouwen tot boven den elleboog en aan de voorzijde een split van den hals tot aan de welving der buste.

Voorts het onafscheidelijke sirihzakje als bij den man.

Gaat men naar een feest dan dragen de welgestelden kleeren van betere en meer kleurige stoffen en is de split in 't baadje van zilveren of gouden knoopen voorzien, terwijl aan hals, armen en vingers de sieraden evenmin ontbreken.

De mannen dragen dan broeken en jassen en ook wel eens hoofddoeken. Op dooden- en offerfeesten is de heerschende kleur vrijwel zwart.

6. *Maatschappelijke standen.* In de Toradjasche maatschappij onderscheidt men vier standen, t.w.

1. De Poeang's en Madika's d.z. de zuivere afstammelingen van het oorspronkelijk vorstengeslacht;

2. de anak di sissih, ontstaan uit huwelijken van Poeang's en Madika's met vrouwelijke Tomakaka's.

3. de Tomakaka's of adellijken, die naar gelang van hunne afkomst nog verdeeld worden in de volgende klassen:

a. Tomakaka Banoe, die afstammelingen zijn van den oorspronkelijken stichter van een penanian (kampongcomplex); deze staan het hoogst in aanzien.

b. Tomakaka Mata-ala, welgestelde lieden, die van pandelingen verheven zijn tot Tomakaka met toestemming van den Poeang en Madika en de Parengé's (Tomakaka's die bestuursgezag uitoefenen).

c. Tomakaka-balao, afstammelingen van Tomakaka's en vrouwelijke pandelingen; zij nemen den laagsten rang in onder de Tomakaka's.

4. de To Kaoenan, de vroegere slaven en pandelingen, die weder worden onderscheiden in verschillende klassen, hieronder genoemd in de volgorde van hun aanzien.

a. Kaoenan Boelawan, erfslaven en erfpandelingen;

b. Kaoenan Indan, die door schulden in deze positie zijn geraakt en het recht hebben zich weer vrij te koopen evenals de volgende klasse;

c. Kaoenan Mingkarandoek, die uit onmacht om hun persoon en die van vrouw en kinderen tegen de roofzucht van anderen te beschermen, of om andere redenen zich met hun gezin en bezittingen, bij een ander in pandelingschap hebben begeven en dit bezegeld hebben door een varkensoffer in het bijzijn van eenige getuigen;

d. Kaoenan tai manoek, zij die slaaf zijn bij een slaaf of pandeling; dit zijn de paria's van de Toradjamaatschappij.

Aan de instelling van slaven en pandelingen werd na onze komst geleidelijk een eind gemaakt door het Regle-

ment op de slavernij en het pandelingschap van den Gouverneur Kroesen.

Hoewel ze thans officieel niet meer bestaan, hebben de To Kaoenan evenwel hunne naam en plaats in de Toradja-maatschappij behouden en zijn de meesten geheel vrijwillig bij hunne oude meesters gebleven, omdat zij zich langzamerhand zijn gaan beschouwen, als leden van diens gezin en het in den regel zoo slecht nog niet hebben in hun afhankelijken staat.

De verhalen omtrent wreede behandeling der Toradjaslaven, welke vóór onze bestuursbemoeienis de ronde deden, gelden dan ook meer degenen, die als handelsartikel het land uitgevoerd werden.

Doch ook deze hadden, eenmaal bij een meester terecht gekomen, het niet zoo slecht.

Omtrent de vroegere verplichtingen van de verschillende slaven en pandelingen is hieronder het een en ander vermeld.

De Kaoenan Boelawan namen de meest bevoorrechte positie in als erfslaven en werden meer als leden van het gezin beschouwd. Zij mochten niet aan anderen worden overgedaan, doch bleven met vrouw en kinderen onafscheidelijk verbonden aan het stamhuis van den oorspronkelijken meester.

Zij behoefden niets op te brengen en werden benut als bewakers van het stamhuis (Tongkonan Lajoek) en bedienden van de kinderen der meesters of diens naaste verwanten. Bij het Maboea-feest waren de Kaoenans Boelawan belast met het slachten van varkens en het koken van rijst. Verder was het speciaal hunne taak om met de Tomakaka's de oema mana (poesaka sawah's) te bewerken, en hadden ze verschillende baantjes op de doodenfeesten, bij padi-oogst en huwelijksplechtigheden.

Hadden ze overtredingen begaan, dan mochten ze niet worden beboet, doch hadden hunne meesters alleen het recht hun te berispen of een pak slaag toe te dienen.

Bovengenoemde werkzaamheden van de Kaoenan Boe-

lawan mochten niet aan andere slaven of pandelingen worden opgedragen.

Alle Poeang's (Madika's) en Anak di sissih hadden het recht te beschikken over de Kaoenan Boelawan uit hun gemeenschappelijke Tongkonan Lajoek.

Den Kaoenan Indan konden de volgende werkzaamheden worden opgedragen: tuin- en sawaharbeid, het halen van brandhout, de verzorging van het vee en het dragen van eetwaren op reis (mangalemba kinalo), terwijl hunne vrouwen belast waren met de bereiding van de maaltijden.

De meester was verplicht de Kaoenan Indan te voeden als ze voor hem werk verrichtten. In hun vrijen tijd was het hun vergund voor zich zelf te werken. Wenschte een vrije man met de dochter van een Kaoenan Indan te trouwen en haar vrij te koopen, dan moest hij daarvoor minstens een karbouw of de geldswaarde hiervan aan haar meester betalen. Een Kaoenan Indan had het recht zich vrij te koopen, doch moest daarvoor minstens 10 karbouwen bezitten, welke dan gelijkelijk verdeeld werden tusschen hem en zijn meester.

Kaoenan Minkarandoek kon men op verschillende manieren worden.

Geraakte een vrije man in armoede en had hij veel schulden gemaakt, dan kon hij zich tot pandeling van een ander verklaren.

Dit moest bezegeld worden door een varkensoffer onder getuigen. Werd hij later rijk, dan kwam het ten voordeele van zijn meester, bleef hij arm dan had gene er slechts de nadeelen van. De schuldeischer van den pandeling-gewordene, kon dan naar zijn geld fluiten, tenzij hij opgewassen was tegen diens meester, wat in den regel niet het geval was. Zij konden zich later weer vrij maken, als zij voldoende rijk geworden waren. Dan werden daartoe hunne bezittingen in drieën verdeeld en kreeg de meester 2|3 ervan en zij zelf 1|3. Dit loskoopen heet mata-alla en had niet plaats voordat er minstens 20 karbouwen te verdeelen waren.

Een tweede manier om zich in het Mingkarandoekschap te begeven, was als volgt:

Wanneer iemand door zijn kind beleedigd werd, begaf hij zich met vrouw en kinderen en al zijne bezittingen in pandelingschap bij een ander.

Dit Mingkarandoek moest bezegeld worden door een offer van 1 varken aan de Dewata's en 1 varken aan de To Dolo (gestorven familieleden); werden er meer varkens geslacht, dan kregen de aanwezigen, w.o. 2 tot 6 parengé's als getuigen, er een deel van.

Kregen de op zich zelf wonende kinderen bericht, dat het Mingkarandoek had plaats gehad, dan waren ze verplicht hunnen vader te zenden: een baadje, een broek, eene sarong, een hoofddoek en eene sirihzak en aan den meester van hun vader, die ook hun meester was geworden, een of meer karbouwen, naar gelang van hunne gegoedheid.

Konden zij geen karbouwen zenden, dan waren ze verplicht zich eveneens in pandelingschap te begeven. Kwamen zij deze verplichting niet na, dan was in den regel een strijd er het gevolg van.

De Kaoenan tai manoek waren in eigenlijken zin de Kaoenan Mingkarandoek van Kaoenan. Ook ontstonden ze doordat een meester zijn slaaf of pandeling, waarmede hij niet ingenomen was, aan een anderen rijkgeworden pandeling verkocht. De Kaoenan tai manoek konden zich ook vrij koopen, doch moesten het dubbel doen.

Eerstens moest hij de helft van zijne verkregen bezittingen aan den slaaf, die hem gekocht had, afstaan, tweedens had hij de helft van zijn aandeel te betalen aan zijn vorigen meester.

7. *Huwelijks-gebruiken en huwelijks-recht.* Het huwelijk (sipobaene of siala) is individueel. Men mag zoowel in als buiten den stam en familie trouwen. Ook naar eene andere kampong of landschap is het trouwen geoorloofd, doch niet buiten het Toradja-gebied.

Dikwijls gaat vrije liefde vooraf.

Huwelijken in familie zijn voor Poeang's (Madika's) tot in den 2den graad toegestaan; voor anak disissih en Tomakaka's, tot in den 4den graad van bloedverwantschap.

In de westelijk van de Sadang gelegen landschappen zijn voor Madika's en Tomakaka's deze grenzen de 3de en 4de graad.

Bij overtreding van dit verbod wordt eene boete opgelegd:

1e. aan Poeang's en Madika's van 4—12 karbouwen en een offer van 2—4 varkens;
2e. aan anak disissih van 2—8 karbouwen en een offer van 1—2 varkens;
3e. aan Tomakaka's van 1—4 karbouwen en een offer van 1 varken;
4e. aan To Kaoenan van 1 karbouw en een offer van 1 varken en een kip.

Ook is het overal toegestaan twee of meer zusters tot echtgenooten te nemen.

Verboden is echter te huwen met eene stiefdochter, ook zelfs na overlijden van hare moeder (mapasisoesoe). Overtreding hiervan wordt gestraft met verbanning.

Poeangs en Anak di Sissih mogen wanneer zij eene kaoenan tot vrouw nemen zich slechts bepalen tot de Kaoenan Boelawan; voor de vrouw bestaat het verbod met iemand van minderen stand te trouwen.

Voor het sluiten van een huwelijk is de toestemming der ouders noodig. Vindt het huwelijk zonder toestemming toch plaats, dan worden de gehuwden door de ouders verstooten (to sirarakan anakna). Gewoonlijk volgt later binnen korteren of langeren tijd weer de verzoening. Het betalen van een bruidschat komt in de meeste landschappen niet voor, waardoor de vrouw eene vrij onafhankelijke positie bezit, slechts in Boeakajoe, Rano, Baoe, Palesang en Mappa is een soort bruidschat (ba-ana) door den bruidegom verschuldigd in 't geval de bruid tegen den wil harer ouders getrouwd is.

Deze bruidschat is vastgesteld als volgt:

1. voor dochters van een Madika 1—12 karbouwen;
2. voor idem van een Tomakaka 1—3 karbouwen;
3. voor idem van een Kaoenan Boelawan 1 karbouw.

In plaats van karbouwen kan ook de geldswaarde ad 8 rijksdaalders per stuk betaald worden.

Eene eigenlijke verloving (sikampa) bestaat slechts bij kinderhuwelijken, tot dat de puberteit ingetreden is, waarna het huwelijk wordt voltrokken door het geven van het gewone bruidsmaal (sinasoean). Zijn de verloofden niet meer genegen tot het sluiten van het huwelijk over te gaan, dan wordt de verloving verbroken zonder dat eene der partijen eene schadeloosstelling is verschuldigd. Deze schadeloosstelling is slechts het meisje verplicht te betalen, wanneer zij ontrouw pleegt; bij de bestaande polygamie kan de man zich nooit daaraan schuldig maken.

Tusschen huwbaren duurt de verlovingstijd, indien hiervan gesproken mag worden, slechts enkele dagen. Is het meisje of de vrouw in dien tijd haren verloofde ontrouw, dan is ze eveneens verplicht eene schadeloosstelling te betalen. De grootte hiervan bedraagt: voor Kaoenan van 2 rijksdaalders tot 2 karbouwen;

voor Tomakaka's van 1 karbouw tot 12 karbouwen;

voor Anak di Sissih van 2 tot 24 karbouwen;

voor Poeang's en Madika's van 12—100 karbouwen.

De kindverloofden mogen gedurende den verlovingstijd wel elkaar ontmoeten en in hetzelfde huis wonen, doch niet bij elkaar slapen. Voor de huwbaren is het gedurende dien tijd geoorloofd reeds als man en vrouw te leven, doch slechts in de woning van de ouders van een hunner.

Voor het huwelijk van Poeang's met meisjes of vrouwen uit denzelfden stand worden eerst door de ouders van den man twee tot vier mannelijke Kaoenan Boelawan naar de ouders van het meisje gezonden om te vernemen of het voorgenomen aanzoek kans van slagen zal hebben.

Deze afgezanten blijven in het huis wachten tot alle

familieleden van het meisje opgeroepen en geraadpleegd zijn, waarna zij het antwoord van hunnen lastgever overbrengen. Is het antwoord gunstig, dan luidt het: „Na maelo mi napamesa masa rara boekoe" (wij willen ons bloed en beenderen gaarne vereenigen); in het ontkennende geval: „Ia saraka ondang sipobaene ne atoe rang sanrara sangboekoe" (wat is beter, trouwen of zorgen voor gelijk bloed en beenderen).

Een weigerend antwoord mag niet beleedigend worden opgevat, zoodat het nimmer aanleiding geeft tot geweld-maatregelen.

Na ontvangst van een gunstig antwoord zenden de ouders van den man dezelfde Kaoenan Boelawan weder terug om kennis te geven van den dag, waarop „pangan" (sirih) zal worden aangeboden. Op den aangekondigden dag wordt een geweven sirihzak (sépoe kamandan) gevuld met 12 sirihbladeren, 12 pinangnoten en een stukje goud, door 6 vrouwelijke en 6 mannelijke Kaoenan Boelawan bij de ouders van het meisje gebracht.

De kleeding dezer vrouwen bestaat uit een hoofdband met gouden versierselen (sa-pi), eene sarong (dodoan). aan de onderzijde voorzien van een band met ongesnoeide oud-Hollandsche stuivers (oewang rindin) en eene gouden halsketting (rara) en nog andere, niet bepaald voorgeschreven, sieraden.

De mannen zijn gewoon gekleed.

De twaalf afgezanten zetten zich voor het huis op den grond neer, waarop een der vrouwen roept: „Daoe sia raka Poeang?" (is de Poeang daar binnen?) en eene vrouwelijke Kaoenan Boelawan uit het huis ten antwoord geeft: „Inde sia" (zij is hier). Daarna komt laatstgenoemde met eene sirihzak buiten en biedt deze den aangekomenen aan, die daaruit de ingrediënten voor eene sirihpruim nemen. Is dit gebeurd, dan gaat de vrouwelijke Kaoenan Boelawan met de sirihzak weer naar binnen om de ouders van het meisje te waarschuwen, dat de afgezanten er zijn, waarna het meisje met

hare ouders in het midden-vertrek (inan tanga) gaat zitten voor de ontvangst.

De afgezanten zijn inmiddels opgestaan en hebben zich aan weerszijden van de trap geschaard. Zoodra zij van de vorengenoemde vrouwelijke Kaoenan Boelawan bericht hebben, dat ze binnen kunnen treden, gaan de 6 vrouwen de trap op, begeven zich naar de ontvangstplaats en een harer legt de medegebrachte, „sépoe" op den schoot van het meisje.

Onder het gebruiken van de helft van de sirih door het meisje, hare ouders en aanzittende familie-leden, wordt er beraadslaagd over de bepaling van een gunstigen dag voor de ontvangst van den bruidegom, die op dien dag feitelijk bezit komt nemen van de bruid, alhoewel het huwelijk eerst later bevestigd wordt door het te geven huwelijksmaal (sinasoean).

Er kan worden overeengekomen dat het bezoek gepaard gaat met het maal.

Bij het brengen van bovenbedoeld bezoek aan zijne bruid, is de bruidegom op zijn mooist gekleed en vergezeld van vrienden en kennissen, zoowel uit zijn eigen, als uit den minderen stand.

Drie mannelijke Kaoenan Boelawan loopen voorop.

Zijne ouders en naaste familie-leden mogen echter niet medegaan, daar het onvruchtbaarheid van het echtpaar en allerlei ongelukken ten gevolge kan hebben.

Bij aankomst worden de bruidegom en zijne metgezellen onder de padischuur of op zij van het huis op sirih onthaald, welke door eenige vrouwelijke Kaoenan in een doosje wordt gepresenteerd. Na afloop hiervan gaan de sirihbrengsters weer het huis binnen, gevolgd door den bruidegom, die in het hoogste vertrek (inan iring, inan madika of sondong loe) door de bruid en hare familieleden wordt ontvangen, met wie hij vervolgens de aangeboden sirih zit te gebruiken.

Terwijl zijne metgezellen naar huis terugkeeren, blijft hij van nu af in de woning van zijne bruid. Eenigen tijd daarna heeft dan het huwelijksmaal plaats, dat de be-

slissende formaliteit vormt voor de sluiting van een huwelijk.

Heeft het huwelijksmaal (sinasoean) niet plaats gehad, dan wordt de wettigheid van het huwelijk, zelfs van Kaoenans, niet erkend.

Wordt op den bezoekdag van den bruidegom tegelijk het huwelijksmaal gegeven, dan begint men 's morgens reeds met het slachten van de offerdieren, welke voor Poeang's bestaan uit: 2 karbouwen, 2 varkens en 2 hanen.

Bij de komst van den bruidegom is alles gereed gemaakt voor de ontvangst door het spreiden van matjes en het klaar zetten van schalen en eterijen binnen en buiten de woning.

Van de 3 Kaoenan Boelawan, die den bruidegom voorafgaan, heeft er een een kalebas (kalobe) in de hand, gevuld met toewak. Terwijl de bruidegom met den hem vergezellenden stoet onder de padischuur gaat zitten, treden de drie Kaoenans het huis binnen en besprenkelt degene, die de kalebas vasthoudt, het voorste vertrek (sali) met den inhoud, uitroepende, „Téténa Lai téténa Laso" (urine van de jonkvrouw, urine van den jonkman), waarna ze zich neerzetten bij de gasten, die zich reeds in huis bevinden.

Na de sirih onder de padischuur gebruikt te hebben, begeeft de bruidegom zich met zijne naaste familieleden en anderen uit den stoet meeloopers in huis, waar hij vóór de deur van het vóór-vertrek (sali) gaat zitten met zijn Tomenawa (een soort priester), terwijl de bruid vóór de deur van het midden-vertrek (inan tanga) plaats neemt met haren Tomenawa.

Nadat beide Toménawa's met elkaar overleg hebben gepleegd, roept een hunner den zegen af van den Pong Matowa en de Dewata's.

Hierop heeft het maal plaats.

Dan gaan de beide To Ménawa's weer tegenover elkaar zitten om in beeldrijke spraak over en weer den lof te verkondigen van bruid en bruidegom en toekomst-

voorspellingen te doen, betrekking hebbend op het nieuwe huwelijk.

Is minstens een uur hiermede zoekgebracht, dan wordt een jonge kalebas gevuld met: water, een „maniek kata" (gouden halsketting), 3 halmen van de paré tô (zwarte padisoort), een scherf van een ijzeren braadpan (panoentoe), 3 bloemen van de rapa-rapa, (de hanekam), 3 dadinding (grasplantje) en 3 bladen van de pasaké (een op canna gelijkende plant). De To Ménawa van de bruid neemt deze kalebas in de hand en besprenkelt de geheele binnenruimte van het huis met den inhoud, uitroepende: „La kidik naseng ki teloeng bongi pasoele kampodang" (staat allen op, over drie dagen brengen de vrouwen de meelkoekjes).

De gasten gaan nu naar huis, terwijl vier manden gevuld worden met rijst en varkensvleesch, waarvan twee bij de familieleden der bruid blijven en de andere door een paar mannelijke Kaoenan Boelawan gebracht worden naar de ouders van den bruidegom. De laatste manden komen na drie dagen weer terug, gevuld met „kampodang" (ronde meelgebakjes) en gedragen door vrouwen. De bruid verdeelt daarop de „kampodang" onder hare familieleden en kennissen, die zorgen dien dag aanwezig te zijn.

Na eenigen tijd bij de ouders der bruid ingewoond te hebben, gaat het echtpaar gewoonlijk een nieuw huis bouwen in de kampong van de vrouw of van den man om een eigen huishouding op te zetten. In het begin wordt dit huis erg primitief gebouwd om het later bij financieelen vooruitgang te verbeteren.

Meestal krijgen de gehuwden van de ouders eene sawah, tuin of karbouw in bruikleen om hunne huishouding te beginnen en ook eenige slaven en pandelingen voor het verrichten van verschillende werkzaamheden. Later dient dit te worden teruggegeven, in de eerste plaats bij het overlijden van een der ouders, daar de nagelaten bezittingen verzameld moeten worden voor de erfenis-verdeeling.

Ofschoon de man het hoofd van het gezin is, hebben man en vrouw in vele opzichten gelijke rechten.

Wat gedurende het huwelijk verworven is, behoort beiden gelijk toe; zij beheeren deze bezittingen samen en werken gemeenschappelijk. Voor schulden tijdens het huwelijk aangegaan, zijn beiden aansprakelijk.

Het hertrouwen met eene vrouw, waarvan men gescheiden is, is geoorloofd. De aanbieding van de sirih en het doen van het aanzoek op bovenvermelde wijze blijven echter dan achterwege. De man bespreekt het zelf met de vrouw, waarna het „Sinasoean" plaats heeft. Voogdij komt voor in het volgende geval: Merken de naaste familieleden, dat de kinderen door de overlevende moeder of vader slecht verzorgd worden, of dat de nalatenschap niet behoorlijk beheerd wordt, dan hebben ze het recht er zich mede te bemoeien, waartoe evenwel toestemming van de Parengé noodig is.

Huwelijken van Anak di Sissih en To Makaka's hebben ongeveer op dezelfde wijze plaats als boven, behalve dat er geen karbouwen, doch 1 — 12 varkens geslacht worden door Anak di Sissih en 1 — 4 varkens door To Makaka's.

Voorts komen bij het huwelijk tusschen Anak di Sissih in de „Sépoe Kamandan", welke door 4 mannelijke en 4 vrouwelijke Kaoenan Boelawan gebracht wordt, 8 sirihbladeren en 8 pinangnoten, doch geen goud.

Bij het huwelijk tusschen To Makaka's worden 4 tot 6 sirihbladeren en evenveel pinangnoten in de bloemscheede van den pinang verpakt en aangeboden door 2 tot 4 mannelijke kaoenan boelawan of andere kaoenan.

Het trouwen van To Kaoenan heeft als volgt plaats:

De man, die een meisje of vrouw als echtgenoote begeert, stuurt een zijner vrienden naar hare ouders of gaat er zelf heen om het aanzoek te doen. Wordt dit geaccepteerd, dan komt de man reeds denzelfden nacht bij zijne bruid doorbrengen, waarna een of enkele dagen later het feestmaal (sinasoean) plaats heeft. Hierbij zijn

tegenwoordig de ouders van den bruidegom en eenige zijner familie-leden en kennissen.

Bezitten de ouders van de bruid niets, dan wordt op het huwelijksmaal slechts een kip geslacht en geen uitnoodigingen gedaan.

De Poeang (Madika's) mag met vrouwen uit elken stand trouwen. Zijne kinderen uit eene Anak di Sissih of Tomakaka worden zuiver, Anak di Sissih amassang (zuiver), terwijl die uit eene kaoenan, slaven (To di rara-i) blijven, tenzij hun vader den To Makaka-rang voor hen koopt, in welk geval hij, zijne familie-leden bij elkaar roept en 2 tot 15 karbouwen onder hen verdeelt en 2 tot 4 varkens offert aan Pong Matowa, de Dewata's en de To Dolo. Bij het offer moeten alle parengé's tegenwoordig zijn om de door den Poeang te betalen prijs vast te stellen en als getuigen te dienen. Na deze verheffing worden bedoelde slavenkinderen To Makaka Mata-alla. Kinderen door een Poeang verwekt bij een To Makaka Mata-alla zijn Anak di sissih.

Eene vrouwelijke Poeang mag slechts met een Poeang trouwen. Overtreedt zij dit gebod door iemand uit den minderen stand tot man te nemen of met hem den bijslaap uit te oefenen, dan kunnen de volgende straffen worden opgelegd:

1e. Verbanning van beiden (di ali);
2e. Dood door verdrinking van beiden (di lammoe);
3e. Dood door verbranding van beiden (di toenoe);
4e. Dood door wurging van beiden (di èké).

De lijken en overblijfselen worden in de rivier geworpen.

Een Anak di Sissih mag eene vrouw van gelijken of minderen stand trouwen evenals To Makaka's. Kinderen uit Anak di Sissih-ouders blijven in dezen stand; die uit een Anak di Sissih-vader en een To Makaka-moeder volgen den stand van de laatste, terwijl kinderen, verwekt bij eene Kaoenan-moeder slaven blijven (To marara talloe = van 3 soorten bloed).

Bij de verheffing van deze kinderen tot To Makaka

Mata-alla moeten 2 — 6 karbouwen aan de familie-leden betaald en 1—2 varkens geofferd worden; voor To Makaka's die hunne kinderen bij eene Kaoenan-vrouw tot To Makaka Mata-alla wenschen te verheffen, bedraagt de prijs 1 — 4 karbouwen en het offer 1 varken.

Een To Makaka Mata-alla heeft volkomen gelijke rechten als de Tomakaka Massang (echte Tomakaka). De straffen voor eene vrouwelijke anak di sissih of Tomakaka, die een man uit een minderen stand huwt of met hem den bijslaap uitoefent, zijn:

1e. voor een anak di sissih-vrouw, die het misdrijf pleegt met een Tomakaka eene boete van 1—3 karbouwen en een offer van 1 varken;
2e. voor eene anak di sissih-vrouw, die het misdrijf pleegt met een Kaoenan dezelfde straffen als voor vrouwelijke Poeang's vastgesteld;
3e. voor eene Tomakaka-vrouw, die het misdrijf pleegt met een Kaoenan: de straf van verbanning (diali).

To Kaoenan mogen slechts met vrouwen uit hun stand trouwen. Eene Kaoenan Boelawan-vrouw, die met een Kaoenan tai manoek trouwt of den bijslaap uitoefent wordt echter gestraft met een boete van 1 karbouw en een offer van een varken of een kip.

Op de „*virgo intacta*" wordt over het algemeen geen bijzondere prijs gesteld.

Enkelen stellen wel eens de voorwaarde, dat het hymen van de bruid ongeschonden moet zijn, doch blijkt dit bij den eersten bijslaap niet zoo te zijn, dan volgt slechts de scheiding zonder eenige schadeloosstelling.

Bij *overspel* heeft de echtgenoot van de overspelige vrouw het recht de schuldigen bij betrapping op heeterdaad (di landi) te dooden. Past hij dit recht niet toe en volgt de vrouw haren minnaar, dan kan de echtgenoot eene schadeloosstelling eischen, zooals hier voren opgegeven bij het verbreken van eene verloving. Deze schadeloosstellingen zijn eveneens van kracht ten aanzien van vrouwen, die zonder volgens de gebruiken gescheiden te zijn, een anderen man volgen. Bloedwraak,

zooals in de Makasaarsche en Boegineesche landen gebruikelijk, is hier onbekend.

Huwt men met eene vrouw, die reeds bevrucht is door een ander, dan wordt in het geval deze laatste dit erkent het geboren kind „Anak madoea Ambe" (kind met twee vaders) genoemd. Dit kind wordt dan door beide mannen als het hunne erkend, waardoor het in dezelfde rechten treedt van de echte kinderen en in de erfenis deelt, door beide mannen na te laten.

Is de verwekker van het kind niet bekend, dan wordt het erkend door den man, die zijne moeder getrouwd heeft tijdens de zwangerschap. Op deze wijze is het mogelijk, dat een kind zelfs meer dan twee vaders krijgt, bijv. wanneer zijne moeder in ongetrouwden staat met eenige mannen den bijslaap uitgeoefend heeft en zwanger geworden, met een van hen of een ander trouwt.

Merkt een man, dat zijne vrouw zwanger gemaakt is door een ander, dan volgt er doodslag of scheiding of dan wel hij berust in het geval.

Is een meisje of ongehuwde vrouw zwanger, dan stellen de ouders een onderzoek in naar den bewerker er van. Komt deze er voor uit, dan trouwt hij ook de zwangere vrouw of erkent althans het kind als het zijne.

Ontkent de man zijne schuld, dan werd hij vroeger vermoord of werd hij de oorzaak van een krijg.

De vrouw die haren medeplichtige aanwijst wordt niet gestraft. Bij weigering wordt een Poeang of Anak di sissih gestraft zooals bij overspel met iemand uit een minderen stand, wordt eene To Makaka verbannen en eene Kaoenan beboet met 1 rijksdaalder tot 1 karbouw.

Een kind waarvan de vader onbekend blijft, wordt „toboelé" genoemd.

Een vrouw uit den stand van anak di sissih, To Makaka en Kaoenan, kan zich ook van hare schuld schoonwasschen door het volgende offer, „nitoenoe mabong" geheeten.

Indien de zwangerschap nog niet in een te ver stadium verkeert, bijv. 1—2 maanden, begeeft de vrouw

zich met een To Menawa (priester) en enkele vrouwelijke kaoenan of kampong-genooten naar een nabij gelegen rivier. Zij zorgt een stel nieuwe kleeren bij zich te hebben.

Op den oever gekomen gaat ze op den grond liggen, om door eene der vergezellende vrouwen zoolang op den buik getrapt te worden tot de foetus vernield en afgedreven is, waarna het slachtoffer hare kleeren uittrekt en de nieuwe aandoet.

In de oude kleeren worden de bloederige resten van den foetus, een weinigje van haar hoofdhaar en een ring gewikkeld, waarmede zij in de rivier afdaalt, gevolgd door de To Menawa, die den bundel van haar overneemt. De vrouw bekent hier openlijk hare schuld, waarop de To Menawa de vergiffenis van den Pong Matowa en de Dewata's voor haar inroept en vervolgens den bundel in den stroom werpt.

Na afloop hiervan keeren allen naar de kampong terug. Een karbouw en een varken (voor kaoenans geen karbouw, slechts een varken), worden later op den dag door lieden uit eene andere kampong naar den rivieroever gebracht en daar geslacht als offer aan den Pong Matowa en de Dewata's. Noch de familieleden, noch de kamponggenooten van de schuldige mogen daarbij tegenwoordig zijn.

Echtscheiding (sisarak of tantang) kan worden geëischt, zoowel door den man als door de vrouw.

Slechts een huwelijk tusschen Poeang's kan niet worden ontbonden.

Kan eene vrouw geldige bezwaren aanvoeren tegen den eisch van den man, dan is het gebruik — met uitzondering evenwel van de landschappen Sengala en Minkindik —, dat de man een schadeloosstelling (kàpà) betaalt aan de vrouw, zooals hieronder aangegeven.

1°. voor Anak di sissih-mannen van 2—6 karbouwen;
2°. voor To Makaka-mannen 2—4 karbouwen;
3°. voor Kaoenan Boelawan-mannen 1 karbouw;

4°. voor de overige Kaoenans-mannen 1—2 rijksdaalders.

Van Poeang's mag deze schadeloosstelling niet worden geëischt, doch worden de bezittingen tijdens het huwelijk verkregen (Mal: harta pentjarian; Tor: pendaka of papaboetoe), verdeeld. Bij de andere echtscheidingen, waarbij eene schadeloosstelling moet worden betaald, worden genoemde bezittingen gelijkelijk verdeeld, indien er geen kinderen zijn.

Bestaan er kinderen — aan deze wordt het zelf overgelaten, wie van de ouders zij volgen willen — dan wordt de harta pentjarian verdeeld of bij elkaar gehouden.

In het eerste geval krijgen de kinderen van beide ouders al vast een aandeel, terwijl de rest hun eerst afgestaan wordt na den dood der ouders.

De kinderen uit een volgend huwelijk hebben op deze bezittingen geen aanspraak.

Blijven de bezittingen onverdeeld, dan doet de vader of moeder van hun aandeel feitelijk reeds afstand ten behoeve der kinderen en blijven de bezittingen in beheer bij degene, waar de kinderen bij wenschen in te wonen. Redenen tot echtscheiding zijn in volgorde van de belangrijkheid:

1e. de weigering om karbouwen of varkens te slachten op een doodenfeest, indien hiertoe verplichting bestaat;
2e. de weigering om een met beider goedvinden aangegane schuld, voornamelijk met betrekking tot doodenfeesten, te voldoen;
3e. de beleediging de andere of de ouders of familieleden van deze aangedaan in tegenwoordigheid van derden;
4e. overspel;
5e. mishandeling;
6e. eene op wantrouwen gegronde contrôle van de huishoudelijke uitgaven;
7e. het geven van geld of goederen door de vrouw aan

eenen man, zij het ook een familielid, indien het zonder voorkennis van den echtgenoot gebeurt;

8e. het plegen van moord of diefstal;

9e. groote luiheid en spilzucht;

10e. het door den man onverzorgd laten van de vrouw gedurende 1 maand tot 1 jaar;

11e. groote dobbelzucht, indien deze hartstocht groote kans heeft tot verlies van de bezittingen te zullen leiden;

12e. wederzijdsche antipathie.

In de gevallen 1 t|m 4, welke als zeer gewichtige redenen worden beschouwd, mag de vrouw, indien de schuld bij haar ligt, geen schadeloosstelling eischen, wanneer de man tegen haar wil de echtscheiding doorzet. Worden 1 t|m 4 steeds als wettige redenen aangenomen, ten aanzien van 5 t|m 12 gaat men nog al eens willekeurig te werk.

De scheiding wordt voltrokken zooals hieronder aangegeven:

1e. Bij Poeang's door den Tandoek Patta (den rijksbestuurder) en alle Parengé's waarbij de tegenwoordigheid van de ouders of hunne gemachtigden vereischt is,behalve wanneer de echtgenoote een Kaoenan is, in welk geval slechts de Parengé's van de kampong tegenwoordig moeten zijn;

2e. bij Anaks di sissih en To Makaka's door de Parengé's van hunne penenian (kampongcomplex), waarbij de ouders of hunne gemachtigden tegenwoordig moeten zijn;

3e. bij To Kaoenan door Parengé's van hunne kampong in tegenwoordigheid van minstens 2 getuigen. Aan de Parengé's en de getuigen is door de partijen verschuldigd:

1e. Als de man een Poeang en de vrouw eene anak di sissih of To Makaka is een bedrag van *f* 7.50. Is de vrouw eene Kaoenan dan betaalt zij zooveel zij kan en wordt het ontbrekende door den Poeang bijgepast.

2e. als beiden Anak di sissih zijn betaalt ieder *f* 5.—. Is de vrouw eene To Makaka dan betalen ze samen *f* 7.50. — *f* 10.—. Eene Kaoenan betaalt zooveel als ze in staat is; het ontbrekende wordt door den man bijgepast;

3e. als beiden To Makaka's zijn betaalt ieder een bedrag van *f* 2.50. Eene Kaoenan betaalt wat ze missen kan, het ontbrekende moet de man bijpassen.

4e. Als beide To Kaoenan Boelawan zijn, betaalt ieder *f* 1.25.—. Is de vrouw eene mindere Kaoenan, dan betaalt ze wat ze missen kan en past de man het ontbrekende bij.

5e. Als beide To Kaoenan zijn betaalt ieder een bedrag van ¼ rijksdaalder.

6e. door To Kaoenan tai manoek een bedrag van *f* 0.15 elk.

Monogamie en Polygamie. In de landschappen Makale, Sengala en Minkindik bestaat van ouds polygamie onder alle standen, terwijl in de overige landschappen oorspronkelijk slechts monogamie in zwang was; na den inval der Sidenrengers is echter ook polygamie daar in gebruik geraakt.

Voor het sluiten van een huwelijk is geen bepaalde *leeftijd* voorgeschreven. Zoodra de puberteit ingetreden en het lichaam voldoende ontwikkeld is, worden beide geslachten tot het huwelijk toegelaten.

Het leviraatshuwelijk wordt in deze streken niet aangetroffen.

8. *Adoptie.* Adoptie komt algemeen voor in twee vormen: di anak en masàkà.

Bij het „di anak" wordt een kind of volwassen persoon, familielid of niet, voor goed geadopteerd met het doel zich onder bescherming te stellen van den vleeschelijken vader van het kind of van den geadopteerde zelf of om zich de zekerheid te verschaffen dat er bij zijn overlijden door deze karbouwen zullen worden geslacht.

Een op deze wijze geadopteerd persoon (di ala anak) krijgt dezelfde rechten van een echt kind, welke het ook blijft behouden na terugkeer bij de werkelijke ouders.

Wenscht zoo'n persoon later in het huwelijk te treden, dan heeft hij hiervoor toestemming noodig zoowel van de aangenomen ouders als van de vleeschelijke.

Het huwelijk met een pleegzuster of pleegbroer is verboden, zelfs na terugkeer bij de werkelijke ouders.

Bij de echtscheiding van de pleegouders wordt het geheel aan den geadopteerde overgelaten wie van beiden hij volgen wil. Staat het in familiebetrekking tot een hunner, dan volgt het gewoonlijk deze.

De formaliteiten bij het „di anak" bestaan in het offeren van varkens of karbouwen aan de Dewata's, waarbij een gedeelte van het vleesch bestemd is voor de Parengé's.

Dit offerfeest wordt bijgewoond door een grooter of kleiner aantal hoofden en kampong-genooten al naar gelang de adoptant (To makianak) rijk of minder rijk is.

De tweede vorm van adoptie, het „masàkà", geschiedt alleen met kinderen en heeft ten doel zich op hoogen leeftijd te verzekeren van een verzorger, die op het doodenfeest in staat is karbouwen te slachten voor zijn zieleheil.

Een anak pasaka krijgt echter niet de rechten van een echt kind, zoodat het bij overlijden van de pleegouders geen aanspraken op de erfenis kan doen gelden, tenzij de erfgenamen er in toestemmen. Voor het adopteeren op beide manieren, behoeven de pleegouders niet kinderloos te zijn.

Ouders, die hunne vorige kinderen door den dood verloren hebben, geven dikwijls uit eigen beweging hun nog gespaard gebleven kind in adoptie aan een familielid of goede kennis; zij gelooven, dat de ziel van het kind dan gevrijwaard zal blijven van de boosaardigheid der Dewata's. In zoo'n geval komt het kind zijne eigen ouders geregeld bezoeken.

9. *Verstooting.* Het verstooten (silétoi oewé) van kinderen of familie-leden, waarbij alle bloedbanden verbroken en de aanspraken op deeling in de erfenis verloren wordt, kan plaats hebben in de volgende gevallen:

1e. wanneer een kind of familielid tegen den zin van de ouders of de hoofden der familie een huwelijk sluit;

2e. wanneer een kind of familielid te zwaar dobbelt, waardoor gevaar bestaat voor het verlies van het familie-bezit.

De handeling geschiedt als volgt:

Een stuk rottan wordt door ieder der partijen met eene hand aan een der einden vastgehouden, waarna het door den persoon, die de verstooting uitspreekt, in het midden wordt doorgesneden met een mes.

Behalve de tegenwoordigheid van zooveel mogelijk familieleden moeten bij voorname personen nog 2 tot 6 Parengé's als getuigen optreden; bij lieden uit den minderen stand zijn er geen getuigen vereischt.

In het eerste geval, d.i. bij voornamen, wordt 's morgens een varken geofferd aan de Dewata's waarvan een stuk van het hart en de lever, wat vet en het bovenstuk van een der achterpooten bestemd zijn voor de To Dolo; 's middags slacht men een kip (karoeroeng, d.i. bruin met zwarte pooten) welke alleen aan de To Dolo geofferd wordt.

Na de verstooting is eene verzoening mogelijk. Eene nieuwe opname in den schoot der familie heeft dan plaats met gelijktijdig herstel der erfrechten.

Hiervoor is de verstootene verplicht vergiffenis te vragen aan de verzamelde ouders en familie-leden in tegenwoordigheid van de getuigen, die vroeger bij de verstooting als zoodanig hebben dienst gedaan. De verzoening wordt bezegeld door het offer van een varken aan de Dewata's en van een kip aan de To Dolo.

10. *Zwangerschap, geboorte, besnijdenis en afvijlen der tanden.* Zoodra de zwangerschap is ingetreden, zijn

man en vrouw aan verschillende pemali's onderworpen.

1. De man mag niet smeden, daar aanraking van het ijzer het bloed als roest zal doen worden;
2. Hij mag zijn hoofdhaar niet laten knippen daar anders het kind zonder haar zal blijven;
3. Hij mag geen gemeenschap hebben met andere vrouwen, waarmede hij niet getrouwd is;
4. Hij mag geen kip of andere dieren slachten, daar zijne vrouw anders eene miskraam zal krijgen;
5. De vrouw mag niet met haren rug naar de deur zitten, daar anders eene geest ongemerkt binnen kan komen om de ziel van haar kindje weg te halen;
6. Zij mag niets eten waar eene bedorven lucht aan zit;
7. In huis mag niemand achter eene zwangere vrouw langs loopen;
8. Buiten brengt het loopen vlak achter eene zwangere vrouw haar onheil aan.

Beginnen de barens-weeën dan moet binnenshuis onderzocht worden, dat er zich geen knoopen bevinden in touwen, sarongs en andere kleedingstukken, terwijl alles wat hangt, weggenomen en op den vloer gelegd wordt; ijzeren voorwerpen worden uit het huis gedragen evenals vechthanen. Blijven de vechthanen binnen dan kunnen ze bij een gevecht nooit meer de overwinning behalen, terwijl de andere voorwerpen de bevalling moeilijk en zwaar zullen maken.

Nadat deze voorzorgsmaatregelen genomen zijn en de ontboden doekoen gekomen is, gaat de vrouw op een omgekeerden varkenstrog hurken met de handen geleund op twee vrouwen vóór haar en in den rug gesteund door eene vrouw achter haar. De doekoen wrijft haar in rug en handen tot dat het kind geboren wordt.

Is dit geschied dan heffen de twee vrouwen haar onder de armen een weinig op, waarna de doekoen door met beide handen op haren buik te drukken de nageboorte (eroen) met geweld tracht uit te drijven. Vóór deze er uit is, mag de navelstreng niet worden afgesne-

den. Duurt het echter te lang, dan gaat de doekoen er toch toe over met behulp van een scherp stukje bamboe (bila), nadat de navelstreng met garen afgebonden is.

Dikwijls sterft het kindje door het te lang wachten.

De navel (posi) wordt dan ingesmeerd met een papje van koenjit en bedekt met een sirihblad.

De nageboorte wordt in een gevlochten zak (kapipé) gedaan en begraven aan de oostzijde van het huis, met een steen er boven op waaromheen drie bamboe's teleng worden geplant.

Bij de geboorte van een zoon wordt door de huisgenooten hardop geroepen:

„Ijo, ijo, ja-oe". Is het een meisje, dan roepen ze op lachenden toon: „He-He-He-, joo-o".

Drie dagen achtereen worden achtereenvolgens geslacht: een kip met gele pooten, een varken en een karbouw als offer aan Pong Matowa en de Dewata's; bij minder gegoeden slacht men slechts een kip.

Deze offers gaan gepaard met zang en dans (manimbong).

Gedurende die drie dagen mag er niets uit het huis worden gedragen en is het de vrouw verboden zich te ver van het huis te verwijderen en aan den man om uit werken te gaan.

Gedurende de eerste drie dagen wordt het kind ook eerst aan een andere vrouw te zoogen gegeven.

Na verloop van ongeveer eene maand wordt het reeds met gekauwde rijst gevoed.

Kinderen van Poeang's, Anak di sissih en To Makaka mogen niet worden geschoren voordat een varken geofferd is.

Evenals op Java bestaat de lieve gewoonte, dat de ouders en groot-ouders bij de geboorte van den eersteling, zich naar deze noemen. Krijgt dit kind den naam van Soele, dan wordt de vader aangesproken met Ambe Soele en de moeder met Indo Soele en de grootouders met „Nene Soele".

Het besnijden volgens de incisie-methode heeft op den

leeftijd van acht jaar plaats met een scherp mesje. Eerst wordt een stukje hout (sindanahout voor Poeang's en damboe voor anderen) tusschen den eikel en de bovenhuid gestoken en vervolgens boven op de huid ter plaatse, waar ze op het hout ligt, eene snede toegebracht.

Hierbij wordt een karbouw, een varken en een kip door Poeang's geofferd; de overige standen kunnen met minder volstaan. Hetzelfde offer is ook voorgeschreven bij het afvijlen der tanden, hetgeen in het 14e of 15e jaar volgt.

Hierbij worden slechts de boven-voortanden tot de helft of tot aan het tandvleesch afgevijld met een steen of een vijl.

De oorsprong en beteekenis van bovenvermelde mutilaties zijn niet bekend.

11. *Doodenfeest.* De gebruiken bij begrafenisplechtigheden zijn zóó ingewikkeld, dat slechts enkele adat-kenners er volkomen van op de hoogte zijn. Alleen vorstelijke en zeer voorname families vieren dan ook het doodenfeest zooveel mogelijk volgens de adat-voorschriften.

Daar de doodencultus een zeer gewichtige plaats vervult in het leven van het volk, is het van belang er het een en ander van te vermelden.

De hieronder volgende beschrijving maakt volstrekt geen aanspraak op volledigheid, doch geeft een voldoend beeld van den loop van een doodenfeest.

Er bestaan verschillende wijzen van viering van een doodenfeest, waaronder men eene keuze kan doen.

De twee hoofdsoorten zijn: de „papa lima" en de „papa pitoe", elk weer onderverdeeld in:

a. papa lima[2] zonder rapassan;
b. papa lima lempe zonder rapassan;
c. papa lima mantoenoe pia met rapassan;
d. papa pitoe pitoe zonder rapassan;
e. papa pitoe lempe met rapassan (rapassan = rusttijd).

Bij *a* en *b* is de indeeling van de dagen als volgt:
1e dag makaroedoesan zonder mapoeli;
2e dag alle torro of alle saka;
3e dag mabaloen of marondoni;
4e dag maba-ata of matombi;
5e dag magreja;
6e dag meawa lake liang dipiamai.

De beteekenis der Toradja-woorden zal bij de eigenlijke beschrijving van het feest nader verklaard worden.

Het verschil tusschen de vieringswijze *a* en *b* bestaat slechts hierin, dat bij *b* meer karbouwen geslacht worden, n.l. 6, 8 of meer, en de tembi's, dat zijn de bamboe's met daaraan hangende kleeden of doeken, buiten geplaatst worden in plaats van in huis. Bij *c* papa lima mantoenoe pia, duurt het feest ook 6 dagen als boven, doch wordt op den eersten dag het „mapoeli" toegepast, geen tembi's buiten geplaatst en na een rusttijd van eenige maanden of langer een tweede feest, het „mantoenoe te matewa" (to dolo) of mépalao", gegeven.

De indeeling der dagen bij *d* papa pitoe-pitoe is als volgt:
1e dag makaroedoesan (zonder mapoeli);
2e dag allo terro;
3e dag no-olong;
4e dag me'baloen;
5e dag allo datoe of manembon;
6e dag matembi of maba-ata;
7e dag mangroja;
8e dag meawa lake liang.

De viering volgens *e* papa pitoe lempe geschiedt als bij *d*, behalve, dat op den eersten dag het „mapoeli" niet voorkomt en de bezoekers op rijst en versnaperingen onthaald worden, wat bij *d* geen gebruik is.

Thans volge de beschrijving van een doodenfeest, gevierd volgens *c* papa lima mantoenoe pia, met rapassan en gevolgd door het mantoenoe te matewa (to dolo), welke soort gekozen wordt, wijl hierbij de meeste plechtigheden voorkomen.

Zoodra iemand op sterven ligt worden zijne kinderen en naaste familie-leden, die niet in hetzelfde huis wonen, gewaarschuwd. Zijn ze op den sterfdag er nog niet, dan wordt nog hoogstens een dag gewacht, waarbij het lijk eerst op de uitgestrekte beenen van eenige naast elkaar zittende personen gelegd en daarna op den vloer geplaatst wordt met het hoofd naar het westen en de voeten naar het oosten. Daar de ziel nog beschouwd wordt in 't lichaam te vertoeven brengt men op de tijden, dat de gestorvene gewoon was te eten, eenige spijs naar zijn mond.

Nadat de termijn voor het wachten verstreken is begint men het lijk onderhanden te nemen.

Eerst worden de darmen door massage van hunnen inhoud ontlast en daarna het lijk gewasschen en met klapperolie ingesmeerd. Vervolgens wordt het in fraaie kleeren, welke tijdens het leven reeds voor dit doel worden aangeschaft, en sieraden gestoken, in den mond wat stofgoud gelegd en stopt men neusgaten en ooren met kapas dicht. De sieraden voor eene vrouw bestaan voornamelijk uit oorknoppen, een halsketting, armbanden, voetringen en vingerringen, terwijl die van den man meestal gevormd worden door eene kris, een halsketting en een sirihzakje, alles zooveel mogelijk van goud, ook de kris.

Het lijk wordt dan zooals het aangekleed is, in lange witte lappen gewikkeld zoo stijf en dik, dat men weinig last zal ondervinden van de ontbinding.

Daarna wordt het midden in het woonvertrek eenvoudig op den vloer gelegd met het hoofd naar 't westen en daaronder pinangbladscheeden opgehangen voor de opvanging van het lijkwater, en verder aan het voeteinde allerlei eetwaren — rijst uitgezonderd — sirihingrediënten en een bamboekoker met toewak geplaatst ter spijziging van de nog in huis vertoevende ziel.

Dien dag wordt door de familieleden en huisgenooten aanhoudend luidruchtig geweend.

Van af den dag van overlijden treedt eene daarvoor

aangewezen kaoenan vrouw, („to mapili") genaamd op als waakster en kookster van het eten voor de ziel van den doode, dat dagelijks ververscht wordt. Dit baantje is erfelijk in haar geslacht.

Na ongeveer 12 dagen is het lijk zoodanig verteerd en uitgedroogd, dat het in een nieuw omhulsel gestoken kan worden en er geen bezwaar bestaat de opvangers van het lijkvocht weg te nemen.

Het opnieuw inwikkelen mag echter eerst plaats hebben op den 3den dag van het eerste feest, het mantoenoepia, hetwelk gewoonlijk na ± eene maand een aanvang neemt.

Te beginnen met den dag van overlijden is het den naasten familieleden verboden rijst te eten, terwijl op het eerste doodenfeest de weduwe of weduwnaar (to baloe) van vorstelijken bloede gedurende vijf dagen in eene soort bamboekooi wordt opgesloten, gedurende welken tijd het den opgeslotene verboden is den grond te betreden, eene groote boodschap te doen en iets anders te gebruiken dan klapper, langkoeas en toewak.

Nadat de feestloodsen, waarvan het aantal wel eens 50 tot 60 bedraagt, gebouwd zijn en voldoende padi gestampt is, kan het feest beginnen.

De plechtigheden en gebruiken op de opeenvolgende dagen komen in het kort op het volgende neer, waarbij aangeteekend zij, dat de dagen genoemd worden naar de hoofdverrichting, welke plaats vindt.

1e. dag.

Makaroedoesan (beteekenis: den slaap verdrijven, n.l. van de menschen die gewaakt hebben).

's Morgens wordt de feestdag geopend met het slachten van een karbouw (mapoeli). Het vleesch hiervan wordt na in stukjes te zijn gesneden verdeeld over 33 aarden borden, welke in 3 rijen zijn geplaatst, en 3 groote potten, en vervolgens gekruid met gember en lombok; het moet ongekookt blijven. Dan komt de „Tomakaja", iemand uit den laagsten kaoenanstand, die zooals hier onder nader zal blijken meerdere baantjes

te vervullen heeft, om onder het prevelen van enkele formulieren een gedeelte van het vleesch te offeren aan de bombo's (geesten) en daarna de rest te verdeelen onder de aanwezige jongelingen en meisjes.

Na afloop hiervan heeft het „makaroedoesan" plaats, waarbij een zwarte karbouw (parépé) die stevig is vastgebonden, door met kapmessen gewapende mannen wordt aangevallen en afgemaakt.

De familieleden van den doode mogen van dit vleesch niets gebruiken op grond van het volksgeloof, dat de ziel van den overledene op den rug van dezen karbouw buiten de kampong zal worden gevoerd om vervolgens over te gaan op den rug van een anderen karbouw, de „Tandi rampassan" genaamd die later bij het mabolong (zwart maken der kleeren) en het „mantoenoe to matewa" ter sprake zal komen.

In den loop van dezen dag worden verder geslacht 3, 4, 6, 8, of 12 karbouwen naar gelang van den stand en de gegoedheid van den doode.

's Avonds offeren de To Kaoenan 1 varken (mangrimpi bia).

2e dag.

Ma-alle torro (rustdag ten aanzien van het slachten van karbouwen).

's Morgens slachten de familieleden 1 varken (mapakande to maté).

's Middags komen de bezoekers tal van varkens en eetwaren, uitgezonderd rijst, brengen (no-olong = komen kijken, bezoeken).

Gedurende den geheelen duur van 't feest worden de voorname bezoekers op 't feestterrein ontvangen door een der mannelijke familieleden van den doode, waarbij hen sirih aangeboden wordt door een acht- of twaalftal mooi uitgedoste vrouwen, met een gouden kris voor of op zijde, een band van een jong arènblad om het hoofd, de „dolo-deang" eene roode, gele of witte sarong waarvan de onderzoom omrand is met ketilie's (oude Hollandsche stuiverstukken) om de heupen en verder op den rug

de kandaerie (kralen kleed) waarvan de koorden over de schouders getrokken en voor op de borst in een lossen knoop gedragen worden.

's Avonds wordt 1 varken geslacht door de To Kaoenan (mangrimpi bia).

3e dag.

Mobaloen (inwikkelen van het lijk).

's Morgens wordt 1 varken geslacht door de familieleden (mapakande).

Als de zon in het zenith staat wordt het lijk, dat nu voldoende verteerd en uitgedroogd is, zooals het ligt, in nieuwe lappen stijver en netter ingepakt en het omhulsel door den Tomakaje — hierboven reeds genoemd bij het „mapoeli" op den eersten dag — dichtgenaaid.

De naald door hen gebruikt moet, indien de doode een Poeang of Madika is, van goud zijn, en verder bij anak di sissih's van ijzer met goud verguld, bij Tomakaka's van ijzer of koper en bij Kaoenans van been zijn.

De Tomakaje, wiens baantje erfelijk is in zijn geslacht, mag in gewone tijden geen andere bezigheden verrichten dan die op de doodenfeesten voor hem vastgesteld, terwijl hij verplicht is slechts verblijf te houden in een sterfhuis of zijne eigen woning.

Na het omhulsel dichtgenaaid en 't lijk op dezelfde plaats weer teruggelegd te hebben (dirappai), plaatst de Tomakaje 8 bamboe's (talang) van 1½ vadem lengte elk, over de dwarsbalken van het huis, waaraan den volgenden dag mawa's (oude weefsels), kadaori's en andere geërfde kleeden gehangen worden.

De bamboe's stellen voor:

1. de kussens van den doode (allenana);
2. de broers en zusters (sioenoena);
3. de kinderen (ana'na);
4. de kleinkinderen (ampena);
5. de achterkleinkinderen (ampoetoe);
6. de neven en nichten (sapoepoe);
7. de kinderen, die steeds bij het lijk de wacht houden (to maparandang);

8. de slaven en pandelingen (to kaoenan).

Tijdens het dichtnaaien van het omhulsel wordt een karbouw geslacht (mébaloen).

's Middags worden de mawa's en kleeden, welke bestemd zijn over de acht bamboe's te worden gehangen, door de vrouwelijke familieleden elk afzonderlijk in pakken (sampins) gevouwen en die pakken, nadat ze ongeveer 1 uur op den schoot der vouwsters gelegen (mangaria sampin) en het etensuur van den doode gepasseerd is, in het vertrek er naast gebracht, van daar in 't vertrek van den doode geworpen om vervolgens hier opgestapeld te blijven liggen tot den volgenden dag.

's Avonds offeren de Kaoenans 1 varken.

4e dag.

Maba-ata (aangevangen, n.l. met den bouw van de „balakajan"). Dit is eene stellage op 4 stijlen met een planken of bamboe platform, waaronder de karbouwen geslacht worden en waarvan het platform dient om daarop het vleesch te leggen en in stukken te snijden, waarna het van die plaats door den Tomenawa het volk toegeworpen wordt).

's Morgens wordt 1 varken geslacht (mapakande to mate), om 9 uur gevolgd door een tweede op het platform van den „balakajan" (dirara balakajan) en de balakajan met 't bloed van dit varken ingesmeerd.

's Middags tegen 1 uur heeft het offer van 5 karbouwen plaats (matombi), hetwelk gelijktijdig gepaard gaat met de losmaking der sampins in het huis en het behangen er mede van de 8 bamboe's, hooger genoemd.

's Avonds wordt 1 varken geslacht door de Kaoenan (mangrimpi bia).

5e dag.

Mangroja (druk feestvieren).

's Morgens worden twee varkens geslacht, waarvan het eene de „bia te baloe", een offer van de weduwe of weduwnaar is en het andere, de „bia parépé", zwart van kleur moet zijn.

's Middags komen aan de beurt: 1 zwarte karbouw,

„simboeang kalesi" geheeten, omdat hij aan een pinangstam vastgebonden wordt en 1 wijfjeskarbouw, de „toelak balakajan" geheeten wijl ze aan een stijl van den balakajan vastgelegd wordt.

Volgens de adat is het „pemali" deze drie karbouwen te villen.

Op dezen dag, die het drukst bezocht wordt, kunnen meer karbouwen worden geslacht door familieleden of kennissen, doch is hiervoor de toestemming van de erfgenamen noodig daar deze verplicht zijn later de schuld op dezelfde wijze af te doen bij gelegenheid van het doodenfeest van den gever zelf of een van diens verwanten.

Na de verkregen toestemming maakt de Tomanawa van het platform van den balakajan bekend hoeveel karbouwen en door wien ze zijn bijgebracht. Heeft deze afkondiging niet plaats gehad, dan behoeft de schuld later niet erkend te worden.

Zoo moeten ook de schulden van den overledene gedurende het doodenfeest door de schuldeischers worden opgegeven, daar na afloop hiervan de erfgenamen van elke verplichting te dien aanzien ontheven zijn.

Varkens kunnen geslacht worden naar willekeur.

's Middags na zonsondergang worden de 8 bamboe's zonder de sampins, — welke laatste na te zijn leeggemaakt eigenlijk „tembi" heeten, — door den Tomakaje door de voordeur één voor één naar buiten geworpen onder het prevelen van eenige formulieren. Hierbij mag niemand worden getroffen, daar dit ongeluk zou beteekenen, terwijl uit de ligging van de op den grond neergekomen bamboe's te voorspellen is, of geluk dan wel ongeluk te wachten staat.

De tembi's worden weer opgerold en bewaard tot het 2de feest, het „mantoenoe to matowa"; dan worden zij op den 4den dag naar buiten gebracht en gehangen aan de einden der bamboe's vóór het lijkenhuis (lakkian) op 't feestterrein.

6e dag.

„Meawa saoek to rinding" of „maparimpe", (ver-

plaatsen van het lijk tegen een der wanden van het vertrek).

Op dezen dag wordt het lijk op eene bale[2] van bamboe (paladoera) naast den zuidelijken wand van het vertrek geplaatst en daarover bij wijze van gordijn mawa's en andere kleeden of rood katoen gehangen.

De offers gedurende dezen dag bestaan uit een karbouw en tal van varkens.

De familieleden en huisgenooten, die van af den dag van overlijden zich onthouden hebben van gekookt voedsel, mogen den volgenden dag weer van alles eten. Van deze „To Makoeasa" zijn echter drie, n.l. twee mannen en eene vrouw, waarvan de laatste een familielid is, verplicht te blijven vasten tot na afloop van het „mabolong" (zwart maken der kleeren), hetgeen 4 dagen later plaats vindt.

Op dien dag slacht men 1 karbouw en tal van varkens, en worden de kleeren van de familie-leden en huisgenooten zwart gemaakt waarbij ze van tevoren even besmeerd worden met 't bloed uit de kam van een haan (mangrara boleng).

Na het „maboleng" komt een zwarte karbouw, de „tandi rapassan", onder het huis van den doode, waar hij blijft tot den dag van overbrenging van den doode naar het lijkenhuisje op 't feestterrein.

Drie dagen later worden de kleeren voor de tweede maal zwart gemaakt (makatoea), hetgeen gepaard gaat met het offeren van varkens.

Na het „maboleng" is het voor familieleden en huisgenooten gedurende eene maand verboden om hoeden te dragen en aarden kookpotten (koerings) te verkoopen.

De mannen die verplicht zijn rouw kleeren te dragen bedekken gedurende dien tijd het hoofd op de gewone wijze met een zwarte doek (pote), versierd met kwastjes en kralen, terwijl de vrouwen een zelfde doek losjes over het hoofd slaan en naar achter laten afhangen als een sluier.

Het lijk, of liever geraamte, blijft nu verder liggen tot het tweede feest, het „matoenoe to matewa" (todole of taree) aanvangt, hetgeen eenige maanden, doch ook 2 tot 3 jaren kan duren.

Is het tijdstip hiervoor vastgesteld, dan begint men eenigen tijd van te voren met de vervaardiging van eene pop, een paard van hout en de draagbaar, de laatste in den vorm van een rijstschuurtje en voorzien van houtsnijwerk en beschilderingen. Verder maakt men een aanvang met den bouw van het lijkenhuis op 't daarvoor bestemde feestterrein, meestal een vlak terrein in of even buiten de kampong, alsmede met het sleepen naar het feestterrein van de steenen, welke moeten dienen als piket-paaltjes voor de karbouwen en dikwijls eene lengte bereiken van 1 tot 2 Meter bij eene dikte van eenige dM.

Het eigenlijke feest wordt dan als volgt gevierd:

1e dag. „Matoendan", (wekken).

's Morgens heel vroeg heeft het wekken van den doode plaats, dat gepaard gaat met het lossen van schoten en het slaan op de gandang door den Tomakaje;

Na de pop overeind gezet te hebben wordt het geraamte van den doode zonder het oude omhulsel los te maken gewikkeld in eene nieuwe witte lap van katoen- of kapokweefsel (masambo pébaloen).

Een karbouw en een varken worden hierbij geslacht en vervolgens het gebeente overgebracht naar de rijstschuur (mapelao roko alang = verplaatsen naar de rijstschuur) waar op den planken vloer onder de schuur reeds eene gereed gemaakte draagbaar — niet als van den rijstschuur-vorm waarvan hierboven melding is gemaakt — klaar staat.

Het gebeente wordt daarop geplaatst in een cylindervormigen koker, bestaande uit een geraamte van bamboe, waaromheen rood papier, dat beplakt is met figuren en randen van verguld papier.

Drie dagen blijft het gebeente hier liggen, gedurende welken tijd men het omhulsel belegt met figuren van

bladgoud (baloen boelawan). Als plakmiddel bezigt men hierbij lijm bereid uit een stuk karbouwenhuid en het sap van den Doeajanboom, welke te zamen gekookt worden. Op den 2den en 6den dag wordt een varken geofferd (mapakando).

4e dag.

„Maba-ata" of „matembi" (plaatsen van de bamboe's met witte en gekleurde lappen voor 't lijkenhuis).

Na met mawa's (oude weefsels) overdekt en met gouden krissen (gajang boelawan), versierd te zijn wordt de draagbaar met het daarin liggende gebeente overgebracht naar het lijkenhuis (lakkian).

Van te voren heeft de „To mapili", de reeds genoemde kookster van de spijzen voor den overledene, zich naar 't lijkenhuis op weg begeven met eenige brandende stukken hout, een houten eetschaal (kandean), een waterhouder (tampoeroeng) en eene kom. Na alles in het lijkenhuis te hebben geplaatst keert ze terug naar de padischuur, waarna de doode eerst naar 't lijkenhuis overgebracht mag worden.

De optocht daarheen gaat met luid feestgejoel gepaard, waarbij de stoet als volgt geregeld is:

Aan het hoofd loopen al tandakkende de „to maranding", (krijgsdansers), uitgedost in een oorlogskostuum, bestaande uit: een lederen jak, belegd met witte, platronde schelpen, een uit rottan gevlochten helm, welke versierd is op den bol met eene pluim van menschenhaar en aan de voorzijde met eene platte koperen plaat in den vorm van een karbouwenhoorn aan weerskanten opgebogen, en bewapend met eene breed gepunte lans, aan welker voeteinde een bos menschenhaar bevestigd is.

Achter hen bevinden zich de „Tomakoeasa", (de wakers), gevolgd door den drager van de „belau tédong", eene geraamte van bamboe in dezen vorm –(——)–, waarover een roode lap, aan welker uiteinden ketilis (oud-Hollandsche stuiverstukken) hangen, en

welke verder versierd is met jonge arènbladeren, lansen en gouden krissen.

Daarna worden aan de hand geleid de drie vroeger reeds genoemde karbouwen, nl. „tandi rapassan", „parépé" en „toelak balakaja", waarvan de twee eerste als volgt opgesmukt zijn: op den rug mawas (oude weefsels), aan den staart jonge arèn- en tabang (drakenbloed)-bladeren, om den hals een band van jonge arènbladeren, waaraan geregen zijn: terrong-vruchten, djeroekschillen en gespleten bamboe's, besmeerd met koenjit en kalk; op de punten der hoorns gouden hoorns (tandoek boelawan).

Vervolgens komen de „To Baloe" (weduwe) en de „To maparandan", (de kinderen, die bij 't lijk de wacht hebben gehouden), gedragen in met zwarte doeken omhulde tandoes, waarachter de lijkbaar, voorafgegaan door de houten pop gezeten op het houten paard, die weer onmiddellijk gevolgd worden door de „To mapili".

Aan den staart van den stoet sluiten zich eindelijk tal van aan de hand geleide karbouwen, al of niet versierd, aan.

Intusschen zijn voor het lijkenhuis en in eene groote kring er om heen bamboestaken met de daaraan bevestigde „tombi's" in den grond geplaatst.

Nadat de doode in den koker is binnen gebracht in het lijkenhuis worden de karbouwen „parépé" en „toelak balakajan" onder den „balakajan" geslacht en het vleesch uitsluitend verdeeld onder de „tongkonans" (stam-woningen) en de eigenaren der „tombi's".

's Middags tegen 6½ uur wordt nog een karbouw geslacht (ramboe kasisi = berooken van de muskieten), waarvan 't vleesch gelijkelijk verdeeld wordt over de feestloodsen.

's Avonds volgt een varken (mapakande taoe boeda = spijzigen van 't volk).

5e dag.

Mangroja (druk feestvieren).

's Morgens worden twee varkens geslacht, nl. een

„bai baloe" (varken van de weduwe of den weduwnaar) en de „bai parépé" (een zwart varken), waarvan het vleesch op het platform van den „balakajan" gelegd wordt ter verdeeling.

Verder worden evenals den vorigen dag geslacht twee karbouwen, nl. de „parépé" en de „toelak balakajan", waarvan de linkervoorpoot van den eerste bestemd is voor de „To makaje".

Na verdeeling van het vleesch laat men een anderen karbouw los, waarop iedereen mag aanvallen en er een stuk vleesch uit mag hakken (di pa oeroean). Dit wreede gebruik is op last van het bestuur afgeschaft.

Vervolgens worden zes karbouwen geslacht die naar den paal, waaraan ze gebonden zijn, genoemd worden:

1. Simboeang ampiri (paal van den lontarboom).
   Deze karbouw is de meergenoemde „tandi rapassan" die zooals reeds vermeld, na het zwart maken der kleeren op 't einde van 't eerste feest onder de woning van den doode, gestald wordt;
2. Simboeang Datoe (steenen paal); gevlekt;
3. Simboeang Doengin (paal van een soort tjemaraboom); gevlekt;
4. Simboeang Kalesi (paal van een pinangboom), gecastreerd;
5. Simboeang patoeng (paal van bamboe patoeng), willekeurige kleur.
6. Sambae (willekeurige paal); kop geelachtig.

Hierbij kunnen nog andere karbouwen worden geslacht.

Al het vleesch wordt aan den „balakajan" opgehangen en op het platform in stukken gesneden, waarna een persoon die goed op de hoogte is van de adat en de verschillende relaties van den doode, de stukken van boven den rechthebbenden toewerpt, onder het uitroepen van hunne namen en betrekkingen tot den doode.

's Avonds slachten alle familieleden ieder een varken. Het vleesch wordt na in kleine stukjes gesneden en in eene bamboe geroosterd te zijn (peong) met ge-

kookte djagong en ba-atan (eene gierstsoort) in eene kleine mand (barasang) gedaan. Elk zoo'n mandje dragende maken de kinderen en kleinkinderen van den doode met eene flambouw in de hand een rondgang om 't lijkenhuis (maparande = zegen afsmeeken).

Gewoonlijk vindt dit gebruik slechts toepassing wanneer er kleinkinderen zijn.

6e dag.

Meawa (verplaatsing, overbrenging van den doode naar den grafkelder).

Op dezen dag wordt de doode eindelijk in den familiegrafkelder bijgezet, welke meestal in een steile rotswand uitgehouwen is om diefstal van de in het graf aanwezige sieraden te voorkomen.

Na aan het voeteneinde van het doodenomhulsel een poje (schaamgordel), welke aan de korte randen met katili's en kraaltjes versierd is, te hebben vastgebonden, wordt onder gejoel de doode in de houten draagbaar (saringan), welke den vorm van een rijstschuur bezit — hierboven reeds vermeld — vervoerd, waarbij de houten pop op het houten paard door menschen gedragen zich vooraan bevindt.

Achter op de draagbaar wordt een haan met witte pooten, snavel en ooren (sela) vastgebonden, terwijl een zwarte karbouw en tal van varkens den stoet volgen om straks vóór het graf te worden geslacht.

De „Tomakoeasa" voeren een platten breed geranden bamboehoed (sarong boenga[2] voor een mannelijken, en sarong maniek voor eene vrouwelijke doode) en eetservies mede voor den doode.

Bij het graf gekomen, waar zoo noodig een bamboetrap met dwarslatten tegen den rotswand geplaatst is, klimt een Tomakoeasa naar boven in den kelder om den doode van de dragers over te nemen en op de bestemde plaats te leggen. Daarna sluit hij het houten luik na een eindje van de pejo, welke zich op 't dooden-omhulsel bevindt, over den bovenkant van het luik naar buiten te hebben getrokken; vervolgens hangt hij den bamboe-

31996

hoed aan de voorzijde van het luik en plaatst de houten pop en het eetservies op den voorliggenden bodemrand van de kelderopening, welke gewoonlijk van een uitgebikte balustrade voorzien is.

De draagbaar en het houten paard worden op eene geschikte plek zoo dicht mogelijk bij het graf geplaatst.

Tot slot worden de meegebrachte offerdieren geslacht en aan de ziel van den doode en de dewata's geofferd.

Ofschoon op dezen dag de eigenlijke doodenfeesten geëindigd zijn, bestaan voor de naaste verwanten nog de volgende offers, welke echter in meer beperkten kring plaats vinden.

Vier dagen na de bijzetting van den doode in 't graf moeten zij de kleeren nog eens zwart maken (mabolong), waarbij 1 karbouw en tal van varkens geslacht worden.

Het varkensvleesch bewaart men gedeeltelijk voor 't volgende offer, dat 5 dagen daarna plaats heeft en bestaat uit het brengen van djagong, ba-atan (gierst), varkensvleesch, sirih en toewak naar 't graf, (paroendoen bombo) hetgeen geschiedt door de naaste familieleden en de kaoenans.

Na vier of vijf dagen wordt de „poto" (zwarte hoofddoek) vaster om het hoofd gebonden, waarbij weer 3 of 4 varkens geslacht dienen te worden ten huize van den doode.

Het vleesch van dit offer wordt gedeeltelijk naar het graf gebracht en voor een deel bewaard om het over 2 dagen weer daarheen te brengen (matollé = herhalen).

Zes dagen later mogen de jongere familieleden weer voor het eerst rijst eten, hetgeen gepaard gaat met het slachten van een varken (malolo tanga), terwijl de anderen nog eenige dagen daarmede moeten wachten. Op den hiervoor vastgestelden dag worden 1 karbouw en tal van varkens geslacht en wat rijst voor den doode in het huis geplaatst op de plek, waar zijn lijk gelegen heeft. Drie of zes dagen daarna wordt een zwart var-

ken (mabai poepoei) geslacht en ketoepat en gele rijst bereid om aan de Dewata's te offeren, en drie dagen later een zwarte kip (masappa manoek of mamanoek belongan) geofferd, welke verondersteld wordt de ziel van den doode naar de zielen der voorouders te brengen.

Is een rusttijd van eene maand of langer voorbij gegaan dan wordt op een dag de gandang geslagen en begint weer eene reeks van offers, welke nu evenwel het slot vormen der plechtigheden.

Eerste dag. „Maramboe tali".

In het huis van den overledene, op de slachtplaats en bij de bron of put wordt een gevlochten jong arènblad gehangen.

's Middags worden thuis kippen en buiten de kampong een hond geslacht (maramboe tali) en aan de Dewata's geofferd; de rest van het hondenvleesch is bestemd voor het maal van de kaoenans.

Op den tweeden dag, welke geen naam bezit, bestaat het offer slechts in het slachten van kippen na zonsondergang.

Derde dag.

Manta-ada bombo (zegen afsmeeken van de ziel van den overledene).

In den middag wordt een varken geslacht, gele rijst bereid, waarvan wat geofferd wordt aan de ziel van den overledene vóór het huis. 's Avonds volgen eenige kippen.

Vierde dag.

La-apa gandang (einde van 't slaan op de gandang).

Terwijl de vorige dagen slechts 's middags de gandang gehoord wordt, slaat men er nu den geheelen dag op.

's Morgens begint men met 3 varkens te slachten, waarvan 1 met witten buik, 1 met witten kop en 1 met witgevlekten kop. Hiervan is een deel bestemd voor het offer aan de Dewata's.

De kop van het varken met den witten buik wordt op eene baar rondgedragen en vervolgens op de gewone

slachtplaats geofferd en genuttigd. Verder hebben op deze plaats de volgende verrichtingen plaats:

Bamboestokjes aan 't eind voorzien van een dot kapas worden door de Tomenawa vastgehouden en met dit einde in varkensbloed gestoken, waarna hij ze aan de jongere familieleden van den overledene en de kaoenan boelawan uitdeelt. De bedoelden houden elk hun stokje eerst op het hoofd (mapa-atik) en besmeren dan met 't bloederig einde voorhoofd, handpalmen en knieën (merara).

Na afloop hiervan worden balletjes van in varkensvet gekookte kētan op pisangbladeren gelegd en elk blad met de zich daarop bevindende balletjes geplaatst op ontbloote klewangs, vastgehouden door verschillende personen.

Eenige oude menschen moeten dan de balletjes slikken zonder er in te mogen bijten.

Hiermede zijn de plechtigheden geëindigd en wordt naar behoefte slechts van tijd tot tijd een enkel offer gewijd aan de ziel van den doode.

Behalve de bovenvermelde smulpartijen, amuseert men zich op deze feesten nog met stierengevechten, dobbelen en hanenvechterijen, en met zang en dans (mabadong).

Ten tijde, dat de grafkelders nog niet in zwang waren, werd een doode eerst in eene houten kist gelegd, waarna over eenigen tijd de kist op een uitstekende rotsbank gezet of wel in den grond begraven werd terwijl het gebeente van den doode in een spelonk werd geplaatst.

Na het ontstaan van de grafkelders wijzigde dit gebruik zich zoodanig, dat het gebeente op dezelfde wijze als bij het „mantoenoe te matewa" in den kelder werd gezet, doch in sommige streken zooals o.a. in 't zuiden van Minkindik en Sengala bleven de doodkist (karepi) en de oorspronkelijk voorgeschreven plechtigheden bestaan.

Wordt de „karepi" in den grond gestopt dan kan men de plek altijd herkennen aan een vierkant stukje opge-

hoogde aarde, waarop enkele ficusboomen geplant zijn. Van de adat „karepi" volge hieronder een schematisch overzicht der plechtigheden.

Eerste feest.

1e dag. Mapolambi.

's Morgens wordt een varken geslacht, 's middags gevolgd door een tweede (kinale te mate = spijzigen van den doode).

2e dag. Mapatanan.

's Morgens omstreeks 11 uur wordt een varken geslacht en het lijk, na gekleed te zijn, in zittende houding geplaatst.

3e dag. Masangkin.

's Morgens wordt een karbouw (tandi rapassan) aan een der stijlen van het huis van den doode vastgebonden, waarop tegen den middag een karbouw geslacht wordt.

4e dag. Madodja.

Het wakker houden van de wakers, voor welk doel een varken geslacht wordt.

5e en 6e dag hetzelfde.

7e dag. Matama kajoe, of karepi.

Plaatsing van het lijk in de doodkist, waarbij 1 karbouw geslacht wordt. Hiervan zijn slechts de ingewanden bestemd als voedsel voor dien dag, terwijl van het vleesch dendeng wordt gemaakt, welke dienen moet voor het dagelijksch aandeel van den doode en de wakers. 's Avonds offert men 1 varken.

Na het, „rapassan" (rusttijd) wordt het tweede feest gevierd in deze volgorde:

1e dag. Matoendan.

Wekken van den doode, waarbij een varken geslacht wordt, daarna begraven van de karepi.

2e dag. Popikalae roko alang.

Overbrenging van den doode naar de padischuur, waarbij 1 varken geslacht wordt.

Gedurende den 4en, 5en en 6en dag blijft de doode in de rijstschuur.

7e dag. Matandoen: vergulden van het stofomhulsel van den doode. 's Morgens wordt 1 karbouw geslacht.

8e dag. Manggaraga balakajan.

Bouwen van den balakajan (stellage met platform op de slachtplaats).

's Middags worden 1 karbouw en 1 varken geslacht.

9e dag. Matombi.

Plaatsing van de bamboestaken met de tombi-doeken.

Tegen den middag worden 2 karbouwen en 2 varkens geslacht.

10e dag. Mangreja.

Op dezen dag worden 14 karbouwen geslacht t. w.:

1 Simboeang kalesi (zwart).
1 Simboeang Batoe (gevlekt).
3 Simboeang kajoe (willekeurige).
4 Simboeang toelak balakajan, (2 zwarte en 2 willekeurige wijfjes-karbouwen).
1 Simboeang tawa baene (zwart wijfje of mannetje).
4 Simboeang pantoenoena te matanda ambe en te matanda indo (willekeurige).

11e dag. Meawa.

Bijzetting van den doode in den grafkelder.

Hierbij worden 2 varkens geslacht.

In Sengala trekt men na het „mabolong" (zwart maken der kleeren) naar de tonkonan (stamwoning) te Oeloewae, om op den hoofdstijl (ariri pasi) zwarte strepen aan te brengen (Male boleng ariri pesi tama Oeloewae).

Van hier gaat men vervolgens naar Minkindik om te Silanga aan de rivier van dien naam en te Pemanoekan een varken te offeren.
(Male saoe kande-i paloengan boelawan).

In Oeloewae, Silanga en Pemanoekan hebben de offeraars dan het recht er tijdens hunne aanwezigheid zooveel djagong, pisang en ba-atan (gierst) weg te halen en naar het doodenhuis te brengen als zij believen.

Ten slotte zij nog 't volgende vermeld: Het lijk van

een zuigeling wordt geplaatst in een uitgekapt vierkant gat (liang piah) in den stam van een levenden boom, waarna 't gat gesloten wordt met arèn-vezels.

Doodgeboren kinderen worden in den grond begraven.

Uit de hierboven in het kort gegeven schets van de doodenfeesten, blijkt m.i. voldoende welke voorname plaats de dooden-cultus in 't leven van den Toradja inneemt.

Gelukkig dat slechts personen van vorstelijke afkomst deze langdurige en kostbare wijze van viering volgen, daar de rijkdommen van 't land anders groote kans hadden spoedig naar 't zielenland te verhuizen.

Hoe verspillend, wreed en onhygiënisch de gebruiken ook mogen zijn, kunnen wij in verband met de belangrijkheid er van, zoolang de gezondheids- en andere belangen van de bevolking geen gevaar loopen, niet dan slechts geleidelijk de gewenschte wijzigingen er in aanbrengen.

Tijdens onze bestuursvestiging werd reeds met goedvinden der hoofden bepaald: dat lijken van personen, overleden aan eene besmettelijke ziekte onmiddellijk moesten worden begraven; dat het wreede afmaken van dieren niet meer mocht plaats vinden; dat op een doodenfeest hoogstens 40 karbouwen geslacht mogen worden; dat er niet gedobbeld, doch slechts hanengevechten mogen worden gehouden.

Door het bestuur moet er m.i. voortdurend naar gestreefd worden de toonaangevers in de Toradja-maatschappij op te voeden, ten einde langzamerhand hunne medewerking te verkrijgen voor de afschaffing van vele nog bestaande gebruiken, welke schadelijk werken op de gezondheid en de economische ontwikkeling van het volk. Waar de ouderen zooals gewoonlijk te vasthoudend zullen zijn, dient men zich te wenden tot de jongeren.

Dat 't onderwijs, zelfs het neutrale, een krachtig middel hiervoor is, merkt men duidelijk aan de kinderen, afkomstig van de landschapsschool, die reeds met geringachting spreken van pemali's en dewata's.

12. *Andere godsdienstige plechtigheden en feesten.* De Toradja's bezitten behalve het doodenfeest nog andere godsdienstige plechtigheden, welke alle zonder uitzondering door het publiek tevens benut worden om eens flink feest te vieren.

De voornaamste er van zijn: het maboea, het marehmareh, het maboegie, het meraoek en het mangrara papah.

Het maboea is eene aaneenschakeling van godsdienstige plechtigheden en offers, welke zoolang gerekt kunnen worden als men wil.

Het wordt slechts door zeer rijke personen gegeven met het doel allerlei zegeningen af te smeeken van de dewata's en to dolo. Wegens de groote kosten daaraan verbonden is het sinds de laatste tien jaren in onbruik geraakt.

Het mareh-mareh heeft plaats wanneer een nieuw huis voltooid, de padi-oogst afgeloopen of iemand van een zware ziekte hersteld is. De plechtigheden beginnen met het offeren van een kip aan de to dolo.

Verder amuseert men zich dagelijks met zang en dans, waarbij elken avond tal van kippen worden geslacht en opgepeuzeld.

Op deze wijze kan het eene maand en dikwijls nog langer voortgaan.

Den laatsten dag (lapa) slacht men tal van kippen en een varken.

Het vleesch wordt na in kleine stukjes te zijn gesneden in bamboe's gebraden en vervolgens voor een klein deel aan de dewata's en to dolo geofferd en verder onder de deelnemers verdeeld. Al dansende en zingende trekken mannen, vrouwen en kinderen de kampong rond.

Op het feestterrein teruggekeerd zet men zang en dans voort, terwijl door een of meer tomenawa's eenige vertooningen worden gegeven, welke min of meer aan eene kermis doen denken.

Zoo gaat een tomenawa met zijn blooten rug en beenen liggen op een bed van dorens van de banga (soort ko-

ningspalm) en arènpalm (malinting doeri) zonder zich schijnbaar te bezeeren en klimt weer een ander in een in den grond geplante bamboe tallang om op den hoogen top, welke bedekt is met eene dikgevouwen sarong, op zijn buik te balanceeren (kindik roko taliang).

Het maboegi wordt gevierd wanneer er veel zieken in de kampong zijn geweest. Ook heeft het in tijden van welvaart eens in de 2 à 3 jaren plaats om de bescherming der dewata's tegen ziekten en plagen in te roepen.

Men begint elken avond tot laat in den nacht op 't erf van den parengé of tomakaka wilde dansen uit te voeren onder gezang. Dit duurt zoolang tot dat er voldoende menschen, meestal vrouwen, in zoo'n graad van opwinding zijn gekomen, dat zij na een oogenblikje gedanst te hebben buiten bewustzijn geraken en wartaal gaan spreken (kadewata-an, karendonan, kaloepian, of nala boegi). Het volk gelooft dan, dat in zoo'n persoon de geest van een dewata is gevaren en deze uit diens mond spreekt.

Zoodra deze phase is bereikt en er geen beletselen zijn, zooals de aanwezigheid in de kampong van een nog niet begraven doode, wordt met de eigenlijke plechtigheden een aanvang gemaakt.

Den eersten dag (marimba = waaien, wegjagen van de ziekten) offert men een 5-tal kippen, nl.:

1. aan den boegi, de geest van het maboegi een manoek ramé, waarvan de veeren bruin en de pooten wit zijn;
2. aan de dewata's eene kip als boven;
3. aan de geesten (bombo's) eene geheel zwarte kip;
4. aan den Ampo Padang (onderaardsche dewata) eene „manoek lapoeng", waarvan de veeren bruin en de pooten zwart zijn;
5. aan de „to salian langi" de booze geesten boven de aarde, eene „manoek sela", waarvan de veeren bruin en de pooten geel zijn.

Den tweeden dag (mampapa soeké boegi = gelijk snijden van den bamboekoker) wordt ter spijziging van de dewata's eene bamboe ter lengte van ± 4 d.M., waarin alle feestdeelnemers een weinig in water geweekte, ongekookte rijst moeten doen, vastgebonden aan een der oostelijke stijlen van de rijstschuur van den paréngé of den tomakaka.

De „Ambé boegi", een oude man, treedt hierbij als waker op.

Onder de rijstschuur wordt eene klamboe opgehangen, waarvan de waker mag gebruik maken en welke tevens dient als waarschuwing voor de voorbijgangers, dat zij, die karbouwen- of varkensvleesch, afkomstig van een doodenfeest, gegeten hebben of zij, die slechts djagong mogen gebruiken wegens een sterfgeval in hunne familie, er niet dicht langs mogen loopen.

Den derden dag (loemiling = rondgaan) verzamelen de feestvierders zich bij de hiervoren vermelde rijstschuur, allen uitgedost in hunne beste kleeren. De „Ambé boegi" maakt hierop de bamboe (soeké boegi) van den stijl los en steekt er eenige tabangbladeren (drakenbloed) in, waarna hij met de „soeké boegi" in de hand zich aan 't hoofd plaatst van den stoet.

Al dansende, zingende en joelende maakt men dan een rondgang door de eigen en de naburige kampongs.

Na afloop gaan allen een bad nemen in de daarvoor aangewezen putten of rivieren, terwijl de „Soeké boegi" door den „Ambé boegi" weer naar de rijstschuur wordt teruggebracht.

Den vierden dag (alle datoei = voorname dag) hebben geen plechtigheden plaats doch gaan de menschen, die geen feestkleeren en sieraden bezitten, deze bij familieleden, vrienden of kennissen leenen. Verder wordt de dag door de anderen besteed om bamboes, bladeren, enz., benoodigd voor den volgenden dag, te verzamelen.

Den vijfden en laatsten dag (lápá = einde) verzamelt men zich tegen 9 à 10 uur 's morgens weer bij de rijstschuur om op dezelfde wijze als den derden dag zich

naar het voor de slot plechtigheden aangewezen terrein (kálápáran) te begeven.

Aldaar aangekomen wordt de „soeké boegi" midden op 't terrein in den grond geplant en den geheelen dag daar om heen gedanst en gezongen, waarbij evenals op den eersten dag 5 kippen geofferd worden aan de dewata's en de to dolo.

Op dezen dag komen de meeste gevallen van „kadewata-an" voor.

Vroeger was het gewoonte dat een door den dewata bezeten persoon een mesje in de hand werd gestopt, waarmede hij dan kleine kinderen, die door de moeders hem werden voorgehouden, eene steek in den buik toebracht.

Waarschijnlijk bepaalde de steek zich slechts tot het huidoppervlak, daar geen doodelijke gevolgen ervan bekend zijn. Het wondje werd door den steker weer geheeld door bespuwing met sirihkauwsel.

Om den door den dewata bezeten persoon weder bij te brengen, wordt hij in een kring van dansers geplaatst, waarbij hij tegen het einde van den dans door een paar personen met nat gemaakte tabangbladeren (drakenbloed) zoolang op het hoofd geslagen wordt, tot dat hij eenige teekenen van bewustzijn gegeven heeft.

Hierbij zij opgemerkt, dat de tabang-plant zeer levenskrachtig is, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat men de bladeren daarom aanwendt, teneinde de levensgeesten weer op te wekken bij personen, die buiten bewustzijn geraakt zijn.

Door onze bestuursbemoeienis werd 't bovenvermelde wreede gebruik om kinderen te verwonden spoedig na onze komst verboden, terwijl enkele jaren geleden het „maboegie" met goedvinden der hoofden geheel werd afgeschaft, wijl het geen inheemsche godsdienstige plechtigheid is en slechts nog in enkele kampongs gevierd werd.

Het „meraoek" wordt door welgestelde lieden gevierd na een goeden padioogst met het doel den blijvenden

zegen der dewata's in te roepen voor hunne sawah's, tuinen, vee en andere bezittingen. Ook heeft het plaats, wanneer een kind van een Poeang van eene zware ziekte hersteld is of zijn hoofdhaar voor 't eerst geknipt wordt.

De plechtigheden bestaan uit de noodige offers aan de dewata's, waarvoor een karbouw, een varken en eene kip geslacht en bij elk dier 12 klapperdoppen rijst gekookt worden.

Verder amuseert men zich met zang en dans, gandang-muziek, eten en drinken.

Het „Mangrara papah" (wijden van een dak met bloed) heeft plaats bij de inwijding van een nieuw dak op eene tongkonan (stamwoning).

Den eersten dag (matarampak = offeren op het voorerf) worden 12 varkens geslacht en een offer gebracht aan de dewata's en de to dolo.

Den tweeden dag (alle-na = de dag) worden geslacht 1 of 3 karbouwen en tal van varkens — bij vorstelijke tongkonans wel eens een duizendtal — terwijl op en onder de nok van de tongkonan een offer voor de dewata's geplaatst wordt.

Het brengen van de groote gecastreerde varkens geschiedt op luisterrijke wijze. Onder groot gejoel worden ze vervoerd in draagstoelen, welke versierd zijn met opgestoken pajoengs, allerlei soorten doeken, jonge arèn- of klapperbladeren en zelfs gouden.

Ook hier wordt de dag verder doorgebracht met dansen, zingen, gandangmuziek, eten, drinken, dobbelen en hanenvechterijen. Op den derden tevens laatsten dag wordt het varkensvleesch van den vorigen dag onder de bezoekers verdeeld.

De varkens op dit feest bijgebracht door personen, niet behoorende tot de tongkonan, moeten later door de ontvangers op dezelfde manier worden vergoed.

13. *Dansen.* De dansen, welke op de hier bovenver-

melde feesten door mannen en vrouwen uitgevoerd worden, zijn:

a. bij het mareh[2] en meraoek de „mapassi"-dans.

Deze bestaat hierin, dat men elkaar aan de hand vasthoudende in twee rijen op elkaar toeloopt met kleine passen en knikkende knieën. Zijn de deelnemers tot opwinding gekomen, dan danst ieder op zijn eigen houtje en gebeurt het vaak, dat men zich met een mesje verwondt.

b. bij de maboehi.

1. de „nondo"-dans.

Hierbij staat men in een kring, elkaar aan de hand vasthoudende, de hand met de palm naar boven. Telkens wordt onder 't buigen van de knieën eene pas zijwaarts (½ M.) gedaan en tegelijk de handen in de hoogte geheven, waarna de andere voet vlug wordt bijgetrokken.

2. de „sonno"-dans.

Als bij 1, doch in een langzamer tempo; de zijwaartsche pas wordt schuivende uitgevoerd.

3. de „mokilloe"-dans.

Ieder danst afzonderlijk, waarbij men zich al knieknikkende voortbeweegt, onder het beurtelings omhoog heffen van de armen bij een schuinen stand van het lichaam.

4. de „boeloe-gatta"-dans.

De deelnemers staan in een kring en houden elkaar bij den bovenarm onder den oksel vast.

Op de plaats blijvende wordt het lichaam beurtelings in schuinsrechtschen en schuinslinkschen stand gebracht door verplaatsing der voeten en onder het knikken der knieën en het op en neer bewegen der armen.

c. bij het „mabadong".

1. de „matimba"-dans.

Hierbij staat men in een kring met de linkerhand op den rechter-schouder van den linker-nevenman en met den rechterarm rechthoekig opgeheven; deze arm wordt eerst 3 maal op en neer bewogen, vervolgens in schuinslinksche richting benedenwaarts gestrekt en dan

naast het rechterbeen gebracht, waarna men vlug eene pas zijwaarts doet.

2. de „soerakan"-dans.

Als bij 1, behalve, dat de rechterarm niet op en neer bewogen en de rechterhand in plaats van naar 't rechterbeen, weer naar boven teruggebracht wordt; verder wordt de pas zijwaarts schuivende verricht .

3. „Masambake"-dans.

Als bij 1 doch de rechterhand wordt eerst naar boven teruggebracht alvorens de zijwaartsche pas gedaan wordt; voorts zijn alle bewegingen langzamer.

4. de „bela patoeng"-dans.

Hand aan hand in een kring staande wordt onder het op en neer bewegen der handen en het knikken der knieën in een vlug tempo telkens eene pas zijwaarts gedaan.

5. de „randan marinding"-dans.

Ook hierbij staan de dansers in een kring en houden elkaar aan de hand vast. Terwijl de handen op en neer worden bewogen, doet men al knie-knikkende drie passen zijwaarts, waarna men stilstaat, het rechterbeen vóór plaatst en eene diepe buiging maakt.

6. de „palendé to tabi"-dans.

Dezelfde uitvoering als bij *b.* 4; het begeleidend gezang is echter anders.

De dansers worden door verschillende zangen begeleid, welke bijna alle beginnen met den voorslag van halve noten, „hé-é-é-é" en eindigen met krachtig refrein, „Hé-éé-éé-éé".

Uit de verte klinkt zoo'n gezang, vooral bij nacht, lang niet onwelluidend, doch vlak bij is het oorverscheurend en eentonig.

De *liederen* gezongen op de maboea, mareh mareh, meraoek, maboegi en mangrara papah-feesten bevatten wenschen aan de dewata's betreffende goede padioogsten, vermeerdering van vee en andere bezittingen en bescherming tegen ziekten en plagen, terwijl op de doodenfeesten meer de lof van den overledene en de

smart van de nagelaten betrekkingen bezongen worden.

Instrumenten-begeleiding vindt men vaak bij het meraoek en het mabadong en wel bij het eerste van de „gandang" (trom) en bij het laatste van de „géssé" (de Javaansche rebab).

De „gandang" is eene gewone inlandsche trom, bestaande uit een uitgeholden arènstam en aan beide kanten overtrokken met een karbouwenvel, dat echter niet mag zijn van een karbouw, geslacht op een doodenfeest.

De „géssé" bestaat uit een stuk hout, aan het eene einde voorzien van een halven klapperdop met een karbouwenblaas overtrokken, waarover een aloëgaren gespannen is. De strijkstok (po-irah) wordt gemaakt van een bamboestokje en een paardenhaar.

Behalve genoemde instrumenten bezit de Toradja nog:

1. de „gandang bembé", een kleine soort gandang, overtrokken met een geitevel.

Ze wordt slechts bespeeld op 't tweede doodenfeest (mantoenoe to dolo), wanneer de gestorvene een mannelijk persoon is.

2. de „soeling", eene gewone inlandsche fluit aan de bovenzijde voorzien van 6 gaatjes.

3. de „bassin²", eene kleine fluit van ± 1 d.M. lengte met 4 gaatjes aan de bovenzijde en 1 gaatje er tegenover.

4. de „pélé boeleh" of „soeling rapi", meer voor kinderen.

Eene soort dubbele fluit, bestaande uit twee samengebonden kleine bamboe's, elk voorzien van 4 gaatjes, in welke bamboe's zich weer dunnere bevinden, die aan het mondstuk ingekeept zijn. Om dit instrument te bespelen worden de dunne bamboe's uitgetrokken, aan den anderen kant weer in de grootere geschoven, de ingekeepte uiteinden van de dunne bamboe's in den mond genomen en daarop geblazen.

Van de verschillende *spelen* verdient eene soort krijgsspel vermelding om aan te toonen dat de Toradja, mits

opgewekt en aangevuurd, flink genoeg is om zijne krachten en behendigheid met een tegenstander te meten.

Dit spel, „masemba" geheeten, wordt na afloop van den padioogst op de passers, voornamelijk die te Lentoeng, vertoond.

Hierbij stellen zich twee partijen, bestaande uit wel honderd mannen en dikwijls nog meer, tegenover elkaar. Enkele voorvechters beginnen hand aan hand naar den vijand toe te hinken onder het uitstooten van uitdagende gillen.

Het gevecht heeft uitsluitend met de beenen plaats, waarbij men op een been hinkende de tegenpartij met de voetzool van het andere been tracht te schoppen.

Meestal wordt de schop achterwaarts toegebracht; dit geschiedt met zulk eene kracht, dat de getroffene wel eens onmiddellijk buiten gevecht gesteld wordt. Als regel geldt dat hij, die op den grond valt, het verloren heeft en niet meer aangevallen mag worden, voordat hij weer overeind staat.

Wordt de deelname algemeen dan gaat het spel in een woesten strijd met de beenen over.

Het publiek raakt daarbij zelf in opwinding en vuurt de strijders voortdurend aan door zijne kreten van goed- of afkeuring.

De strijd duurt zoolang totdat eene der partijen uitgeput of op de vlucht geslagen is.

Na afloop van het spel blijft er geen wrok hangen, doch zijn allen weer goede vrienden als voorheen.

Het „masemba" is bij het Toradjavolk zeer populair en ziet men reeds door jongens van 6 à 7 jaar beoefenen als ze aan 't karbouwen-hoeden zijn.

14. *Voorteekens.* Evenals alle natuurvolken gelooven de Toradja's aan allerlei voorteekens, waarop zij nauwkeurig acht geven bij alles, wat ze willen verrichten.

Als slechte teekens worden beschouwd het voorbij vliegen van den Korengvogel (een grijze ooievaar) van

achteren naar voren of van rechts naar links; idem van eenige andere vogels, o.a. de diki (de blauwe ijsvogel) van rechts naar links; het kwaken van een kikvorsch, vooral achter iemand; het geluid van den Kaléké-vogel (zwartrossig van kleur) en wel als men hoort:

„tinti-tinti" vóóraf links, „kioe-kioe" achter voor of links, „pé-épé-épé" achter, vóór of rechts; het laatste geluid geldt vooral bij het ten strijde trekken;

het door een voorbijganger stellen van de vraag:

„Waar gaat ge heen?"

Noemt men in de vraag het doel van den tocht, dan niet;

als een ander niest, terwijl men aan het eten is;

het stooten van den voet bij het uitgaan;

het vallen van een tak of boom rechts of achter;

wanneer een kiekendief (langkang) van links naar rechts of van voren naar achteren vliegt om een kuiken weg te halen en in omgekeerde richting weer wegvliegt;

het ontmoeten van een blinde;

het zien van eene muis, die van rechts naar links of van voren naar achteren vlucht;

het zien van iemand, die zijne groote behoefte doet;

het geluid van een uil (langao). Als de tetesiek, een andere soort van uil, zich laat hooren op de nok van een huis, waarin een zieke ligt, beteekent zulks diens overlijden;

wanneer men de „panakan", een slangensoort, waarvan kop en staart niet duidelijk te onderscheiden zijn, ontmoet, beteekent zulks een sterfgeval in de kampong;

de ontmoeting van slangen in de middaguren is over het algemeen slecht;

het gerommel van den donder en het geluid van den kikvorsch onder het dorschen van de zaadpadi, het zaaien, het planten en het oogsten.

Als goede teekens worden beschouwd:

het geluid van den diki-vogel (blauwe ijsvogel) onder het eten;

wanneer onder het eten eene kat met een gevangen muis voorbij loopt;

het vallen van een tak of een boom vóór of links;

het ontmoeten van een zwangere vrouw of eene hermaphrodite;

het ontmoeten van een zoogende karbouw, mooier nog van eene werpende karbouw; in het laatste geval wordt het vlies, waarin het kalf gezeten heeft, als een amulet beschouwd;

eene muis die van links naar rechts of van achteren naar voren wegloopt;

het ontmoeten van eene slang in den voormiddag.

15. *Woningen.* Men treft twee typen van woningen aan: nl. de „banoea rapah" en de gewone „banoea".

De eerste soort, geheel van hout opgetrokken en vaak met houtsnijwerk en beschilderingen versierd (zie voor de motieven bijlage C), bezit vier of drie achter elkaar gelegen vertrekken, welke naar voren ± ½ M. in hoogte afnemen, en aan de voorzijde een bordes (tande), waarop de trap uitkomt. Een huis van een Poeang heeft vier à drie vertrekken, terwijl dat van een tomakaka er slechts drie mag bevatten. De vertrekken zijn door tusschenschotten, waarin zich lage smalle deurtjes bevinden, van elkaar gescheiden, en ontvangen licht door kleine luiken in de zijwanden. Deze wanden bereiken langs het geheele huis dezelfde hoogte en wel ± 1½ M. boven den vloer der hoogst gelegen kamer, welke den naam draagt van „inan iring" of „sendeng leE".

De middenste vertrekken heeten „inan tanga" en het voorste „inan aali".

Het hoogste vertrek dient tot verblijf van den Poeang, de middelste van de Tomakaka en het laagste van de Tokaoenan.

Het dak heeft een vorm, die eenigszins doet denken aan een Chineeschen tempel, doordat de nokbalk zwak gebogen is, zoodat de uiteinden wat hooger zijn dan het midden.

Langs den nokbalk gemeten heeft het dak bijna de drievoudige lengte als beneden, waar het op de zijwanden rust; verder wordt het naar voren en achter afgesloten door een driehoekigen nokgevel, die onder eene helling naar buiten staat en ondersteund wordt door een paal, waaraan ongeveer ter halver hoogte een uit hout gesneden karbouwenkop met echte horens aangebracht is.

De dakbedekking bestaat uit gehalveerde bamboe's van ½ tot 1 M. lengte, welke in verscheidene lagen met de holle zijde beurtelings onder en boven op elkaar gelegd worden.

Het geheel staat op palen 2 tot 3 M. boven den grond.

Met 't oog op de witte mieren, welke veel voorkomen, staan de palen op steenen neuten. Het vóórvertrek, waar gekookt wordt is tevens ontvangkamer.

Behalve eene houten kast, voorzien van ééne deur (batoetoe), een dito kist (pati) en bamboe-manden (bakaboea), waarin de contanten en goederen van waarde worden geborgen, vindt men in huis gewoonlijk nog matten, welke opgerold in een hoek zijn geplaatst, eenig keukengerei, bestaande uit aarden potten en een enkele ijzeren braadpan, verder houten eetschalen, klapperdoppen, bamboekokers voor water en toewak, landbouwgereedschappen, wapens, enz. en ten slotte karbouwenhorens, afkomstig van doodenfeesten, welke horens in de familiewoning moeten worden bewaard en nimmer mogen worden verkocht.

De tweede soort woning, welke meestal tot verblijf van den kleinenman dient, is van hout of bamboe opgetrokken en met bamboe of alang-alang ingedekt.

Ze staat eveneens op palen; doch minder hoog.

De binnenruimte, welke eene oppervlakte heeft van ongeveer 3—5 M. is niet verdeeld in afzonderlijke vertrekken.

Een gedeelte dient als keuken, terwijl wat er overschiet overdag gebruikt wordt als zit- en eetvertrek en 's nachts als slaapkamer. Langs de wanden zijn bam-

boerakken opgehangen waarop hoofdzakelijk het eenvoudige huisraad, bestaande uit allerlei keukengerei en huishoudelijke voorwerpen, geplaatst is.

In beide soorten woningen huist in den regel slechts één gezin.

De ruimte onder de woningen is afgesloten door dwarslatten, welke door de palen gestoken worden. Vroeger werden daarin karbouwen en varkens gestald, hetgeen na onze komst echter geleidelijk verboden is geworden.

De rijstschuur (alang) heeft ongeveer denzelfden vorm als de eerste soort woning, met dit onderscheid nochtans, dat de binnenruimte gelijkvloers en niet in vertrekken verdeeld is, in den voorwand zich een houten luik bevindt, dat van eene zeer kunstige sluiting voorzien is en geen bordes aangetroffen wordt.

Verder is eene tweede planken vloer aangebracht op ± ½ M. boven den grond, welke als rust- en zitplaats dienst doet.

B. Middelen van bestaan.

1. *Rijstbouw.* Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw en wel hoofdzakelijk de rijstbouw.

Deze staat op eene vrij hoogen trap van ontwikkeling, hetgeen blijkt uit de wijze van bewerking der sawah's, het aanleggen van kweekbedden, het irrigeeren, het planten in rijen na topping van de kweekelingen, het geregeld wieden van het onkruid, het snijden en de zorgvolle behandeling van den oogst.

De gereedschappen welke gebezigd worden zijn:

1. de kaloekoe (een arènstok met een plat, scherp ijzer aan het eind);
2. de pekali (stok van arènhout met punt);
3. de peléko (idem met plat einde);
4. de bila (idem met cylindervormige ijzeren punt aan het eind);

5. de pebate (bamboe sabel);
6. de tengko (ploeg) met ajoka (juk);
7. de koerik (eg);
8. de orongan (houten slede om den grond te verplaatsen) of raki teleng (slede van bamboe).

De werkzaamheden zijn in 't kort als volgt:

zuivering van onkruid van het kweekbed (di bilai) en omspitting van den grond (maboengka); toelating van 't water op het kweekbed (patama oewae); 8—20 dagen later weg laten vloeien van 't water (matoso oewae) en verdere omspitting (di tepo); op dezen dag wordt de zaadpadi (bané) met de voeten gedorscht (di loeloe), waarna de korrels in eene mand (bàkà) worden gedaan (di lapiki); den volgenden of denzelfden dag wordt de mand met de padi in een vischvijver (goesian) geweekt; onweert het, dan wordt het weeken een dag uitgesteld; na er 1 à 2 dagen gelegen of gedurende dien tijd verplaatst te zijn naar een bron, wordt de mand op den sawahdijk of thuis buiten in de zon gedroogd gedurende 1 à 2 dagen (di aloi); in dien tusschentijd is 't water weer toegelaten op 't kweekbed (di lépé) en de grond met de voeten fijngetrapt (di loeloe) en het onkruid verwijderd; na voldoende droging van de zaadpadi wordt deze in eene ronde platte mand (bingka) door een man naar 't kweekbed gebracht en uitgezaaid (di ambo), waarvoor een gunstige dag wordt uitgekozen; het water is van te voren toegelaten en staat ter hoogte van ± ½ d. M.; 3 dagen later droogleggen van 't kweekbed, dat voorzien wordt van vogelverschrikkers (soesoek); bewaking gedurende ± 14 dagen, totdat de plantjes zoo hoog zijn opgeschoten dat de wind met de blaadjes spelen kan (paningoan angin); ± ½ maand daarna bij de laatrijpe padi (paré barri), ± 1 maand bij de vroegrijpe padi (paré kasalé), begint de splitsing (ma-atandoek), ± 15 dagen bij paré kesalé, ± 6 dagen na de splitsing zijn de kweekplantjes (ta-anak) voldoende gewassen om uitgeplant te worden.

Eenige dagen na het uitzaaien op de kweekbedden wordt begonnen met de sawah-bewerkingen: reiniging van den grond (di bilai), in orde maken van de dijken (matampo); in orde brengen van de waterleidingen (makalo); binnenlaten van het water op de sawah (patama oewae); het na een maand weg laten loopen van het water (matoso oewae); omspitten van den grond (maboengka), waarbij tegelijk het gras en het onkruid van de kruin en de helling der dijken wordt afgeslagen met de petaté; horizontaal maken van den bodem met handen en voeten (mengarantéi); toelaten van het water (di lépé oewaé); ½ — 1 maand later het water laten afloopen tot op 2 d.M. hoogte (ma'té'po); daarna effenen van den grond met de sleden (maorongan) en vervolgens eggen (di koerik); 3 dagen later het onkruid onder werken of wegwerpen (disapoe). Nadat het onkruid op de dijken weggeslagen is (pébaté) kan tot planten worden overgegaan.

Wordt er geploegd dan heeft dit plaats bij het omspitten (maboengka). Den dag na het pébaté wordt de bibit uitgetrokken (masaka, mengarak of manglampi), in bossen verzameld in groote korven en op de sawahdijken gelegd, van waar de bossen in verschillende richtingen over het veld geworpen worden (mentawa taanak); zoo mogelijk wordt nog denzelfden dag geplant; het water staat nu op $^1/_3$ hoogte van de plant; op heel weeken grond wordt het water eerst na ± 12 dagen toegelaten; ± een maand verder wordt het water aangevuld tot ½ hoogte plant, 2 dagen later wordt na het water al dan niet verwijderd te hebben het onkruid gewied (di torak); na 4 à 5 dagen wordt zoo noodig het water weer toegelaten tot $^1/_3$ hoogte van de plant; ± een maand verder beginnen de halmen te zwellen en is de padi zwanger (kewatang), waarna over ± ½ maand de bloemen uitkomen (soen); ± 18 dagen later is de bloesem uitgebloeid en heeft de plant vrucht gezet; nu is de tijd gekomen den oogst te bewaken tegen den rijstvogel (me'paradena); 12 tot 15 dagen verder is de

vrucht rijp (matasak), waarna over 10 à 12 dagen met het snijden kan worden begonnen (méparé), waartoe eerst het water uit de sawah verwijderd wordt.

Aan den rijstbouw zijn tal van pemali-offers verbonden, welke zoo'n belangrijke plaats in het leven van den Toradja innemen, dat de kennis er van voor den besturenden ambtenaar zeer gewenscht is.

Ze zullen hieronder vermeld worden in de volgorde, waarin ze in acht genomen moeten worden.

1. De pemali-offers worden geopend met het slachten van een haan of kip bij het in orde maken van de waterleiding (mangkaro kalo). De haan die geslacht wordt moet witte pooten en ooren, bruinachtige veeren en een zwarten of witten snavel hebben (sĕla); de kip (ramé) moet zwartwitte of grijze veeren, witte pooten en ooren en een witten of zwarten snavel hebben. Hij, die zoo'n haan of kip bezit is verplicht deze voor het offer af te staan.

Het slachten heeft plaats door den Paréngé en de ambé's of Matoea's oeloe (oudsten uit de kampong, die belast zijn te waken voor de nakoming der pemali's). Stukjes van het geslachte dier worden in bamboe geroosterd (dipeong) aan de oostzijde van de waterleiding en geofferd aan de Dewata's Salo (rivier).

Op denzelfden morgen wordt ook een offer gebracht aan de To Dolo, 't welk bestaat uit een haan of kip (karoeroeng) met zwarte pooten, zwart-witte of grijze veeren, witte of zwarte ooren en een zwarten snavel, welke in stukjes met rijst in een bamboe geroosterd wordt.

De offerplaats is steeds voor Pong Matowa en de Dewata's aan de oost- of noordzijde; voor de To Dolo aan den west- of zuidkant; voor Ampo Padang (de dewata, die binnen de aarde huist) aan de zuid-oostzijde.

Het doel van bovengenoemd offer is om de hulp van de Dewata's in te roepen, opdat de waterleiding niet zal instorten.

2. Drie dagen later wordt bij de putten nabij de

sawah's geofferd (mangkaro boeboen) om de Dewata's levenskracht te vragen voor het water dier putten, opdat menschen en dieren die er uit drinken krachtig en gezond mogen worden.

Het offer bestaat uit 3 kippen, welke in stukjes met rijst geroosterd worden in eene bamboe; de kippen mogen zijn een sĕla-haan, eene ramé- of kollong-roÉ-hen (zelfde soort als de ramé, doch met wit gestreepten hals).

Drie dagen na dit offer neemt het gereed maken van de kweekbedden een aanvang.

3. Bij het dorschen van de zaadpadi (di loeloe) kan een sĕla-haan of karoeroeng-hen geofferd worden, als men die bezit; voor een Poeang is dit offer gebiedend.

Doel van het offer is de Dewata's levenskracht te vragen voor de zaadpadi met het oog op ziekten en plagen.

4. Voor het zaaien worden 3 pakjes gekookte rijst in pisangbladeren (pokon) medegenomen naar het kweekbed. Nadat 3 versche pisangbladeren op den grond gelegd zijn, wordt op twee er van rijst gedaan voor de Dewata's en op het derde blad rijst voor de To Dolo en alles op de dijken gedeponeerd. De overgebleven rijst deelt de offeraar met kampong-genooten, die zich in de buurt ophouden.

Doel als bij 3.

5. Drie dagen na het planten wordt een sĕla-haan op den sawahdijk geofferd aan de Dewata van de sawah (Dewata pesoengan bane).

Dit offer, „pakalolo pantanan" genoemd, dient om de Dewata te vragen de padi te beschermen tegen ziekten en plagen.

6. Zoodra de uitgeplante padi last van muizen begint te ondervinden, gaat de geheele kampong op de aangetaste sawah offeren (masoeroe padang) en wel: een sĕla-haan aan de Dewata's, eene kollongroE-hen aan de To Dolo, welke kippen alle gepeongd (bereiding als boven) worden.

Doel van het offer is boete te doen voor mogelijke zonden door kamponggenooten begaan.

Bevindt zich in de kampong eene vrouwelijke Anak di sissih of Tomakaka, die zich schuldig gemaakt heeft aan overspel of het uitoefenen van geslachtelijke gemeenschap met een minderen man, dan moet zij dien dag op de sawah een varkensoffer brengen (di panikani = opvangen), daar zij verondersteld wordt de wraak van de Dewata's te hebben veroorzaakt. Vier à zes dagen later is zij verplicht aan den kampongrand nog een varken of een karbouw te offeren aan de hiervoren reeds genoemde goden. Van de gebruikelijke straf kan ze dan worden vrijgesteld.

7. Drie dagen na het „masoeroe padang" offert men op eene plaats, welke als „pemali" bekend staat, 3 varkens — voor offers moeten varkens steeds gecastreerd zijn —, welk offer „maboeloeng paré" genoemd, bestemd is voor dezelfde goden als boven en ten doel heeft de padi verder te sparen voor ziekten en plagen. Deze varkens worden beschouwd door alle kampongbewoners gezamenlijk te zijn geslacht en verrekent men daarom na den oogst met padi.

Is er geen muizenplaag geweest dan kan het „maboeloeng paré" ook worden gegeven bij goeden stand van het gewas, al of niet voorafgegaan door het „masoeroe padang", waarbij dan een varken in plaats van 3 kippen geslacht wordt.

Op den dag van het „maboeloeng paré", welke ongeveer samenvalt met het zwanger zijn van de rijstplant, wordt van de offerplaats door den Paréngé en de ambé's of Matoea's oeloe het intreden van de volgende pemali's bekend gemaakt (manda pemali = van kracht zijn der pemali's), welke gedurende 12 dagen inachtgenomen moeten worden.

a. het stampen van padi tusschen zonsondergang en -opgang;

b. het schreeuwen 's nachts; het lawaai zou anders

de Dewata's vertoornen, die dan de muizen de sawah's in sturen om de padi op te vreten;

c. het kappen van levend hout in de kampong, kleine boomen en bamboe uitgezonderd; de padiplanten zouden anders schrikken en eene prooi worden der muizen;

d. het wasschen van kleeren bij de putten; de oogst zou anders slechts korrels, gevuld met wit vocht, opleveren;

e. het geheel afrooien van een obituin; de muizen zouden anders hetzelfde doen met het padiveld;

f. het omspitten van tuinen; de padi zou anders door aarde worden bedekt;

g. het vervoeren van witte karbouwen; de padi zou anders ook wit en voos worden;

h. het slachten en eten van karbouwen- en varkensvleesch, ook het castreeren van dieren; de padiplanten zouden van het geschreeuw der dieren schrikken en daardoor verdorren;

i. voor paréngé's; het eten van gekookte spijzen buiten zijne eigen woning; het eten in andere huizen is wel geoorloofd, nadat hij eerst 3 korrels beras naar binnen geworpen heeft; op de passers is hij gebonden aan ongekookte spijzen, anders zou hij kans hebben spijzen te gebruiken van iemand, die de pemali's overtreden had;

j. voor paréngé's: het uitoefenen van den bijslaap met andere vrouwen; anders sleept hij de padiplanten mede in de pemali, waardoor ze verdorren;

k. het wegdragen van vuur uit het huis van den Paréngé door andere personen dan de huisgenooten; de muizen zouden op het vuur afkomen en de sawah's in gaan;

l. het maken van ketoepat (rijst gekookt in klapper- of arènbladeren), biloendak (gekookte rijst in langwerpige pakjes van arènbladeren) peong, (rijst gekookt in bamboe's), poetoe, (gekookte rijst verpakt in pisang- of andere bladeren) en in het alge-

meen van eetwaren in groene bladeren; de Dewata's zouden anders boos worden, dat er reeds rijst gegeten wordt, voordat deze aan hen geofferd is;

m. het brengen van vleesch in de huizen van Paréngé's; deze zouden er zich maar aan te goed doen, welk voorbeeld dan gevolgd wordt door de muizen ten aanzien van de padi;

n. het uitpakken van mawa's (weefsels welke op de doodenfeesten gebruikt worden) en andere goederen, die in kisten en manden bewaard worden; worden de kisten en manden leeggehaald, dan doen de muizen dit ook met de padikorrels;

o. voor paréngé's: het zich ver verwijderen van huis; begeeft hij zich ver weg, dan kan hij niet voor de nakoming der pemali's waken;

p. het begraven van de lijken van Paréngé's; de ziel van den Paréngé blijft belast met het toezicht op de pemali's, wordt deze derhalve begraven dan mislukt de oogst;

q. het geheel afplukken van een tros pinang; anders wordt de padi op dezelfde wijze door de muizen geplukt;

r. het 's nachts vullen van een waterhouder (boese) in een put of aan een bron; allerlei ongedierte zou den waterhaler volgen en de sawah's in gaan;

s. het 's nachts met water gevuld houden van de bamboe's (lampa); anders bevatten de padi-korrels bij het oogsten slechts vocht.

8. Na verstrijking van den termijn van 12 dagen wordt van dezelfde plaats afgeroepen, dat de vorige pemali's geëindigd zijn en bekend gemaakt, dat tot na opberging van den oogst in de schuren verboden is: het vasthouden en vervoeren van kippeneieren en klappers.

Wordt deze pemali overtreden dan zouden de padikorrels wit worden zooals eieren en het vruchtvleesch van klappers.

De praktische kant hiervan is, dat de kippen zich gedurende dien tijd ongestoord vermenigvuldigen kun-

nen, waardoor het groote verlies, veroorzaakt door de vele offers aan kippen, weer eenigszins hersteld kan worden.

Het padi-snijden heeft, zooals boven reeds vermeld, gewoonlijk plaats 10 à 12 dagen na het rijpen van de padi. Evenals tijdens de grondbewerkingen, het planten en den groei van het gewas tal van pemali's zijn voorgeschreven, gaat het oogsten en de opberging van de padi eveneens daarmede gepaard.

Den middag vóór het begin van den padisnit wordt op het woonerf eene karoeroeng-kip geofferd aan de To Dolo, in 't bijzonder aan de oorspronkelijke ontginners van de sawah om hun zegen in te roepen voor den oogst.

Denzelfden avond kookt men binnenshuis rijst in eene bamboe, welke den volgenden morgen in eene mand (baka) door eene vrouw gebracht wordt naar de sawah. Ter plaatse waar het water uit de sawah stroomt wordt eene flinke bos padi gesneden en deze op den dijk gelegd met een pisangblad bedekt, waarop wat rijst uit de bamboe gedaan wordt (pangrakan di paterei peëng). Dit offer is bestemd voor den Dewata Iatoso-an (van het uitstroomende sawahwater) met het doel diens hulp in te roepen voor de verhooging van den oogst.

Daarna begint het snijden.

De op dezen dag gesneden padi wordt in groote bossen (pangraka) gebonden en is bestemd voor de voeding van de padisnijders Hiervoor is hoogstens 1|10 van den oogst toegestaan.

Is de sawah van belangrijke grootte en poesaka-bezit (oema mana), dan schrijft de adat voor, dat er nog 12 kleine bossen (papanoekoe) bestemd worden als offers. Ze worden in de „lantang banoe" (zie hieronder) gelegd naast een kalebas (kandean lae) waarin zich bevinden: water, 3 bladeren van de poeloe[2], (grassoort), 3 bladeren van den pasalie, 3 bladeren van dadinding, 3 bladeren van de rapah[2], (hanekam) en 3 bladeren van den soemanioe (grassoort).

Daarbij plaatst men een gebroken aarden pot (ramboean), waarin steeds Boeangin- (tjemara soort) en tagari- (alang²-soort) bladeren gebrand worden. Dit offer heeft ten doel de vermeerdering van den oogst te bewerken.

Op denzelfden dag of 2 à 3 dagen te voren maakt men de droogplaats (pangrante, rampejan of pangrampa) in orde (mangbajaran pangrante) en bouwt daarop twee groote loodsen, de eene „lantang to manasoe", genoemd, waar een ieder komen mag en de andere „lantang to ma'apemali" geheeten, waarin slechts de bewakers van de „pangrante" vertoeven mogen; verder komt er een klein afdakje, gedekt met arènbladeren (lantang boenoe) op, welke tot bergplaats dient van de bamboereepen, (boenoe), waarmede de padibossen samen gebonden worden.

Is het eene nieuwe droogplaats, dan moet er een sĕlahaan geofferd worden aan de Dewata's.

Zoodra de pangrakan-padi droog is en als voedsel voor de snijders gebruikt kan worden — na 1—4 dagen — zet men het padisnijden voort.

De gesneden padi wordt nu slechts in kleine bossen (koetoe boenoe) gebonden.

Gedurende het snijden verblijft een kaoenan boelawan-echtpaar in de loods op de droogplaats tot de geheele oogst in de schuren opgeborgen is (ma'apemali paré).

Dagelijks mag de man, vóórdat de snijders komen wat padi voor zichzelf snijden; hij moet er mee uitscheiden zoodra de snijders aankomen, doch kan na hun vertrek er mede doorgaan tot zijne mand vol is. Het door hem gesnedene behoort hem en zijne vrouw toe. Het echtpaar heeft uitsluitend tot taak de te drogen gelegde padi te bewaken, waarbij de man de opgehoopte padi van tijd tot tijd met water moet besprenkelen (di pora). Man en vrouw mogen geen ander vleesch nuttigen dan van het varken, dat een of meermalen op de droogplaats aan de Dewata's en de To Dolo geofferd (di boenoe mepare

of di katamae) dient te worden. De vrouw kookt bij dat offer de rijst en haar man het vleesch.

Doel van dit offer is de hulp van de Dewata's en de To Dolo in te roepen voor de vermeerdering van den oogst.

De snijders, mannen en vrouwen, brengen de gesneden padi naar de droogplaats en leggen de bossen in rijen neer van de oostzijde te beginnen. De bovengenoemde bewakers nemen de bossen in ontvangst en rekenen het aandeel van iederen snijder uit, dat 1|10 bedraagt en na afloop van den oogst gegeven wordt of dagelijks na afloop van het snijden.

In het laatste geval blijft het snijloon toch op de droogplaats bewaard en zijn de bewakers er verantwoordelijk voor. De snijders mogen hun loon eerst meenemen als op eene sawah de oogst geheel gesneden is.

Een persoon kan per dag 100—200 koetoe's snijden; in den regel haalt eene vrouw meer.

Dagelijks wordt na het binnenbrengen van de geoogste padi deze in hoopen van 1000—7000 koetoe's opgestapeld (ma-apo-oko) na vooraf het aandeel van de snijders afgezonderd te hebben. Alvorens deze hoopen te vormen wordt in het midden van het grondvlak de „pare papanoekoe" (zie hiervoren) gelegd. Is de opstapeling geschied, dan wordt de padi besprenkeld met den inhoud van de „kandean laoe", die zich onder het afdakje bevindt, hetgeen herhaald wordt na elke bijvoeging van padi en telkens als de padi voor het drogen uitgespreid ligt.

Drie à vier dagen na afloop van den oogst haalt men de padihoopen weer uit elkaar (mabangoenan) en legt men de bossen te drogen (di aloi) om meteen geteld te worden. Hierbij wordt na het uit elkaar halen van den hoop, waaronder de „pare papanoekoe" ligt, welke hoop het eerst aan de beurt komt, deze „pare papanoekoe" verplaatst aan de oostzijde van de eerste rij der uitgespreide bossen.

Hoopt men de padi na de telling weer op, dan wordt de „pare papanoekoe" gelegd boven op den hoop, waar ze straks onder gelegen heeft en nu samengevoegd met den bast van den Kadingi-boom.

Is de oogst voldoende gedroogd dan volgt de verdeeling zooals hieronder aangegeven. In het landschap Minkindik worden de padibossen na de telling weer in hoopen van 1000—3000 koetoe's overgestapeld om 8—15 dagen later weer uit elkaar gehaald, uitgespreid en verdeeld te worden.

De verdeeling van den oogst heeft als volgt plaats:

1. de zaaiers krijgen 1|100;
2. de aanleggers der kweekbedden 1|100;
3. de brengers van eten aan de sawah-bewerkers 1|100;
4. de kooksters van het eten voor de sawah-arbeiders 1|100;
5. de zaadpadi wordt afgezonderd, bedragende 30 bossen (koetoe's) op een oogst van 1000 bossen op schrale gronden;
6. voor de kosten van de offers op de droogplaats — een varken wordt in den regel slechts geslacht, wanneer de oogst op minstens 8000 bossen wordt geschat — wordt afgenomen:

   voor eene kip 20 bossen, voor een varken 400 — 600 bossen;
7. voor elke karbouw die bij 't ploegen is gebruikt, 50 bossen per dag;
8. voor elken persoon, die de sawah's heeft helpen bewerken, worden voor elken dag arbeiden 10 bossen afgezonderd; gewoonlijk nemen deze lieden deel aan het snijden.

   De voeding verstrekt tijdens den sawah-arbeid kan gesteld worden op 7½ cent per persoon per dag; voorts krijgen ze sirih. Komt er voeding bij voor 's middags, zooals in Minkindik en de westelijk van de Sadang gelegen landschappen, dan

stijgen de voedingskosten per persoon met 7½ cent per dag;

9. het aandeel voor de lieden, die den laatsten dag van den oogst op de sawah komen, al nemen ze geen deel van het snijden; van de op dien dag gesneden padi krijgt elk van hen 2 tot 20 bossen (dikankan). Wat nu overblijft van den geheelen oogst wordt bij sawah's, die aan anderen ter bewerking zijn gegeven, in twee gelijke deelen verdeeld tusschen den eigenaar en de bewerkers. Is die sawah tevens eene oema mana (poesaka-sawah), dan wordt de voor den eigenaar bestemde helft verdeeld onder de rechthebbende nakomelingen van den eersten ontginner. Zijn er meerdere rechthebbenden en heeft een of meer hunner de sawah's helpen bewerken, dan ontvangen deze eerst de helft van den te verdeelen oogst en wordt daarna de andere helft verdeeld onder alle rechthebbenden, zoodat zij die de sawah bewerkt hebben nog eens een aandeel ontvangen.

Is de padi voldoende droog, dan wordt ze na de verdeeling naar de schuren (alang) gebracht door mannen en vrouwen gezamenlijk; slechts 1 à 2 mannen mogen de schuur binnen gaan om er de padi in hoopen te leggen.

De dragers krijgen als loon per persoon 10 bossen, wanneer ze niet ver geloopen hebben en anders 20 tot 30 bossen.

Bij het brengen van den oogst naar de schuur komt hiervoor het eerst in aanmerking de overgebleven „pangrakan"-padi; dit geschiedt door den bewaker van de droogplaats, de To Ma 'apemali, die gevolgd wordt door zijne vrouw met de „pare papanoekoe", de „kandean laoe" (kalebas) en de „ramboean" (wierookpot) in de hand, terwijl de man de tongkonan-schuur, d.i. van den eersten ontginner, binnen treedt om de „pare papanoekoe" aan den oostkant van den bodem te leggen met de „pare pangrakan" er bovenop, hangt de vrouw de „kan-

dean laoe" boven den ingang, waarna ze op den grond aan de vóórzijde van de schuur de „ramboean" plaatst en er Boeangin- en Tagari-bladeren in brandt.

Na het sluiten van de schuur hangt ze de „ramboean" naast de „kandean laoe" op.

Het benoodigde aan voeding gedurende den tijd, dat de schuur nog niet geopend mag worden, bedragende 1|20 tot 1|10 van den in de schuur opgeborgen oogst, wordt er buiten gehouden (pare di pasaleanan).

Na het afsluiten van de schuur wordt op de droogplaats rijst in een bamboe gekookt en hiervan wat op een pisangblad gelegd op de plaats, waar gekookt is en daar, waar het water uit de sawah weggevloeid is. Hierna wordt deze opening afgesloten en het water weer in de sawah toegelaten. Dit offer heet „matangan tangan rampean".

Is de oogst van de heele kampong in de schuren ondergebracht, welk tijdstip slechts door den Parenge mag worden bepaald, dan wordt een varken geslacht en rijst in pakjes van de arènbladeren (biloendak) gekookt om als offer te dienen aan Pong Matowa, de Dewata's en de To Dolo. De biloendak, 1 à 2 pakjes, wordt vóór den ingang van de schuur opgehangen en het varkensvleesch vermengd met rijst in een pisangblad op het bordes van de tongkonan-schuur gelegd. In de andere schuren wordt niet geofferd, doch is de vrouw des huizes verplicht op de deuren van woonhuis en op de rijstblokken, varkenstroggen en schuren met haren vinger strepen aan te brengen met rijste-meelpap (di toding[2]).

Na bovenvermeld offer van een varken en biloendak mag de schuur geopend (maboengka alang) worden om er padi uit te halen.

De oogst varieert van 10 tot 30 picols padi per bouw; de verhouding van zaadpadi tot oogst is ongeveer 1 : 20 op vruchtbare sawah's en 1 : 10 op schrale.

De twee hoofdsoorten padi zijn de „pare kesale" en de „pare barri", waarvan de eerste wit van korrel is en ± 6 maanden na het uitzaaien kan worden geoogst, ter-

wijl de tweede rood van korrel is en een planttijd van ± 9 maanden behoeft. Waar de „pare barri" zich met mageren grond reeds tevreden stelt, eischt de „pare kesale" echter vruchtbaren grond.

Naast deze twee hoofdsoorten vindt men nog tal van andere soorten w.o. veel ketan-rijst voorkomt.

De tijd voor den rijstoogst is voor de landschappen Makale, Minkindik en Sengala ongeveer gelijk en valt in den regel gedurende het tijdvak Augustus tot en met November; in de overige landschappen heeft de oogst vroeger of later plaats.

De uitgestrektheid der sawah's wordt ruw geschat op 15400 bouws, welke grootendeels liggen in de bovengenoemde drie landschappen, met eene opbrengst van ± 250.000 picols padi.

Ten slotte dient nog vermeld te worden dat in elke kampong de matoea oeloe (ook Boengalalang geheeten) door de adat aangewezen is, de sawahwerkzaamheden het eerst te beginnen. Vóór dien tijd mag niemand iets aan zijne sawah doen.

2. *Ziekten en plagen.* De ziekten en plagen, waarvan 't padigewas te lijden heeft zijn: aaltjes-ziekte, rijstboorders, rijstbibitvlieg, walang sangit, muizen, wilde varkens en droogte. Of het lang onder water houden van eenigen invloed is op den oogst is niet bekend.

Ter bestrijding van eene enkele ziekte worden de volgende middelen toegepast:

1. Beginnen de padikorrels voos te worden, dan besprenkelt men het gewas met karbouwen-melk (di pora pangandoe) of besproeit men het met een kauwsel van den bast van den Kadingi pare-boom (vrucht lijkt veel op woeni, terwijl 't blad 3-puntig is).

2. Alle andere ziekten en plagen tracht men door offers aan Pong Matowa, de Dewata's en de To Dolo te keeren.

Proeven genomen met meer rationeele middelen om de plaag van walang sangits, boorders en muizen te

beperken, hebben geen verandering gebracht in de conservatieve denkwijze van den Toradja-landbouwer.

In eenige landschappen, zooals Boeakajoe, Rano en Mappa worden op last van het bestuur jaarlijks geregelde klopjachten op wilde varkens georganiseerd om deze groote plaag zooveel doenlijk te beperken.

Daar zulke jachten de bevolking veel varkensvleesch, waar ze een groot liefhebber van is, verschaffen, doen ze allen er graag aan mee.

2*a*. *Irrigatie.* Een groot gedeelte van de sawah's wordt bevloeid middels primitieve waterleidingen, door de bevolking zelf aangelegd met hare gebrekkige hulpmiddelen. Het gevolg van dezen eenvoudigen aanleg is dat ze voortdurend onderhevig zijn aan afstortingen; desondanks zijn ze nog van groot nut voor de bevloeiïng.

In 1914 werden twee dergelijke waterleidingen van eenige beteekenis aangelegd in Makale en in Simboeang, — de eerste heeft eene lengte van ± 9 K.M. en de tweede van ± 8 K.M., — terwijl het daarop volgend jaar twee waterleidingen van ± 3 en ± 5 K.M. lengte tot stand kwamen in het landschap Malimbong.

3. *Tuinbouw.* De tuinbouw wordt het geheele jaar door beoefend. De meestvoorkomende gewassen, welke verbouwd worden zijn: maïs, bataten, boonen, katjang, bladgroenten, kladi, laboe, pisang en andere voedzame vruchtsoorten en in 't complex Langadengan aardappelen.

De opbrengst is slechts voldoende voor de eigen behoefte.

Suikerriet en tabak worden in de tuinen en woonerven in geringe hoeveelheid aangeplant.

Overjarige culturen. De koffie-cultuur treft men voornamelijk aan in de landschappen: Makale, Minkindik, Bano, Palesang, Simboeang en het zuidelijke com-

plex Oeloe wae van 't landschap Sengala. Ze wordt gedreven in aangelegde tuinen op de humusrijke gronden van de hooge bergstreken, tusschen de kalkrotsen van het Ambeso- en Samboea-gebergte en op de woonerven van de lager gelegen kampongs. Terwijl op de humusgronden de boom er frisch en krachtig uitziet, kenmerkt de koffie tusschen de kalkrotsen zich meer door dunnen stam, gele bladeren en schrale productie.

De geteelde koffie is eene coffea Arabica-soort van zeer goede kwaliteit.

Na de opening van eene koffiemarkt ter hoofdplaats Makale, welke beoogde de verbetering van de kwaliteit der bereide koffie, het opwekken van concurrentie tusschen de opkoopers en het tegengaan van de kwade praktijken der Boegineesche opkoopers, kwam de handel in dit product tot grooten bloei, waarvan zoowel producent als afnemer de voordeelen plukten.

Voor den producent bestaan deze voordeelen voornamelijk in: eene aanmerkelijke stijging van den prijs, al vroeger *f* 25.— tot *f* 30.— daarna *f* 35.— *f* 45.— per picol, welke zich sinds de opening van de markt bleef handhaven; het zoo goed als niet meer voorkomen van koffiediefstallen als gevolg van het verbod van het verkoopen van onrijpe koffie op de markt. Het stelen van koffie heeft namelijk gewoonlijk 's nachts plaats, waarbij rijpe en groene boonen van den tak worden afgerist.

Voor den afnemer bestaan die voordeelen in: gemakkelijker gelegenheid tot opkoop, betere kwaliteit van het bereide product, en het vooruitzicht op toeneming van den oogst als gevolg van de verhoogde belangstelling der bevolking in de cultuur, opgewekt door de betere prijzen.

De koffie uit Simboeang, welke streek te ver van de hoofdplaats Makale ligt, wordt verhandeld op de passer te Polewali. Zijn de prijzen te Makale echter hooger, dan ziet men de bevolking hare koffie toch nog naar de passer te Makale brengen.

De jaarlijksche oogst wordt geschat op ± 2500 picols. Het droge jaar 1912 bracht zelfs 4000 picols op.

De cultuur is nog vrij primitief.

Kweekbedden worden niet aangelegd, de kweekplantjes worden genomen uit den opslag in de tuinen. Er zijn tuinen, waar de bodem geregeld wordt schoongehouden, in de meeste laat men echter het onkruid vrij groeien; aan het onderhoud van den boom wordt vrijwel niets gedaan. Een geluk mag het daarom heeten, dat de cultuur nog niet veel last heeft van blad- of andere ziekten.

De bereiding is de droge, doch dan zeer primitief. In verschen toestand worden de vruchten tusschen twee steenen van de buitenschil ontdaan en daarna in de zon op matten te drogen gelegd. Het pellen geschiedt in een stampblok.

Klappers treft men veel aan in de westelijk gelegen landschappen: Palesang, Boeakajoe, Rano en Balepe, terwijl in de landschappen Makale en Sengala in de laatste jaren een aanvang is gemaakt met de beoefening van deze cultuur op kleine schaal.

Over het algemeen is de bodem echter te hoog voor den klapper.

Katoen wordt verbouwd in de landschappen Boeakajoe en Baoe, waar deze cultuur de bevolking een vrij goed middel van bestaan verschaft. De productie is echter slechts voldoende voor de behoefte van de aangrenzende landschapjes.

Arèn en bamboe treft men zoowel in 't wild als in geregelde tuinen aan.

De eerste wordt slechts benut voor de winning van de toewak, de geliefde drank van den Toradja.

Bamboe wordt gebruikt voor huizenbouw en voor de vervaardiging van manden, hoeden en allerlei huishoudelijke voorwerpen. De voornaamste bamboesoorten zijn: de patoeng (groote), de paring (middelsoort) en de tallang (kleine soort), waarvan de gewone prijs is resp. *f* 0.10, *f* 0.05 en *f* 0.02^5 per stuk.

4. *Grondbezit.* Zie onder hoofdstuk Rechtspraak (Grondrechten).

5. *Vee- en pluimveeteelt.* Na den landbouw besteedt de Toradja zijn meeste zorg aan de teelt van karbouwen en varkens; veel geldelijk voordeel levert dit bedrijf hem echter niet, daar de dieren bijna uitsluitend bestemd zijn om op dooden- en andere offerfeesten te worden geslacht en geconsumeerd. Waar de bevolking hare varkens nog wel op de passer ten verkoop aanbiedt, is dit met de karbouwen zoo goed als uitgesloten. De karbouwen die hier verkocht worden, zijn door Boegineezen ingevoerd uit Palopo, Malili en Enrekang.

Geiten worden hier en daar in 't zuiden aangetroffen. Waar men deze aantreft wijst dit op Mohammedaanschen invloed, want de heidensche Toradja eet geen geitenvleesch.

Kippen vindt men op elk erf.

De eendenfokkerij, welke door steller dezer er in gebracht is, vindt bij de bevolking hoe langer hoe meer ingang en verschaft aan verscheidene lieden reeds een aardig middel van bestaan.

6. *Visscherij.* De visscherij bepaalt zich tot het vangen van de „gaboes", welke in de daarvoor geschikte sawah's wordt geteeld in plaats van tweede gewas. Na den rijstoogst wordt daartoe op die sawah's het water weer toegelaten. Is de tijd voor de sawahbewerking weer aangebroken, dan wordt de sawah droog gemaakt en de visch met de bekende korven, welke al loopende links en rechts in de modder geplaatst worden, gevangen, na eenige voor de voort-teling dienende visschen in de daarvoor bestemde vijvertjes in de sawah te hebben afgezonderd.

De rivieren en enkele vijvers leveren voorts palingen en alen op, die wat de kleine soort betreft echter ook in de sawah's voorkomen.

Wordt de „gaboes" gevangen met hengel, korf of handen, om de groote alen te bemachtigen plaatst men 's avonds een fuik met een kikvorsch als lokaas in de rivier of vijver.

7. *Jacht.* Van de jacht is de Toradja een groot liefhebber, hoewel het land behalve wilde varkens geen wild oplevert. Op geregelde tijden worden in de streken, waar de plaag van wilde varkens groote verwoestingen in de tuinen aanricht, klopjachten georganiseerd. Dit geschiedt gewoonlijk in den drogen tijd. Eenige dagen van te voren wordt 't wild door alang-alang-branden eerst opgejaagd naar enkele schuilhoeken van alleenstaande boschjes, waarheen op den vastgestelden dag dan de aanval van het heele heir van kampongvolk, gewapend met lansen en kapmessen, en vergezeld van honden, zich richt.

De meeste honden zijn voor deze jacht afgericht, waar zij uitstekend geschikt voor zijn.

Dikwijls gaat een Toradja ook alleen met zijn hond er op uit, waarbij hij dan eveneens gewapend is met speer en kapmes.

8. *Nijverheid.* De Inlandsche kunst en handwerksnijverheid staat op eene vrij lagen trap van ontwikkeling. Waar de bevolking zelf nog geen hooge plaats in de beschaving inneemt, behoeft dit zeker geen verwondering te baren.

Spinnen en weven.

Waar kapas te verkrijgen is, zooals in de landschappen Boeakajoe, Baoe, Rano, Mappa, Balepe en Simboeang, wordt garen gesponnen voor eigen gebruik.

In overige streken is dit bedrijf reeds grootendeels te loor gegaan door den invoer van goedkoopere garens uit 't buitenland.

Het weven wordt in genoemde landschappen eveneens het meest beoefend, elders koopt men meer de katoen-

tjes, welke op de verschillende passers verkrijgbaar zijn.

Voor het spinnen en weven gebruikt men de eenvoudige, zelf vervaardigde toestellen, welke veel overeenkomst vertoonen met die der Boegineezen. Ook de bereiding der kapas (kapa) is ongeveer gelijk.

De gesponnen draad wordt met bijvoeging van tamarinde (simba) gekookt, daarna met de voeten bewerkt (di loeloe) en vervolgens aan twee horizontaal onder elkaar geplaatste bamboe's te drogen gehangen (di antadjang), waarbij het vocht zooveel mogelijk verwijderd wordt door de strengen draad uit te wringen en op de bamboes uit te kloppen (di poengiri). Is de draad droog dan wordt ze zigzagsgewijze om een bamboe raampje (ajoenan) gelegd en daarna om twee in den grond geplaatste stijlen gespannen om dan over te gaan in 't weeftoestel (tenoen).

Dit bestaat aan een der uiteinden uit een bamboestok, welke ergens opgehangen wordt en aan 't andere uit twee houten latjes (api) waarvan het achterste dient om middels leeren of rottanlussen (daligi) verbonden te worden aan een derde latje, dat achter op de lendenen van de weefster geplaatst wordt. Aan het voorste latje wordt het weefsel, telkens wanneer de lengte hinderlijk wordt voor het werk, opgerold. Vóór dit latje ligt een houten sabel (balidak), tusschen de draden, waarmede de inslag vast wordt aangedrukt. Hiervóór bevindt zich de „dokké", een dunne bamboe, waaraan elk draadje van de rij, die onder de hierna te noemen „kabéran" loopt, afzonderlijk is opgehangen en dient om de rij bij het insteken van den inslag op te lichten.

Vóór de „dokké" ligt de „kabéran", eene kleine bamboe, welke los tusschen de draden ligt en daar weer vóór de „limoeloen", een dunne bamboe, welke zoodanig geplaatst is, dat eene rij draden boven en eene rij onder langs de „kabéran" loopt.

Het bamboestokje, waarom de inslag is gewonden, heet „panikoeran".

Onder de middelste „api" ligt een smal bamboelatje (sangka), dienende om 't weefsel in de breedte strak te houden.

Wanneer een scheringdraad breekt, zoekt men dien op en maakt eenvoudig een knoop.

Het bereiden van de ananas (pondan)-vezel geschiedt als volgt:

Een ananas-blad wordt op een plank (pakaloeran) van ± 5 d.M. lengte en 1 d.M. breedte gelegd, waarop het aan de vóórzijde met een bamboemesje (pekaloe) wordt afgeschrapt (di kaloe). Daarna worden de vezels met de vingers uitgeplozen, tot draden gerold (di kamba) en aan elkaar vastgeknoopt (di oempoeh), waarmede de bereiding afgeloopen is.

De weefsels zijn meestal effen wit of met gekleurde strepen aan de randen of in 't midden (soembak paramba). Andere patronen bestaan ook nog wel, doch worden niet meer vervaardigd.

De kleuren zijn rood en zwart.

Het zwart kleuren geschiedt met modder, het rood maken met sap van den Bangkoedoe-wortel welke na in een blok fijn gestampt te zijn, daarin met water en kalk vermengd wordt. De garens worden gedurende een nacht in dit mengsel gelegd en daarna gedroogd.

Fixeermiddelen vinden geen aanwending.

De kapok-garens (kaokao) worden niet gekleurd en dienen slechts voor het weven van dooden-kleeren.

Touwslaan.

Het touwslaan komt veel voor en dient voornamelijk ter voorziening in eigen behoefte.

De gebezigde grondstoffen zijn: arèn- en ananasvezels, karbouwenhuiden, jonge bamboe en de bast van de kembang sepatoeplant.

Vlechtwerk. Dit wordt algemeen beoefend en bepaalt zich tot de vervaardiging van huishoudelijke voorwerpen. Van bamboe maakt men hoeden, manden, huisomwandingen en -vloeren; van pandanbladeren vlecht men

matten en rijstzakken, van rottan vervaardigt men vloermatten en kleeren-manden.

IJzer-bewerking.

Smeden komen niet veel voor, hoogstens 2 à 3 per landschap. Met zeer primitieve middelen weten ze nog zeer bruikbare gereedschappen te vervaardigen, zooals parangs, schoppen, schoffels, messen, ploegijzers enz.

Goud- en zilversmeden zijn ook schaarsch. Een enkele Boeginees en Toradja houdt zich met het handwerk bezig. Hunne primitieve gereedschappen in aanmerking genomen, kunnen de vervaardigde sieraden niet onverdienstelijk genoemd worden.

Hout-bewerking wordt vrij veel beoefend, voornamelijk ten dienste van woningbouw en van voorwerpen voor de Inlandsche huishouding.

Bamboe-bewerking kent elke Toradja. Deze kennis is voor hem onontbeerlijk, daar zijne woning veelal van bamboe is opgetrokken en tal van huishoudelijke voorwerpen van dit materiaal worden vervaardigd.

De kunst van het snijden der bekende versierde bamboekokers berust slechts bij enkele personen.

Voor deze kokers wordt slechts de bamboe tallang aangewend, welke noch te oud, noch te jong mag zijn.

Nadat de bamboe op maat gesneden is wordt het buitenoppervlak dagenlang gepolijst met houtasch, waarbij wat arènvezels als lap dienen. Is daarop een ivoorachtige glans verkregen, dan worden de figuren met een mesje in 't oppervlak gesneden, waarna dit ingesmeerd wordt met roet waarbij een schijf van een jonge pisang-spruit als kwast dienst doet. Heeft zich het met het pisangsap tot verf aangelengde roet door het wrijven voldoende vastgezet in de insnijdingen, dan wordt het overtollige er weer afgewreven en is de bewerking klaar. (zie voor de motieven bijlage).

Het deksel en den bodem maakt men in den regel van nangka- of sindanahout.

Potten-bakkerij treft men aan in de landschappen Makale, Tapparang en Balepe.

Het bedrijf bepaalt zich tot het bakken van Inlandsch vaatwerk en wel voornamelijk de kookpot. Om de duurzaamheid te verhoogen worden de potten in gloeienden toestand inwendig geglazuurd met damar.

Na de klei om een ronden steen met de hand in een ruwen vorm te hebben gekneed, wordt de pot geleidelijk uitgebold door met een tweeden steen den buitenwand te bekloppen, waarbij de klei voortdurend met water bevochtigd wordt. Het kloppen geschiedt niet aan één stuk door tot de pot gereed is, doch duurt 3 à 4 dagen, waarbij dagelijks de pot in den wind gedroogd moet worden.

Heeft de pot de gewenschte grootte verkregen, dan wordt ze in voldoende hoeveelheid op een bamboestellage gelegd en gebrand door boven en onder een alang-alang vuurtje te stoken.

De potten zijn zeer gewild, ook buiten de onderafdeeling, zoodat het bedrijf aan de beoefenaars een goed middel van bestaan oplevert.

Steenhouwers houden zich bezig met het bekappen van rolsteenen tot rijstblokken, stampers, slijpsteenen en neuten voor woningstijlen en het uitbikken van grafkelders in de rotsen.

Hoornbewerking.

Uit karbouwenhoorns worden vervaardigd: tabakskokers, kalkbusjes, gevesten van krissen en messen, oorknoppen en andere sieraden.

9. *Handel.* De handel bestaat uitsluitend uit binnenlandschen handel, welke zich voornamelijk op de passers afspeelt.

Met uitzondering van enkele Chineezen en eenige Boegineezen op de onder-afdeelingshoofdplaats, zijn in het ressort geen handelaars of tusschenhandelaars gevestigd.

De ruilhandel, vóór onze bestuursbemoeienis sterk in zwang, is thans nagenoeg verdwenen.

Tot de belangrijkste handelsproducten behooren:

rijst, padi, mais, koffie, karbouwenhuiden, zout, lijnwaden en garens. De handel in artikelen van het buitenland ingevoerd is met uitzondering van de reeds genoemde lijnwaden en garens, van weinig beteekenis en zal dit voorshands ook blijven zoolang de behoeften der bevolking niet toegenomen zijn.

Marktgelegenheid is in ruime mate voorhanden. Groote passers, welke elk voorzien zijn van een viertal houten loodsen, behalve die te Makale, welke er 7 bezit, treft men aan te: Makale, Rimbong, Leatoeng, Mebali en Lali. Kleinere passers, waar meer de noodzakelijkste levensbehoeften verkrijgbaar zijn, vindt men te: Roni (Sengala), Karappa (Palesang), Paboearan (Makale), Simba (Boeakajoe), Langsa (Rano), Baoe (Baoe), Mariri (Mappa), Ratte (Balepe), Lekkih en Tanete (Simboeang).

Het aantal bezoekers op de groote passers bedraagt:

te Makale..... ± 3000
„ Rimbong..... ± 2000
„ Leatoeng..... ± 2000
„ Mebali..... ± 1000
„ Lali ..... ± 1000,

terwijl dat op de kleinere passers gesteld kan worden op ± 200.

Alle passers worden om de zes dagen gehouden.

Slechts ter hoofdplaats Makale is eene dagelijksche passer zich aan 't ontwikkelen, welke thans reeds ± 100 bezoekers telt.

De meest voorkomende handels-artikelen op de groote passers zijn:

a. landbouw-voortbrengselen: rijst, padi, mais, bataten, cassave, aard- en peulvruchten, klappers, vruchten, groenten, enz.;
b. genotmiddelen: tabak, sirih, pinang, gambir, toewak;
c. oliesoorten: klapper- en katjang-olie;
d. artikelen voor de buitenlandsche markt: koffie en karbouwen-huiden;

e. artikelen voor de Inlandsche markt: katoen, kapok, rottan, vlechtwerk van bamboe en rottan, aarden potten, weefsels, landbouw- en huishoud-gereedschappen, damar, fakkels, enz.;

f. uit het buitenland ingevoerde artikelen: lijnwaden, garens, kramerijen, glas- en aardewerk, ijzeren gereedschappen, enz.

Als belemmeringen voor de hoogere ontwikkeling van den handel moeten worden beschouwd:

1. de karakter-eigenschappen en geringe ontwikkeling van den Toradja, die hem nog niet geschikt maken voor den handel daar ze hem reeds een gevoel van tevredenheid bezorgen, als hij slechts zijn dagelijksch voedsel heeft;
2. zijn geringe behoeften;
3. de vele bestaande pemali's, waarvan vele een economischen vooruitgang in den weg staan;
4. de ongeschiktheid voor karrentransport van de naar de kustplaatsen Palopo, Pare[2] en Polewali voerende wegen.

10. *Welvaartstoestand.* Niettegenstaande de roof en uitplundering waaraan de bevolking vóór onze bestuursvestiging voortdurend blootgestaan heeft, zoowel van de zijde van Sidenrengsche roofbenden, die het land afliepen, als van de zijde van hun eigen hoofden, en de nadeelige gevolgen van haren grooten hartstocht voor het spel, waardoor bezittingen verloren gingen en geheele gezinnen in slavernij of pandelingschap geraakten, kan de economische toestand na de jaren van rust, orde en veiligheid gedurende ons bestuur doorgemaakt, vrij gunstig worden genoemd. Kapitalisten worden echter hier nog niet aangetroffen, met uitzondering dan van enkelen, wier bezittingen aan sawah's, tuinen, vee en sieraden in alle geval het bedrag van ± *f* 25.000.— niet te boven gaan.

De gebruikelijke offerfeesten, welke kapitalen aan karbouwen, varkens, kippen en rijst verslinden, de ge-

woonte om tal van volgelingen te onderhouden en de groote dobbelzucht zullen zoolang ze nog bestaan eene belemmering blijven voor de vorming van groote kapitalen.

Voedingsmiddelen zijn steeds in ruime mate aanwezig en de rijst wordt zelfs voor een groot gedeelte te gelde gemaakt.

Bij de verbetering en uitbreiding van de rijst- en koffie-cultuur, waartoe deskundige leiding en leering natuurlijk noodzakelijk is, zal de productie van beide cultures ongetwijfeld belangrijk toenemen en daarmede de algemeene welvaart gelijken tred houden.

Op ander gebied bestaan er voor de bevordering van de welvaart dezer streken voorshands nog weinig vooruitzichten.

Voor landbouwondernemingen is het terrein over het algemeen minder geschikt wegens zijn steile gesteldheid en het gemis van groote aaneengeschakelde stukken vruchtbaren grond.

11. *Boschrijkdom en aanwezigheid van waardevolle houtsoorten en andere producten.* De landstreek munt uit door bijzondere kaalheid van den bodem, welke hetzij bedekt is met alang[2], kort gras of laag struikgewas, hetzij geheel onbegroeid is als gevolg van de rotsachtige grondgesteldheid.

Bosschen vindt men slechts op de toppen of hoogere hellingen der bergen, t.w. de B. Gassing in Makale en Minkindik, de B. Samboea in Rano, de B. Ambeso in Minkindik, het Latimodjong gebergte in Oeloewae en Simboeang (Sengala), de B. Tokeran Gandang in Sengala, de B. Sadoko in Palesang, Taleong en Malimbong, de Bs. Ramboe en Poeang in Simboeang en de Bs. Rapah, Rangri en Pasonan in Mappak.

Behalve enkele timmerhoutsoorten, zooals Oeroe, Asa en damboe, leveren de bosschen geen waardevolle producten op.

12. *Onderwijs.* Behalve de zendingsscholen, genoemd onder 't hoofdstuk „Evangelisatie", bestaat er ter hoofdplaats Makale een Inl. landschapsschool, ingericht op den voet van een standaardschool met het leerplan van de Openbare Inlandsche lagere scholen der 2e klasse.

Aan deze school is een internaat verbonden, waarin de leerlingen die te ver af wonen, gehuisvest zijn. Deze instelling oefent een zeer goeden invloed uit op de internen; ze leeren spoediger het Maleisch, gewennen zich beter aan orde en tucht en bevrijden zich sneller van de animistische ideeën.

Hierbij hangt evenwel veel, zoo niet alles af, van de leiding, het toezicht en den tact der onderwijzers. Gelukkig bezit de school twee onderwijzers, die van af de oprichting er geplaatst zijn en bijzondere geschiktheid toonen in den omgang met hunne leerlingen, die zij in hun vrijen tijd aangenaam weten bezig te houden.

Het aantal leerlingen, waaronder zich vele zonen en verwanten van hoofden bevinden en een zestal meisjes, bedraagt ruim 80.

Met uitzondering van enkele deugnieten, bezoeken allen trouw de school, zoodat het verzuim gemiddeld niet meer dan 4 % bedraagt.

Schoolgeld wordt geheven naar draagkracht. Vacantie wordt tweemaal 's jaars gehouden gedurende 14 dagen t.w. in December en in Juli.

In de eerste plaats dient het geringe schoolverzuim toegeschreven te worden aan den tact van de beide onderwijzers om met de leerlingen om te gaan, doch in de tweede plaats ongetwijfeld aan de onderbreking van het leerjaar door twee vacanties en de aanwezigheid van het internaat.

Sinds begin 1915 werd zoowel op de landschaps- als op de zendingsscholen een proef genomen, met het openen van eene cursus voor volwassenen, waartoe de onderwijzers en de goeroe's zich genegen hadden verklaard tegen een kleine vergoeding. Of deze cursussen,

die elk door 10 à 20 personen bijgewoond worden, op den duur stand zullen kunnen houden, moet nog blijken.

De deelnemers bestaan uit hoofden, verwanten van dezen en gegoede kamponglieden van jeugdigen en middelmatigen leeftijd.

13. *Gezondheidstoestand. Bevolking.* Over het algemeen is de streek gezond. Wel heerscht in de landschappen Boeakajoe, Baoe, Balepe en Palesang chronische malaria, treedt in de kentering, vooral in de landschappen Minkindik, Makale, Rano en Sengala dikwijls dysenterie op en komt ten gevolge van de groote verschillen in temperatuur gedurende den drogen tijd veel bronchitis voor, doch buitengewone sterfgevallen worden er niet door veroorzaakt; slechts eene kwaadaardige soort van darmcatarh, welker verschijnselen veel overeenkomst vertoonen met cholera, maakt nu en dan vele slachtoffers.

In dit opzicht was het jaar 1915 zeer ongunstig. Gedurende de maanden Januari t|m April werden ± 500 personen ter hoofdplaats Makale en in de omgelegen kampongs door genoemde ziekte aangetast en stierven ± 148 aan de gevolgen.

De ziekte werd zooveel mogelijk bestreden met cholera-drank en isoleering der lijders.

Dezelfde ziekte heerschte in de maanden Januari t|m Augustus van hetzelfde jaar ook in het landschap Simboeang, waar van de 1000 aangetaste personen er ± 150 stierven.

Vóór onze bestuursbemoeienis moest de bevolking gewoonlijk een veel zwaarder tol aan menschenlevens betalen aan die ziekte. Nu het besef van den heilzamen invloed onzer maatregelen tegen dergelijke ziekten geleidelijk tot het volk begint door te dringen, wordt het uitbreken van besmettelijke ziekten veel spoediger gemeld.

Eene groote belemmering bij de behandeling van darmkwalen vormt helaas nog steeds het pemali-verbod

om gedurende den rouwtijd iets anders te nuttigen dan rauwe djagong.

De pokziekte, welke vroeger in deze streken inheemsch was en tal van slachtoffers maakte, is na de invoering en krachtige voortzetting der vaccinatie zoo goed als geheel verdwenen.

Vrouwenziekten, beenwonden, huid- en oogziekten treft men vrij veel aan, terwijl syphilis en gewrichtsrheumatiek hier evenmin vreemd zijn.

Lepra werd bij een enkel persoon waargenomen. Epidemieën kwamen niet voor.

14. *Vee.* Behalve de septichaemia haemorrhagia, welke in deze streken inheemsch is en elk jaar geregeld in de kentering uitbreekt, komen hier geen besmettelijke ziekten onder de karbouwen en varkens voor. Genoemde ziekte, welker verschijnselen zijn: slijmafscheiding uit mond en neus, opgezette keel, gebrek aan eetlust, bewegings-traagheid en benauwde rochelende ademhaling, heeft zoo'n snel verloop, dat de aangetaste dieren gewoonlijk binnen 24 uren er aan creveeren. Daar de ziektekiemen volgens deskundigen gedurende de kentering zich ontwikkelen in 't water op de sawah's en in poelen, ligt de eenige weg ter beperking der ziekte in de onmiddellijke afzondering der aangetaste dieren van de gezonde en het dempen of stevig ompaggeren der poelen en als de onttrekking van den mest de sawah's niet te veel schaadt, in het verbod om gedurende de kentering de karbouwen op de sawah's te weiden. De landschappen, welke de meeste schade ondervinden van deze ziekte zijn: Minkindik, Rano, Boeakajoe, Banga, Taleong en Tapparang.

In het jaar 1915 vielen als slachtoffers dezer ziekte ± 280 karbouwen en ± 290 varkens.

Onder de paarden komt hoofdzakelijk gedurende de kentering bij het intreden van droog weer veel goedaardige droes voor.

Kwaadaardige droes werd door den Gouvernements

veearts tijdens diens bezoek in October 1912 geconstateerd onder een viertal paarden van de landschapsstoeterij te Boeakajoe, welke dieren onmiddellijk daarna werden afgemaakt.

Koliek komt een enkelen keer voor.

Andere ziekten konden niet worden geconstateerd.

C. Verkeerswezen, wegen en bruggen.

Het wegennet omvat de beide hoofdwegen Makale-Kamboetoe-Palopo en Rante Pao, Makale-Kalossi en verder tal van secondaire wegen voor welker ligging verwezen wordt naar de bij deze nota behoorende schetskaart.

Laatstgenoemde wegen aangelegd ter verbinding van de verschillende landschappen met de onder-afdeelingshoofdplaats en van de passers onderling, zijn voor zoover nut er van te verwachten is voor de economische ontwikkeling der streek aangesloten aan belangrijke wegen of paden in de omliggende onderafdeelingen.

Zoo vindt men:

in het zuiden: wegen van passer Lali naar Kalossi aan den grooten weg in Doeri; van passer Mebali naar kg. Maliba in Doeri, waar om de 5 dagen passer wordt gehouden; in Sengala een weg van passer Leatoeng naar Labo en Rante Pao;

in Banga een weg van passer Rimbong via Tapparang en een andere via de brug over de Tapparangrivier en Padangiri naar Madandang en Rante Pao, terwijl een derde weg naar Sassak (Rante Pao) leidt;

in Balepe een weg welke bij de Masoepoebrug aansluit aan den weg door Manipi (Boven-Binoeang), die zich in Simboeang voortzet;

in Mappak een weg van Tanette via Tandoeng naar Sopirang (Pinrang) en een andere, die langs Miallo van zuid naar noord loopt, een verbindingsschakel vormende in den handelsweg van Boven-Binoeang via Nossoe en Paladan naar de uitvoerhaven Polewali.

De hoofdwegen, hier en daar een weinig verhard, zijn

gemiddeld 4 M. breed en met uitzondering van enkele steile stukken (± 8°) vrij vlak te noemen.

De secondaire wegen daarentegen, die nog nergens verhard zijn, hebben bij eene bovenbreedte van 2 tot 3 M. meerdere hellingen waarvan enkele zelfs zeer zwaar (± 15°) zijn.

Waar de secondaire wegen derhalve slechts geschikt kunnen worden geacht voor paarden, is de toestand van de hoofdwegen, almede door het bezit van stevige overdekte houten bruggen van dien aard, dat hij geen bezwaar oplevert voor het transport met lichte sapi- en paardenkarren. Slechts het steile stuk bij kg. Tanti in den weg Makale-Kalossi en de rotspoort bij kg. Kalembang in Sengala zullen nog beletselen opleveren, welke echter naar m.i. door resp. eene omlegging en opblazen middels dynamiet over circa een jaar opgeheven kunnen worden.

Ofschoon de bruggen op de secondaire wegen niet alle zoo deugdzaam zijn als die op de hoofdwegen, met uitzondering dan van die over de Sadangrivier bij kg. Kasimpo en kg. Karappa, de Salo Tapparang in Banga, de Salo Poetih bij passer Rimbong, de Salo Parampo in Taleong en de Salo Masoepoe in Balepe, welke zeer stevig gebouwd zijn, laat hare constructie toch nog het passeeren van ruiters op niet te hooge paarden toe.

De plaatsen, waar noodzakelijk nog bruggen dienen te worden gebouwd, zijn:

1. over de Sadangrivier op den weg Maroangin (Boeakajoe)-Langsa (Rano);
2. over de Masoepoerivier tegenover kg. Baoe (landschap Baoe);
3. over de Tapparangrivier tegenover Tapparang op den weg Rimbong-Madandang (Rante Pao).

De bouw hiervan is tot dusver nagelaten daar hij de hulp van een deskundige vereischt. Op de begrooting van uitgaven voor het jaar 1916 is thans eene som van *f* 15.000.— toegestaan voor den bouw van kabelbruggen, over de rivieren hierboven genoemd sub 1 en 2.

Voetpaden vindt men overal ter verbinding van de kampongs onderling als om het kampongvolk te voeren naar de nabijgelegen passers en tuinen. Wegens den grilligen aanleg dwars over bergen en heuvels en door en over rivieren en de gewoonte om ze niet te onderhouden, zijn de meeste ervan slechts geschikt voor hen, die acrobatisch aangelegd zijn.

2. *Handels-routen.* Het binnenlandsch handelsverkeer heeft plaats tusschen de onderafdeelingshoofdplaats en de verschillende groote passers, gelegen te Rimbong, Leatoeng, Mebali en Lali, welke alle door wegen onderling als met de hoofdplaats verbonden zijn.

De groote handelsrouten loopen van de hoofdplaats Makale:

1. in noordelijke richting naar Rante Pao;
2. in oostelijke richting via Kamboetoe naar Palopo;
3. in zuidelijke richting via Kalossi en Enrekang naar Pare[2].

3. *Transportmiddelen.* Deze bestaan slechts uit koelies en draagpaarden, welke laatste door Boegineezen ingevoerd zijn.

De prijs van een draagpaard is ± *f* 50.— De huur bedraagt per dag *f* 1.25, terwijl het dagloon van een koelie *f* 0.25 à *f* 0.35 is naar gelang van het gewicht der vracht en de grootte van den af te leggen afstand.

D. Rechtspraak.

1. *Strafrecht.* Evenals bij de meeste Indonesische volken in den Indischen Archipel bevond het strafrecht bij onze komst zich in de phase van ontwikkeling, waarbij het wraakrecht reeds beperkt is door het boetestelsel (boete = bangoen).

Door den invloed van onze bestuursbemoeienis is de ontwikkeling van het strafrecht nog een stap verder in de goede richting voortgezet en het wraakrecht geheel afgeschaft. De beginselen, waarop het strafrecht thans berust zijn neergelegd in het Reglement op de

Rechtspleging in de zelfbesturende landschappen, vastgesteld bij besluit van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden ddo. 25 Juli 1910 No. 5499|7.

Eene goede bepaling hierin is, dat waar het noodzakelijk geacht wordt het rechtsgevoel van het volk te bevredigen, geheel volgens de adat gestraft kan worden. Hiervan wordt o.m. gebruik gemaakt om eene lichte straf op te leggen aan iemand, die zijne vrouw op heeterdaad op het plegen van overspel betrapt en haar met haren medeplichtige of den laatste alleen op de plaats doodt.

Het boetestelsel wordt toegepast in de gevallen, besproken in de hoofdstukken over huwelijksrecht en overspel en verder, waar dit in het Strafwetboek voor Inlanders voorgeschreven is.

Hoewel de met onze beginselen van recht en billijkheid strijdende strafrecht-gebruiken afgeschaft zijn, is het zeer leerrijk met de voornaamste er van kennis te maken, teneinde een inzicht te krijgen in de rechtsopvattingen, welke in deze streken geheerscht hebben vóór onze bestuursbemoeienis.

Misdrijven tegen het leven:

Was iemand in eene andere kampong vermoord, dan werd de zaak onderzocht door den Poeang of Madika en de complex- en kamponghoofden van het geheele landschap. Bleek de moord volgens de adat niet geoorloofd te zijn, dan werd de dader door den Raad van den Poeang of Madika en de complex- en kamponghoofden veroordeeld tot eene boete, welke naar gelang de vermoorde een Madika (Poeang), een Anak di sissih, een Tomakaka of een Kaoenan was, 12, 8, 4 à 6 of 1 karbouw bedroeg.

De geheele kampong was voor deze boete verantwoordelijk. Werd ze niet voldaan dan ontstond er een krijg tusschen de kampong van den vermoorde en die van den dader, waarbij de overige kampongs eerstgenoemde partij bijstonden.

De strijd eindigde gewoonlijk, nadat enkele strijders gevallen waren, door de interventie van een dapper persoon (to goeling) uit den Madika- of Tomakakastand, die in de beide kampongs, welke den strijd begonnen zijn, naaste bloedverwanten bezit. De Madika (of Poeang) regelde dan verder de verzoening, waarbij door beide kampongs een karbouw uitgewisseld werd, die geslacht moest worden als offer aan de gevallen strijders, waarbij een varken gevoegd werd.

De eed bij de verzoening voorgeschreven luidde voor elke kampong als volgt:

„Indien gij, bewoners van kampong X, menschen uit kampong Z vermoordt, zal 't aantal uwer dooden gelijk zijn aan de grashalmen".

(Ia na iko to X sae tatak to Z sama rioe to matémoe).

Was de dader van den moord bovenbedoeld niet bekend, dan werd de kampong, waarbinnen hij plaats had gevonden, slechts verplicht een varken te offeren en 't lijk van den vermoorde naar diens woning te vervoeren.

Misdrijven en overtredingen tegen de eigendommen:

De bestolene of een ander, die den dief op heeterdaad betrapte, had het recht dezen te dooden of tot slaaf (pandeling) te maken, wanneer het ontvreemde bestond uit: dieren, landbouwproducten in zoo groote hoeveelheid dat aangenomen kon worden de diefstal niet uit honger was geschied, doch om zich te verrijken; goederen uit een bewoond huis of de aanhoorigheid er van.

Gaf een dief zich vrijwillig over, dan was het verboden hem te dooden, doch slechts 't opleggen van eene boete geoorloofd.

Diefstal uit honger gepleegd werd niet gestraft.

Herhaalde de dader na eene ontvangen waarschuwing den diefstal, dan werd hij beboet met 1 à 2 rijksdaalders tenzij hij op heeterdaad betrapt was, in welk geval de benadeelde het recht had hem te dooden of tot slaaf (pandeling) te maken.

Werd een dief door meer dan een persoon achtervolgd dan was het gewoonte hem niet te dooden, doch voor den Raad van den Madika en de hoofden te brengen, die de zaak onderzocht en bij schuldigbevinding den dief tot de straf van verdrinking of slavernij (pandelingschap) veroordeelde.

In den regel vond de straf van verdrinking slechts toepassing bij de volgende diefstallen:

1. in eene rijstschuur;
2. uit de „batoetoe", eene houten kast, waarin geld en sieraden bewaard worden;
3. in een grafkelder;
4. van een karbouw, wanneer deze daarbij afgemaakt is.

De boeten (bangoen) gesteld op diefstallen bedroegen het dubbele van de waarde van het ontvreemde.

Bij de straf van slavernij (pandelingschap) deelden vrouwen en kinderen in 't lot van den man.

Een solidariteitstelsel ten opzichte van de verschuldigde boeten bestond niet. Werd iemand echter in eene andere kampong zonder wettige redenen vermoord, dan werd zooals boven reeds vermeld, de geheele kampong er voor verantwoordelijk gesteld evenals bij den roof.

Kon de veroordeelde de boete niet betalen, dan werd hij gewoonlijk door zijne familieleden geholpen zoo hij beterschap beloofde; verplichtingen te dien aanzien bestonden evenwel niet. Zij, die onbewust gestolen goederen hadden gekocht, waren niet verplicht tot teruggave.

Kaoenans werden voor kleine overtredingen gestraft met eene dracht stokslagen. Groote zaken werden berecht door een Raad waarin de Poeang (Madika), de gezamenlijke Parenge's (complex-hoofden) en de Tomakaka's zitting hadden, terwijl kleine zaken slechts door de Parenge's of den Madika alleen werden afgedaan.

Onder groote zaken worden verstaan:

1. geschillen over eigendomsrechten ten aanzien van slaven en pandelingen;

2. sawah-geschillen, in 't algemeen grondkwesties;
3. geschillen over karbouwen, paarden en varkens;
4. moord- en roofzaken;
5. diefstal van karbouwen;
6. beslaglegging door eene vrouw op de bezittingen van een mede-echtgenoote;
7. erfenis-kwestie;
8. verwondingen en mishandelingen;
9. diefstallen in een bewoond huis of de aanhoorigheid ervan.

De overige zaken worden tot de kleine gerekend.

2. *Schulden-recht.* Het leenen van geld is een van de euvels in de Toradjalanden. Vooral vóór onze bestuursbemoeienis tierde het bedrijf der woekeraars er welig, daar er maar op los geleend werd om te kunnen dobbelen.

Leende men 's morgens op de speelplaats een rijksdaalder, dan moesten 's middags 10 rijksdaalders worden terugbetaald; was men hiertoe niet in staat dan kreeg men het hoofdkoord om den hals en werd als pandeling mede gevoerd.

Onmiddellijk na onze komst is hieraan gelukkig een einde gemaakt en aan de verderfelijke speelzucht paal en perk gesteld.

Als gebruikelijke rente voor gewone schulden wordt 20 % berekend; deze maatstaf is onafhankelijk van den termijn van terugbetaling.

Of men zijne schuld over eenige dagen of over eenige jaren terugbetaalt, de rente wordt slechts één keer berekend.

Bij overlijden van den schuldenaar blijven zijne echtgenoote, kinderen en kleinkinderen er voor aansprakelijk. Het is echter in dat geval vereischt, dat de schuldeischer op het doodenfeest van de schuld kennis geeft aan de erfgenamen.

Heeft de schuldeischer dit verzuimd en is de erfenis reeds verdeeld, dan is zijn eisch niet meer ontvankelijk.

Bij wanbetaling had vroeger de schuldeischer het recht beslag te leggen op de bezittingen en desnoods op de personen van zijn schuldenaar en zijne vrouw en kinderen, die dan als pandelingen bij hem moesten werken. Hiervoor moest echter de vergunning worden gevraagd van den Parenge van den schuldenaar. Werd de vergunning hiertoe geweigerd, dan pleegde de schuldeischer geweld, indien hij de middelen er voor bezat.

Een gebruik, hetwelk wel eens toegepast wordt tegenover een onwilligen schuldenaar, bestaat hierin, dat de schuldeischer in diens woning trekt en er op zijne kosten blijft leven, totdat de schuld voldaan is.

Het gevolg ervan is dikwijls, dat de schuldenaar verlegen wordt en betaalt (de genoten schuld = indan; de uitstaande schuld = pindan; rente = anak).

3. *Pandrecht.* De in pand gegeven sawah's worden „Oema di toi" of „Oema di tambini" en de in pand genomene „Oema di papintoian" of „Oema di pabetambenan" genoemd.

Het verpanden bepaalt zich in den regel tot sawah's, tuinen, karbouwen, paarden, sieraden en andere goederen van waarde.

Is eene sawah of tuin beplant, dan is het pemali haar te verpanden.

Bij sawah's, tuinen en dieren komt het vruchtgebruik in de plaats van den interest voor het verschuldigde kapitaal (mortgage). Werpt een dier een jong, dan is dit voor den pandhouder. Wordt eene sawah of tuin echter ingelost, voordat ze in bewerking is genomen, dan is er rente verschuldigd ten bedrage van 20 %. Heeft de pandhouder met de bewerking reeds een aanvang gemaakt, dan kan de inlossing eerst plaats hebben na den oogst; voor verbeteringen van sawah's en tuinen mag de pandhouder bij de inlossing eene vergoeding eischen, mits ze zijn geschied met toestemming van den pandgever.

Vifgage, waarbij vruchtgebruik tot delging der schuld dient, komt niet voor.

Bij verpanding van kleeren, sieraden en andere goederen wordt het pand eenvoudig voor zekerheid gegeven, doch geen interest geëischt (vuistpand).

Een pand mag weer aan derden worden verpand met voorkennis van den eigenaar.

Bij pandgeving kan ook een termijn voor de inlossing worden vastgesteld en daarbij de voorwaarde worden gemaakt, dat wanneer die termijn verstrijkt zonder dat de schuld betaald is, het pand het eigendom wordt van den pandhouder.

Bestaat deze voorwaarde niet of is er geen termijn van inlossing vastgesteld, dan mag de pandhouder noch zijne nakomelingen het pand ooit tot eigendom verklaren.

Ook kan bij teruggave voor een pand in plaats van geld: karbouwen, andere dieren of goederen ontvangen of overeengekomen worden, dat bij inlossing eene bepaalde geldsom wordt terugbetaald.

Gaat men vóór het einde van den gestelden termijn voor inlossing er toe over eene tweede leening te sluiten bij den pandhouder, dan gaat het pand gewoonlijk voor goed in eigendom over aan dezen (oema di pamammi).

De verpanding van bezittingen van groote waarde geschiedt in tegenwoordigheid van getuigen. Is dit verzuimd, dan is het in civiele procedures dikwijls zeer moeilijk uit te maken of het pand in eigendom is overgegaan aan den pandhouder of niet.

De Toradja's hebben in den regel veel neiging om hetgeen ze in pand hebben ook te behouden, indien ze er kans toe zien.

Gaat een pand verloren door diefstal of den dood van een dier, dan is de pandgever zijn eigendom en de pandnemer zijn geld kwijt.

4. *Huwelijksrecht.* Zie onder huwelijksgebruiken.

5. *Erfrecht.* Bij overlijden van een der ouders ontvangen de kinderen de helft van de erfenis en de overlevende vader of moeder de andere helft. Sterft deze nu ook dan valt de andere helft eveneens den kinderen toe.

In de volgende gevallen blijft de erfenis onverdeeld:

1e. wanneer beide ouders Poeangs zijn;

2e. wanneer de vader een Poeang en de moeder eene Anak di sissih is.

Zijn er op het doodenfeest door de kinderen karbouwen of varkens geslacht, dan hangt de grootte van ieders aandeel in de erfenis af van het door ieder geslachte aantal dieren.

Indien er kinderen bij zijn, te jeugdig om karbouwen of varkens voor het doodenfeest te kunnen bijdragen, geschiedt de verdeeling der erfenis als volgt:

Bij een aantal van 3 kinderen, waarvan 1 volwassene karbouwen geslacht heeft, wordt het den kinderen toekomend deel der erfenis in vieren verdeeld en ontvangt elk kind een vierde deel, terwijl het resteerende 1|4 deel geheel aan den volwassene wordt toegewezen. Is het door dezen geslachte aantal karbouwen niet zoo groot, dan is hij verplicht het hem toegewezen 1|4 deel alsnog te verdeelen met de twee andere kinderen, bijv. in de reden 2 : 1 : 1.

De overlevende vader of moeder beheert dan de aan de minderjarige kinderen toegewezen bezittingen; leeft deze ook niet meer, dan nemen de meest geschikte familieleden die taak over.

Zijn de kinderen bij den dood hunner ouders allen volwassen, dan heeft de verdeeling in denzelfden geest als boven plaats, met deze uitzondering nochtans, dat indien een der kinderen geen karbouw heeft laten slachten, terwijl hij er toe in de gelegenheid was, niets krijgt. Is een kind evenwel volslagen arm en niet door zijne dobbelzucht in dezen toestand geraakt, dan is het geoorloofd het een klein aandeel in de erfenis te geven.

Is de arme erfgenaam echter dapper en welbespraakt, dan krijgt hij in den regel hetzelfde aandeel als hij, die de meeste karbouwen geslacht heeft.

Zoolang slechts een karbouw geslacht wordt door een kind, heeft het aanspraak op een deel der erfenis, al is dit ook nog zoo klein.

Vaste goederen, zooals sawah's, tuinen en karbouwen, worden gewoonlijk niet verdeeld. De rechthebbenden bewerken gezamenlijk de gronden en deelen in de opbrengst, terwijl ze van de karbouwen op geregelde tijden ieder een gelijk aantal mogen opvangen.

De harta poesaka (Tor: mana of éjanan to dolo) mag nimmer worden verdeeld, doch blijft in handen van familieleden, dat door de anderen daarvoor het meest geschikt wordt geacht; de opbrengst van de productieve bezittingen wordt verdeeld onder de nakomelingen van het geslacht, dat de harta poesaka oorspronkelijk heeft vergaard. Deze poesaka-bezittingen zijn onafscheidelijk verbonden aan de Tongkonan Lajoek (stamhuis) van het geslacht.

Zijn er bij overlijden geen kinderen, dan krijgt de weduwe of weduwnaar de helft van de erfenis en wordt de andere helft verdeeld onder de ouders, broers of zusters van den overledene, en bij niet meer in leven zijn, onder hunne kinderen, kleinkinderen of achter-kleinkinderen.

Deze verdeeling geschiedt in verhouding tot het door hen geslachte aantal karbouwen. Is de overledene een Poeang en de weduwe een Tomakaka, dan krijgt zij slechts 1|3 en bovenbedoelde familieleden 2|3; is de weduwe eene Kaoenan, dan is haar aandeel slechts 1|8.

Is de overledene een Anak di sissih dan krijgt de weduwe 1|2 aandeel, behalve als deze eene Kaoenan is, in welk geval haar aandeel slechts 1|4 bedraagt.

Weduwen van Tomakaka's en Kaoenans hebben recht op ½ aandeel.

Heeft de overleden man of vrouw geen familieleden

in de rechte linie, dan mogen andere verwanten tot in den 4den graad rechten op de erfenis doen gelden op voorwaarde, dat ze op het doodenfeest karbouwen slachten. Zijn er in het geheel geen familieleden, dan vervalt de erfenis aan den Poeang of zijne naaste verwanten, waarvoor ze echter verplicht zijn karbouwen te slachten op 't doodenfeest.

Voor den besturenden ambtenaar is de kennis van bovenvermelde voorschriften van groot belang, daar de meeste hoofden de neiging bezitten zich eene erfenis geheel of gedeeltelijk toe te eigenen door zonder in eenige familiebetrekking te staan tot den overledene op het doodenfeest karbouwen te slachten.

Hoewel zij meestal beweren, dat het met toestemming van de erfgenamen is, moet dit misbruik den kop worden ingedrukt, daar de kleine man er de dupe van is.

Bezitten de erfgenamen geen karbouwen dan is de rationeele weg, dat ze een leening sluiten om een karbouw te kunnen slachten en die later terugbetalen door desnoods een deel van de geërfde bezittingen te verpanden of te verkoopen.

De „oema mana" verbonden aan de vorstelijke tongkonans zijn voor wat betreft de landschappen Sengala en Minkindik afkomstig van de Poeang Pitoe, d.z. de zeven vorsten tot wie men die sawah's en ook de erfslaven (kaoenan boelawan) kan terug voeren, op grond waarvan zij als de grondleggers ervan beschouwd worden.

De Poeang pitoe zijn:

1. Poeang Tappe, grootvader van wijlen P. Batoe, en P. Lemo, resp. vorst van Sengala en Rendangan.
2. Poeang Bantin, overgrootvader van wijlen Indo Poembalinggi, vrouw van P. Lemo.
3. Poeang Bandoeka, grootvader van wijlen So Bandaso, hoofd van Batoe Allo (Sengala).
4. Poeang Tandi Pajoek, grootvader van het hoofd van Tokesang (Sengala).

5. Poeang Pasanggan, grootvader van wijlen P. Batoe en P. Lemo.
6. Poeang Kodo, grootvader van de hoofden van Simboeang en Oeloewae, beiden van 't landschap Sengala.
7. Indo Banga Langi, grootvader van P. Rendangan.

6. *Grondrechten.* Woeste gronden en weideplaatsen behooren de gemeenschap toe. De eerste worden onderscheiden in bosschen (pangala) en niet-beboschte gronden (padang).

De boschgronden worden voorts onderscheiden in:

a. Pangala taman of toeo, zwaar bosch;
b. Pangala ala, licht bosch;
c. Pangala koera of To Komon[2], zeer jong bosch, met veel kreupelhout er tusschen;

en de padanggronden in:

a. Padang lo-obang, nooit ontgonnen gronden bedekt met alang[2] of gras;
b. Padang talo, verlaten tuingronden.

Op de weideplaatsen mogen alle karbouwen van opgezetenen van het landschap worden toegelaten; zijn het bepaalde terreinen dan worden ze „pindoeroekan tedong" genoemd.

De vorst (Poeang) verleent het ontginnings- en beschikkingsrecht over de Pangala-gronden, hetwelk hij delegeeren kan aan de Indo Boeah (hoofd van een kampongcomplex), terwijl de laatste dat recht heeft ten opzichte van de Padang-gronden.

De woeste gronden, welke tot een Boeah behooren, zijn bekend en door grenzen aangegeven. Daar zij het eigendom van de gemeenschap zijn, kan ieder opgezetene van een Boeah vergunning krijgen voor de ontginning van woesten grond binnen die Boeah gelegen.

Hiertoe wendt hij zich tot zijn Indo Boeah, die hem de gevraagde vergunning kan verleenen met of zonder toestemming van den Poeang. Hiervoor is niets verschuldigd.

Alleen schrijft de gewoonte het volgende voor: van nieuw aangelegde sawah's staat de ontginner een deel van den eersten oogst af aan den Poeang en de Parenge's. Is de oogst slecht uitgevallen, dan stelt hij dit uit tot den volgenden oogst. Van de varkens, welke elk jaar bij het in orde maken van de sawahdijken (tampo) geofferd worden, ontvangen de Poeang en de Parenge's een stuk.

Wordt hiervoor slechts een klein aantal varkens geslacht, dan kan het achterwege blijven.

Voor de ontginning van Pangala-gronden wordt sedert lang geen vergunning meer gegeven in verband met de groote schaarschte aan bosschen.

De tot sawah ontgonnen grond, wordt het individueel bezit van den ontginner. Hij heeft het recht de sawah te verpanden en te verkoopen, naar welgevallen er over te beschikken.

Zijn bezitsrecht gaat ook niet verloren bij verhuizing naar eene andere streek of bij braakligging van de sawah, zelfs al wordt ze in het geheel niet meer bewerkt; de sawah kan nimmer terugkeeren tot den staat van woesten grond. Van gronden, welke tot tuinen ontgonnen zijn, krijgt de ontginner slechts het beschikkingsrecht. Heeft de Poeang of de Parenge toestemming verleend tot den verkoop van deze tuinen, dan gaat het beschikkingsrecht over in bezitsrecht, waardoor deze onvervreemdbaar worden.

Tuinen waarop slechts eene beschikkingsrecht rust, gaan na braakligging van ± 1 jaar terug naar de gemeenschap.

Staan er meerjarige gewassen op, dan blijven die het eigendom van den planter, tenzij deze zoo jong zijn, dat ze om in 't leven te kunnen blijven, de zorgen vereischen van den volgenden ontginner. Ook vreemde Toradja's mogen sawah's ontginnen, al vestigen ze zich niet in de streek.

Gewoonlijk echter gaan slechts zij hiertoe over, die

met eene vrouw uit de streek trouwen en zich er komen vestigen.

Het verkoopen van sawah's aan vreemdelingen is geoorloofd; deze behoeven zich hiervoor niet in het land te vestigen. Voor de ontginning en het bezit van tuinen is het noodzakelijk zich in de streek te vestigen.

Verlaat een tuinbezitter de streek voor goed, dan mag hij zijn tuin aan een opgezetene van het land verkoopen met toestemming van den Parenge.

Doet hij dit niet, dan vervalt de tuin met alles, wat er op staat, aan de gemeenschap, zonder dat hij recht kan doen gelden op eenige vergoeding. Slechts is hem veroorloofd den te veld staanden oogst weg te halen.

De verkoop van sawah's en tuinen moet met voorkennis van den Parenge in bijzijn van getuigen geschieden.

Is de waarde er van belangrijk dan wordt de tegenwoordigheid van den Poeang, den Tandoek Tatta en de Parenge's vereischt en een varken geofferd aan de Dewata's en Pong Matowa.

De betaling geschiedt ten overstaan van genoemde autoriteiten; gedeeltelijk crediet is veroorloofd. Meestal is de bibit voor het volgende jaar in den koop begrepen. Reeds beplante sawah's mogen slechts na den oogst worden verkocht.

Het getuigengeld bij het afsluiten van een koop, onverschillig van welke bezittingen of goederen, bedraagt *f* 2.50 voor elke waarde van 1 karbouw.

Bij den verkoop of verpanding van sawah's, tuinen en karbouwen hebben deelhebbers, familieleden en kamponggenooten de preferentie, zoodat volgens de adat deze er in gekend moeten worden.

Is dit niet gebeurd, dan kan de verkoop nietig worden verklaard.

Behoort een stuk grond meerdere personen toe, dan kan elk zijn deel zelfstandig verkoopen of verpanden.

Verhuist een sawahbezitter naar een ander land buiten het Toradjagebied (Makale en Rante Pao), dan doet

hij gewoonlijk zijne sawah aan familieleden of anderen over, waarvan hij kennis moet geven aan den Parenge.

Verzuimt hij deze maatregelen te nemen, dan wordt over zijne sawah door den Poeang of den Parenge beschikt tot hij later weer terugkomt.

Nieuw aangelegde sawah's heeten „Oema dipanggaraga", gekochte sawah's „Oema pangali", welke beide soorten weer samengevat worden onder den naam van „Oema paäpa boetoe" of „pandaka". Naast deze sawah's vindt men de „Oema mana", welke ook genoemd worden: „Oema to dolo", „Oema garonto" of „Oema Tongkonan".

De laatste zijn poesaka-sawah's waarvan de adat voorschrijft, dat ze wel verpand, doch niet verkocht mogen worden, en welke afkomstig zijn van de voorouders. Deze sawah's zijn onafscheidelijk verbonden aan de „Tongkonan Lajoek" van Poeangs, To Makaka's of Kaoenans.

De opbrengst wordt verdeeld onder de nakomelingen in de rechte linie van de kinderen van den eersten bezitter en wel in zooveel aandeelen, als het aantal dezer kinderen heeft bedragen.

Bij het uitsterven van een tak verdeelen de levende takken het vrij gekomen aandeel naar verhouding tot de door hen geslachte karbouwen op 't doodenfeest.

Worden de „Oema pa-apa boetoe" gedurende 3 geslachten niet verdeeld of verkocht, dan gaan ze over in de klasse van poesaka-sawah's, doch onder den naam van „Oema mana oendi" (latere oema mana).

Deze sawah's verschillen in zooverre van de echte „oema mana", dat ze verkocht mogen worden, indien alle rechthebbenden er in toestemmen.

7. *Deelbouw.* Deelbouw wordt „mindoeloe oema" genoemd.

Het aandeel van den eigenaar en van den bewerker der sawah is gewoonlijk voor elk de helft van de opbrengst na aftrek van alle onkosten en aandeelen vermeld op bladzijde 81 onder het hoofdstuk: Rijstbouw.

In sommige streken is het aandeel van den eigenaar op 2|3 en dat van den bewerker op 1|3 gesteld en elders neemt 't aandeel van den laatste weer toe naar mate de grond moeilijker te bewerken is.

Ook komt de gewoonte voor, dat de bewerker het loon en de voeding van zijne helpers bij de bewerking der sawah zelf bekostigen moet, doch in dat geval heeft hij den eersten dag van den oogst recht op 10 tot 100 groote bossen padi, — naar gelang van de grootte van den oogst —, welke bestemd is voor de dagelijksche voeding van de snijders; hetgeen hiervan overblijft mag hij zich toeeigenen.

Deze padi heet „pangrakan".

Bij den deelbouw kunnen sawah's in bewerking worden genomen, welke een of meerdere jaren braak hebben gelegen. Hierbij geldt de regel, dat de eigenaar geen aandeel van de opbrengst krijgt gedurende evenveel jaren als de braakligging heeft plaats gehad.

Deze regel wordt „mabàkà" genoemd.

8. *Eeds-aflegging.* Er bestaan zware en lichte eeden. (eed afleggen = masəpa, minggata, meongan of base kada).

Alle eeden moeten afgenomen worden door den Tomenawa.

Bij den zwaren eed (meongan kapoa) moet een offer gebracht worden aan de Dewata's (goden) die tot getuigen worden aangeroepen, hetwelk bestaat uit het volgende:

een lange bamboe wordt in den grond geplant en daaraan gehangen: een kleine bamboekoker gevuld met toewak; in een bamboe korfje: wat sirih en pinang; in afzonderlijke pisangbladeren gekookte rijst en stukjes varkensvleesch, geroosterd in een bamboe; verder worden naast de bamboe geplant: de tabang (drakenbloed), de pasakè (eene op suikerriet gelijkende plant) de darinding (onbekende plant) en een arèntak.

Is dit offer geplaatst, dan roept de Tomenawa de Dewata's aan middels een zeer lang formulier, waarna hij den te beëedigen persoon uitdrukkelijk herinnert aan hetgeen deze verklaard heeft en vervolgens door dezen de woorden doet nazeggen:

„Tae koe si tiro kandean bai, di tanan pare, minda di rea, tang si kita rindina tedong, tang si kita malolo taoe", dat in 't Nederlandsch vertaald luidt:

„Ik zal het varken, dat ik verzorg niet meer zien; de padi, die ik uitplant zal in alang-alang veranderen; ik zal den neusring van den karbouw niet meer zien noch het groot worden van mijne kinderen".

Daarop worden de Dewata's nog eens aangeroepen, waarna het bereide eten verdeeld wordt en de beëedigde van den Tomenawa zijn deel ontvangt.

De beëedigde legt hierna eenige centen — vroeger katilis (oud Hollandsche stuiverstukken) — op de offerplaats neer, waarover zich later de Tomenawa ontfermt.

Is er geen gelegenheid tot het brengen van een offer, dan kan volstaan worden met de volgende wijze van eeds-aflegging:

In een bamboekokertje worden geplaatst: de haren van een mensch, een karbouw, een varken en een hond, de veeren van eene kip, een mesje van bamboe, een stukje van een arènblad, een alang-alang-blad, een stuk djae en een stuk banglé. Het bamboekokertje met inhoud in de hand houdende, laat de Tomenawa den te beëedigen persoon vòòr zich zitten, waarop hij hem onder het kauwen van wat djae en banglé uitdrukkelijk herinnert aan zijne afgelegde verklaring.

Heeft de persoon haar bevestigd, dan moet hij de Dewata's als getuigen aanroepende zweren, dat bij de onwaarheid van hetgeen hij verklaard heeft, hij evenals zijne kinderen, kleinkinderen en andere naaste verwanten nimmer meer te zien zal krijgen de voorwerpen, welke zich in den bamboekoker bevinden, hetgeen het zelfde beteekent als dat hij en genoemde familieleden zijn eed niet zullen overleven.

Na afloop hiervan bespuwt de Tomenawa het hoofd van den beëedigde door een bamboeblaaspijpje met het kauwsel van djae en banglé.

Bij minder belangrijke zaken wordt de lichte eedsaflegging (meongan baiti) toegepast, welke slechts bestaat in het uitspreken van een der volgende gezegden:

Na bawa bollo = ik krijg het in de buik;
Na lata setan = ik sterf plotseling;
Tang ma sake = ik blijf van elk geluk verstoken;
Boeta mata = ik word blind;
Leto lintik = ik breek mijn been;
Na bawa wae ki ladengan koe tiroe = ik mag verdrinken als ik het gezien heb, en nog tal van andere gezegden.

Over het algemeen hecht men slechts waarde aan den zwaarsten, hierboven het eerst beschreven eed.

9. *Rechtbanken.* Krachtens het hiervoren genoemd Reglement op de Rechtspleging in de zelfbesturende Landschappen wordt over de inheemsche bevolking, voor zoover de berechting van hunne zaak niet tot de bevoegdheid van Gouvernements Rechtbanken behoort, recht gesproken door de Inheemsche Rechtbank en den alleensprekenden Rechter, volgens de bestaande godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken, voor zoover niet in strijd met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid.

Het huwelijks- en erfrecht blijft beheerscht door de ter zake vigeerende adat.

Van de hoofden, die in genoemd rechtscollege als leden zitting hebben, zijn slechts enkelen eenigszins geschikt te achten voor hunne taak. De meesten van hen kunnen zich moeilijk losmaken van hunne oude rechtsopvattingen welke meer gericht waren op bevoorrechting van de hoogere standen en vertrapping van de belangen van het volk, dat immers ook bijna uitsluitend bestond uit slaven en pandelingen.

De snelle rechtspraak, waartoe de Inheemsche Rechtbank door meergenoemd Reglement op de Rechtspleging in staat wordt gesteld, oefent in deze streken, waar de hoofden en de bevolking vóór onze komst aan vlugge afdoeningen gewend waren, een zeer goeden invloed uit. Ware de rechtspleging te veel aan formaliteiten gebonden, dan zou zij door het gemis van de meeste middelen, waarover Justitie en politie in meer beschaafde streken beschikken kunnen, spoedig hare onmacht aan het volk moeten toonen en de slechte gevolgen hiervan zeker niet uitblijven.

Jammer is het echter, dat de straffen in enkele opzichten nog te veel op westerschen grondslag berusten en er geen rekening mede gehouden is, dat de Toradja's, op 't peil staande van een natuurvolk, dat nog uitsluitend op zinneprikkels reageert, gevoeliger zijn voor lichamelijke kastijding dan voor straffen, welke meer op de ontwikkeling van het eergevoel gericht zijn.

Alle hoofden betreuren het, als kenners van hun eigen volk, ten zeerste, dat de rottanstraf niet meer toegepast mag worden.

Ook naar m.i. zou deze straf met mate en oordeel toegepast, bij overtredingen eene betere uitwerking hebben dan de ten arbeid stelling voor den kost zonder loon, welke de Toradja, wetende, dat hij daarbij in zijn land blijft en in de gevangenis goed verzorgd wordt zonder al te zwaren arbeid te moeten verrichten, niet zoo erg vindt. De praktijk toont dan ook duidelijk aan uit de vele recidiven, dat bovengenoemde straf ongeschikt is de daders van herhaling te weerhouden.

Voor dwangarbeid buiten hun geboorteland zijn de Toradja's zeer bevreesd, daar zij het verschrikkelijk vinden de kans te loopen in een vreemd land te sterven en te worden begraven.

De misdrijven welke hier het meest voorkomen zijn: gewone en veediefstallen, oplichting, misbruik van vertrouwen, knevelarij en doodslag bij overspel. Voorts maakt de Toradja zich nog al dikwijls schuldig aan clan-

destien dobbelen, vooral gedurende den tijd van den padioogst.

Over het algemeen is 't volk goedaardig en niet misdadig aangelegd. De vele misdrijven vóór onze komst moeten meer worden gebracht op rekening van den ordeloozen en rechteloozen toestand van dien tijd.

III. Bestuur, Geschiedenis.

Ofschoon de landschappen, welke deel uitmaken van de onderafdeeling Makale nooit het gezag van den vorst van Loewoe erkend hebben, in tegenstelling met de meeste landschappen van Rante Pao, zijn ze door de Regeering steeds beschouwd geworden als onderhoorigheden van Loewoe.

Bij een indertijd door steller dezer ingesteld onderzoek bij de Hadatsleden van Loewoe, werd dit ook volmondig door hen erkend.

Deze aangelegenheid werd in 1909 bij den Gouverneur Quarles voorgebracht bij gelegenheid van eene gehouden bestuursconferentie te Palopo, doch toen door Z.H.Ed.G. nog geen aanleiding er in gevonden daarop in te gaan.

Ten volle erkennende dat eene afscheiding geen practische voordeelen zou opleveren, blijft er naar het inzien van steller dezer niettemin een onrecht in schuilen bedoelde landschappen bij een ander gebied in te lijven zonder de vorsten en de bevolking er in te kennen.

Waar dezen vorsten namens de Regeering de verplichting werd opgelegd het gezag van het zelfbestuur van Loewoe te erkennen (vide nota bestuurs-overgave Assistent Resident Breedveld Boer, bladzijde 7) hebben zij zich uit vrees goedschiks er bij neergelegd, doch innerlijk blijven zij zich onafhankelijk van dat zelfbestuur gevoelen.

Hoe men tot deze inlijving is gekomen blijft een raadsel, waar de vorsten en hoofden van bedoelde Tora-

djalandschappen bij onze komst geen vijandelijkheden hebben gepleegd en uit niets blijkt, dat ze vasallen zijn geweest van den vorst van Loewoe.

Ook in de nota betreffende het landschap Loewoe van den Controleur Goedhart treft men niets aan omtrent deze onderhoorigheid; wel worden daarin genoemd de Rante Paosche landschappen: Baloesoe, Rondong, Sadang, Kalambe, Borie, Nanggala, Pariendieng, Teloelipoe en Peongan, doch geen enkele uit 't gebied van Makale.

Het is mogelijk, dat inroepen van de hulp van den Datoe van Loewoe in 1896 door Poeang Rendangan, vorst van 't landschap Minkindik, die zich niet opgewassen voelde tegen zijne vijanden, de Sidenrengers onder Patta Majorolo en Oewa Sitoeroe, aanleiding heeft gegeven tot de aanneming van de onderhoorigheid van het geheele Toradjagebied aan Loewoe, doch dan heeft men daarin misgetast.

Dit verzoek om hulp was niet van een vasal tot zijn vorst, doch van een vorst tot een bevriend souverein. Een dergelijk verzoek had Poeang Rendangan omstreeks 't jaar 1880 ook gericht tot den Adatoeang van Sidenreng, doch dit was evenmin een bewijs van afhankelijkheid aan dien vorst.

In de afstammingsgeschiedenis van het voornaamste vorstengeslacht van Makale, welke hieronder volgt, moet de grond gezocht worden, waarop de onafhankelijkheid dezer streken berust.

Deze geschiedenis luidt als volgt:

In een tijd, toen alles nog bedekt was met oerbosch, doch het land reeds bewoond was door menschen, daalde op de boentoe Kandora, een hooge spitse bergtop in het noorden van het landschap Minkindik, de hemelvorst Poeang Tamboro Langi, zoon van den god Poeang Matowa, neder met zijne zuster Karaeng Kasoemba.

Als hemelingen was hun uiterlijk, ja zelfs hun bloed, geheel wit.

Zij woonden niet als gewone menschen op aarde doch

hadden een woning, welke tusschen hemel en aarde in de lucht zweefde (Banoea di toke = hangend huis).

Na een kort verblijf werd Karaeng Kasoemba door de vrees bevangen te zullen worden uitgehuwelijkt aan een aardbewoner, genaamd Katebak, wiens grootvader Adan eene uit diens linkerrib geschapen vrouw tot echtgenoote had, welke vrees haar naar den hemel deed terugkeeren met medeneming van 7777 adatvoorschriften, de helft van het aantal door haar en haren broer gezamenlijk bij de nederdaling medegebracht.

Deze inweving van ons scheppingsverhaal uit de Bijbelsche geschiedenis wijst vermoedelijk op vroegere aanrakingen met Mohammedanen.

Poeang Tamboro Langi, die op aarde bleef, huwde daarop met eene prinses, genoemd Sanda Bilik, die bij Sappang Dewata — een rotsblok, welke vóór de uitmonding van de S. Tapparang in de Sadangrivier ligt —, uit de onderwereld was te voorschijn gekomen. Na het huwelijk ging dit echtpaar zich metterwoon vestigen op den heuvel Oelin (landschap Banga), welke toen nog bedekt met bosch bij de verschijning van het echtpaar plotseling veranderde in eene vruchtbare landouw.

Als overblijfselen hiervan noemt de bevolking: de sawah's Kaloea, Tampo Batoe, Lindo Boelan en Minggoeliling en de bron Boeboena Pong Sanda Bilik, alle gelegen in het landschap Banga.

Uit bovenvermeld huwelijk werden geboren 8 zonen en 8 dochters, waarvan later 3 zonen met P. Tamboro Langi naar den hemel terugkeerden en 7 dochters met P. Sanda Bilik bij Sappang Dewata weer in de onderwereld verdwenen.

De op aarde achtergebleven kinderen droegen de namen van: Poeang Meso (dochter), Poeang Pappai Langi, Poeang Sanda Boro en Poeang Poenamboeli Boentoe. (Pappai Langi = hemeldak; Sanda Boro = de voldane, Poenamboeli Boentoe = verwekker van water uit de bergen).

Een slaaf van P. Poenamboeli Boentoe, Bombo Kosiek genaamd, bezat volgens de legende de macht om de door zijn meester in den berg gestoken gaten weer te kunnen dichtstoppen met sirihspeeksel.

Van bovengenoemde kinderen vestigde zich P. Meso te Rano of Dewata (tegenwoordige kampong Kalolo in 't complex Kasimpo van het landschap Makale), waar zij in het huwelijk trad met Poeang Kadondai Rano, een bij Sappang Dewata (plek in de Sadangrivier ter hoogte van kg. Kalolo) uit de onderwereld te voorschijn gekomen prins. P. Pappai Langi koos zijne woonplaats te Gassing (berg in 't landschap Makale), terwijl P. Sanda Boro zich te Boentoe Borong (landschap Sengala) ging vestigen, waar hij eene prinses, voortgesproten uit eene bamboe en genaamd To Boentoe Patoeng, huwde.

Deze ontmoeting had als volgt plaats:

Op zekeren dag te Batoe Borong op jacht zijnde, zag hij uit zee, die bloedrood gekleurd was, een huis naar de kust, waar hij stond, drijven. Nadat het huis op 't strand was geworpen, liep hij er heen en bemerkte naderbij gekomen een stuk bamboe aan den buitenwand er van. De bamboe opnemende en haar met zijn kapmes willende splijten, hoorde hij plotseling binnenin eene vrouwenstem roepen: „Niet te ruw, ik zit er in".

„Wacht liever een oogenblik dan zal ik er zelf uitkomen". Van den schrik liet P. Sanda Boro zijn kapmes uit de hand vallen en zag toen tot zijne groote verbazing de bamboe in tweeën splijten en daaruit te voorschijn treden eene jonge maagd van zoo schitterende schoonheid, dat hij er een oogenblik door verblind werd.

Hij trouwde vervolgens deze vrouw, die eene prinses bleek te zijn, en verwekte bij haar een zoon en eene dochter.

De zoon, genaamd Lakipadada wordt beschouwd de stamvader te zijn van de drie oorspronkelijke vorstengeslachten in de Toradjalanden en de rijken van Loewoe en Goa.

Zijne avonturen, welke aan die van een Odysseus doen denken, mogen voor de merkwaardigheid hier onder eene plaats vinden.

Lakipadada was zeer bevreesd voor den dood.

Daarom verliet hij op een goeden dag, gezeten op een witten karbouw, genaamd Boelai Penjaring, zijne woonplaats om te onderzoeken of niet ergens een land was, waar de menschen onsterfelijk bleven. Na heel wat zwervens kwam hij eindelijk op eene plaats, waar een twaalftal mannen zijn komst afwachtte.

Bij zijne nadering door hen ondervraagd wat het doel van zijn bezoek was, deelde hij hun mede, dat hij zoekende was naar een middel om onsterfelijk te kunnen blijven.

De mannen beloofden hierop hem te zullen helpen.

Den volgenden dag werd hij onmiddellijk aan een vuurproef onderworpen, waarbij hij zeven dagen en zeven nachten in staande houding moest doorbrengen zonder een oog dicht te doen en iets te gebruiken.

Den laatsten nacht informeerde men of hij sliep. Toen het bleek dat hij de proef glansrijk had doorstaan moest hij het zwaard, dat hij bij zich droeg, uit de scheede trekken waarbij hij opmerkte, dat de punt er af was.

Na afloop hiervan zeiden de mannen tot hem: „Ge zult gedurende zeven geslachten onsterfelijk blijven en kunt thans gaan".

Zoo vlug mogelijk stapte hij nu op zijn karbouw en dreef het dier in zee om langs den kortsten weg weer de thuisreis te aanvaarden. Aanvankelijk zwom de karbouw heel goed, doch in volle zee gekomen begaf hem de kracht en verdronk hij. Gelukkig dreef er in de nabijheid een boomstam, waar Lakipadada zich nog tijdig op kon redden.

Op dezen boomstam bleef hij zoolang rondzwalken, dat zijn lichaam ten leste met eene dikke laag mos en wier bedekt was. Eindelijk werd hij met den boomstam op een in zee uitstekende rots geworpen, waar een enkele manggaboom groeide. Waar hij gedoemd werd

hier verscheidene jaren van zijn leven door te brengen was het een geluk, dat de boom voortdurend vruchten voortbracht, waarmede hij zich voeden kon.

Op zekeren dag werd hij uit zijne benarde positie gered. Een groote roofvogel, de „Langkang Moega" streek namelijk neer op den top van den boom.

Lakipadada greep hierop fluks een van zijne pooten vast, en bleef er aan hangen tot het dier weer wegfladderde. Dagenlang bleef hij zoo door 't luchtruim zweven tot de roofvogel eindelijk landwaarts in vloog en in het gebied van Goa op een boom neerstreek, waarop Lakipadada hem los liet.

Niet lang zat hij in den boom, of eenige menschen, die er vooorbij kwamen kregen hem in de gaten.

Ze zagen hem eerst voor het een of ander dier aan, daar hij met zijn mos- en wierkleed alles behalve op een mensch geleek. Aan zijne stem hoorende, dat het een mensch was, liet men hem naar beneden komen en gaf hem wat te eten.

Toen men het restje van zijn eten aan de honden gaf, gingen deze onmiddellijk dood: ook de slaven, die er van aten stierven direct. Eerst de vorst die er van gebruikte bleef ongedeerd. Hierdoor begreep men, dat de man in den boom van vorstelijke afkomst moest zijn.

Hij werd nu naar de rivier geleid om er gewasschen te worden, doch hoe men ook waschte, het mos en het wier konden niet worden afgehaald. Terwijl men ten einde raad was, hoorde men opeens een vogel, veel gelijkende op de kakatoe, roepen: „Baadt hem met lemolawa (djeroek-poeroet) dan wordt hij blank en blozend als de danga-danga bloem" (onbekende bloemsoort).

Dezen raad opvolgende lieten het mos en het wier onmiddellijk los.

Terwijl hij gebaad werd kwamen tal van lieden water halen uit de rivier. Het slaan op de Gendang (groote trom) in de verte hoorende, vroeg Lakipadada hun wat dat beduidde. Zij vertelden hem toen, dat de gemalin van den vorst bevallen moest doch de bevalling maar

niet wilde plaats hebben. Er stond reeds iemand gereed om den buik open te snijden, maar de medicijnmeester, die de snee weer heelen moest was er nog niet.

Lakipadada sprak hierover zijne verwondering uit en zei, dat dergelijke bevallingen in zijn land anders werden bewerkstelligd.

De waterdragers vertelden bij terugkomst het gehoorde aan hun vorst, die daarop onmiddellijk Lakipadada liet ontbieden om bij de bevalling te helpen.

Deze was dadelijk daartoe bereid. Hij legde zijn sirihzakje op het hoofd van de kraamvrouw onder het prevelen van eenige woorden en zonder de minste moeite had de bevalling plaats.

Na dit succes in het paleis van den vorst verblijvende, deelde hij dezen zijne afkomst mede, waardoor men tot de ontdekking kwam, dat beiden van dezelfde goddelijke afstamming waren.

Bedoelde vorst droeg den naam van Batara Oelo. Later huwde Lakipadada met zijne kleindochter, genaamd Datoe, die hem drie zonen schonk: Patala Merang, Patala Boenga en Patala Bantang.

Na den dood van Lakipadada, die over het geheele eiland Celebes zou hebben geheerscht, werd zijn rijk als volgt verdeeld:

Patala Merang, gevestigd te Goa, kreeg het gedeelte ten zuiden van de Bamboe Poeang, welke berg halfweg Enrekang-Kalossi gelegen is.

Patala Bantang, die zijn zetel te Tarongkong (Makale) had werd toegewezen het gedeelte, begrensd ten zuiden door de Bamboe Poeang, ten oosten door de Boentoe Batoe Karambao (oostelijk van Rante Boea gelegen), ten noorden door de Boentoe Napa (Rante Pao) en ten Westen door de zee van Mandhar;

Patala Boenga, die te Palopo verblijf hield, ontving het overige gedeelte van het eiland Celebes.

Deze verdeeling was door Lakipadada reeds bij zijn leven vastgesteld, waartoe hij met zijne drie zonen op

den top van het Latimodjong gebergte gestaan had om van daaruit de grenzen aan te wijzen.

Bij de nederdaling op de „Kandora" had P. Tamboro Langi behalve de reeds vermelde adatvoorschriften verscheidene zwaarden bij zich, waarvan thans één, de „Soedan", nog in het bezit zou zijn van het Goasche vorstenhuis, één, de „Boenga aroe" in handen is van den Datoe van Loewoe en twee, de „Maniang" en de „Dòsò" bij Poeang Tarongkong, landschapshoofd van Makale, berusten.

Tot de rijksornamenten van het oorspronkelijke vorstengeslacht worden ook nog gerekend:

1. een vlag (Baté Moeroeng), welke in het bezit is van het landschapshoofd van Sengala.
2. eene dubbele mand met één bodem (bàkà siroe), welke bij het landschapshoofd van Madandang (Rante Pao) berust.
3. een 3-tal kandaori's (kralen kleeden), waarvan een bij So Bandaso en twee bij P. Tarongkong zijn.
4. twee oude weefsels, genaamd Indo Lébo en Arang To Boeang, welke in 't bezit zijn van P. Tarongkong.

Verder vertelt de overlevering, dat een tweede vlag, de „Lamparadja" te Goa, en een derde vlag, de „Bate SoelangkaE" te Palopo zich bevindt.

De laatste dertig jaren vóór onze komst bestaat de geschiedenis van deze streken uit een voortdurenden strijd tusschen de verschillende vorsten.

De voornaamste van die oorlogen zullen hieronder in 't kort beschreven worden om een kijk te geven op de toestanden en de onderlinge verhoudingen uit dien tijd.

1. De oorlog tusschen Poeang Rendangan, vorst van Minkindik en Poeang Tarongkong, vorst van Makale.

Deze strijd werd veroorzaakt door het eigenmachtig optreden van eenige lieden uit Minkindik, die wetende, dat er sinds lang groote naijver bestond tusschen de beide vorsten en van een strijd voor zich zelf groote voordeelen verwachtende, Poeang Tarongkong zonder

dat hun vorst er iets van wist, de boodschap brachten, dat Poeang Rendangan oorlog tegen hem wenschte te voeren. Hoewel P. Taronkong, wiens macht aan het tanen was, antwoordde geen krijg te willen voeren deelden de terugkeerenden aan P. Rendangan mede, dat P. Tarongkong zich gereed maakte om Minkindik binnen te vallen met eene strijdmacht.

Het gevolg hiervan was, dat P. Rendangan aan zijne bondgenooten, de hoofden van Sengala, Oeloewae, Enrekang, Baten (Rante Pao) en Piongan (Rante Pao) uitnoodigingen zond om aan den strijd deel te nemen en zelfs de hulp inriep van den Adatoeang van Sidenreng, die daaraan voldeed door het zenden van een krijgsmacht onder aanvoering van Patta Majorolo en Oewa Sitoeroe.

Weldra trok P. Rendangan met zijne eigen krijgsmacht en die van Sidenreng naar de grens van Makale bij Baba Kanawan, terwijl Sengala stelling nam bij Panleon (grens Makale-Sengala), Batan zich richtte tegen kampong Boerake, Piongan de Tanah Malea (de roode kleiheuvels ten noordwesten van kg. Kasimpo) bezette en eene troep uit Doeri (Enrekang) tegen Pango-Pango optrok.

Tegen deze overmacht was P. Tarongkong niet opgewassen. Enkele kampongs werden verbrand, veel vee, goederen en slaven geroofd en P. Tarongkong zelf voortdurend opgejaagd.

Ten slotte naar Mangasa gevlucht, bood hij na ongeveer een jaar strijdens den vijand den vrede aan, welke deze aannam.

Terwijl de bondgenooten van P. Rendangan naar hunne haardsteden terugkeerden, bleven de Sidenrengers onder Patta Majorolo en Oewa Sitoeroe zich te Rante Tadjo, een plateau tusschen Padangiri (Landschap Banga) en Madandang (Rante Pao) vestigen, van waar uit zij overal rooftochten ondernamen. Doordat deze troep grootendeels met Beaumont-geweren bewapend was en uit vechtersbazen bestond, waren de Toradja's er zeer bevreesd voor.

Poeang Tarongkong, die zeer wraakzuchtig gestemd was door de ondervonden nederlaag, wist zich na eenigen tijd weer zoodanig te herstellen, dat hij na zich verzekerd te hebben van de hulp der Sidenrengers te Rante Tadjo, op zijn beurt tot een aanvallenden oorlog overging tegen P. Rendangan. Hij zelf bleef zich echter verdekt opstellen in kampong Mamoeloe, en liet de Sidenrengers gesteund door zijne krijgsmacht den strijd uitvechten.

Aanvankelijk leed P. Rendangan voortdurend nederlagen en vluchtte hij na de verbranding van kampong Bala door den vijand naar kampong Tangan. Later gelukte het echter aan zijne troepen de Sidenrengers onder Oewa Sitoeroe bij kg. Patebah te verslaan.

Nadat de strijd eenigen tijd afwisselend was gevoerd kwam de vrede tot stand door bemiddeling van genoemden Oewa Sitoeroe.

Te Baba Kanawan op de grens Makale-Minkindik had de verzoening tusschen de beide vorsten plaats.

Volgens de adat moeten zij hierbij elkaar rijst in den mond leggen en een kogel overhandigen en wordt een varken geofferd aan de goden, die als getuigen worden aangeroepen onder het uitspreken van het voorgeschreven formulier.

2. Oorlog tusschen P. Rendangan en So Bandaso.

So Bandaso, een Anak di sissih uit Sengala, was door Poeang Lemo, vader van P. Rendangan, als zoon geadopteerd.

Door voorspraak van P. Lemo werd So Bandaso na den dood van het Hoofd van Batoe Allo (Sengala) door Poeang Batoe, vorst van Sengala tevens broeder van P. Lemo, tot diens opvolger benoemd.

Daar So Bandaso eene krachtige en invloedrijke persoonlijkheid was, die vooral na den dood van P. Lemo in macht toenam, werd P. Rendangan bevreesd, dat hij hem zou overvleugelen. Toen So Bandaso zelfs zoo ver ging, dat hij over de Kaoenans van de Poeang Pitoe (de

zeven Poeangs) dezelfde rechten wilde uitoefenen als P. Rendangan, vond deze daarin aanleidng hem den oorlog te verklaren.

Hiertoe riep hij weer de hulp in van Oewa Sitoeroe met zijne Sidenrengers. Bij hunne nadering trok So Bandaso zich terug in Dariti Alang (Batoe Allo), waar hij eene benteng had gebouwd.

Na een paar maanden belegerd te zijn, waarbij aan weerszijden enkele dooden en gewonden vielen, kreeg So Bandaso gebrek aan voedsel, hetgeen hem er toe bracht zijn aanvaller den vrede aan te bieden tegen den prijs van 36 karbouwen, welk aanbod door P. Rendangan werd aangenomen, waarna de strijd uit was.

Opmerkelijk hierbij was, dat er door den belegeraar niet geroofd of gebrand werd omreden de meeste bewoners van Batoe Allo Kaoenans waren van de Poeang Pitoe (zie onder grondrechten).

3. De strijd tusschen de afstammelingen van Nè Dide, hoofd van Lali, en To Messawa, Madika te Piaoen (Rano).

De directe aanleiding tot de ontbranding van dezen krijg was gelegen in het rooven en gedeeltelijk afmaken van een 100-tal paarden van Oewa Saroerang, zoon van Nè Dide, door Lagi, kleinzoon van To Messawa.

Het motief voor deze daad was het volgende:

To Messawa had eene groote schuld aan Nè Dide en Lagi was nu bevreesd, dat bij den dood van zijn grootvader Oewa Saroerang zich van diens bezittingen zou meester maken; vandaar dat hij dit gevaar trachtte af te wenden door een strijd uit te lokken, waarin de geheele bevolking betrokken zou worden.

De strijd werd aan weerszijden geopend met het rooven van karbouwen.

Meanglo, zoon van Rando, hoofd van Roemandang (Rano), roofde 12 karbouwen van To Messawa, waarvan hij er één verkocht aan zekeren Pakio te Poeroe (Rano). Toen deze karbouw losraakte en in kg. Kalimboea (Rano) terechtkwam, weigerden de kampongbewoners

het dier aan Pakio terug te geven. Nadat deze zich daarover beklaagd had hij Oewa Saroerang en deze de zaak niet vertrouwende er niet op was ingegaan, begon Pakio, met zijne kamponggenooten den strijd tegen kg. Kalimboea. Hieruit ziende, dat het ernst was, stond Oewa Saroerang genoemden Pakio bij. In dezen strijd sneuvelde Lagi, waarna er een stilstand intrad van ± 8 maanden.

Nadat Parébong, zoon van To Messawa, zich verzekerd had van de hulp van het hoofd van Mamboe (Mandhar) en eenige hoofden van Simboeang, werd de strijd weer hervat.

Aan de zijde van Parébong stonden ± 1000 man, gewapend met ± 40 achterladers en ± 250 voorlaadgeweren, terwijl Oewa Saroerang slechts over ± 100 man beschikte, waarvan de kern echter gevormd werd door een troep van 20 uitgelezen mannen, bewapend met 9 achterladers, 2 winchesters en 4 voorladers.

Bij kampong Langsa, waar Oewa Saroerang zich met zijne macht goed gedekt had opgesteld, kwam het tot een gevecht, waarbij zijne tegenpartij, na 2 gewonden te hebben verkregen, op de vlucht gejaagd werd.

's Nachts legde Oewa Saroerang daarop eene hinderlaag bij kg. Lameong met het resultaat, dat tegen den morgen de Tomakaka van Mamboe, toen hij zich naar de rivier begaf om te baden, neergeschoten werd.

Vier dagen later waren alle vijanden door Oewa Saroerang uit 't gebied van Rano verdreven.

Parébong begaf zich hierop naar Enrekang, waar hij na den Patta van Enrekang een paar gouden krissen ten geschenke te hebben gegeven, hulp van dezen ontving.

Aan het hoofd van ± 800 man, gewapend met achterladers, voorladers, lansen en klewangs, trok de Soelewatang van Enrekang met Parébong naar Rano, waar de krijgsmacht in kg. Bena hare tenten opsloeg.

Tot een strijd met Oewa Saroerang kwam het echter niet. De Soelewatang wist Oewa Saroerang te bewegen

zich te verzoenen met Parébong, waarbij de overeenkomst tot stand kwam, dat Oewa Saroerang erkend zou worden als kleinzoon van To Messawa en daardoor dezelfde rechten op de bezittingen van To Messawa zou krijgen als diens kinderen.

Op 't verzoeningsfeest werd een karbouw geslacht en door beide partijen den eed afgelegd, dat bij schending van de overeenkomst de kinderen en kleinkinderen van den schuldige nimmer karbouwenharen te zien zouden krijgen, wat hetzelfde beteekent als dat zij de schending niet zouden overleven.

4. De oorlog tusschen P. Rendangan en Oewa Sitoeroe.

Deze brak uit doordat in een strijd tusschen To Morrong, een bekend krijger uit Tokesang (Sengala) en het hoofd van Marinding (Minkindik) een paar volgelingen van Oewa Sitoeroe door Doeriërs, die zich in dienst bevonden van P. Rendangan, gedood waren. Oewa Sitoeroe, die hoofdzakelijk gebeten was op de Doeriërs, waarbij de twee zonen van P. Rendangan, genaamd So Toratoe en Tangke Limbang — de eerste is thans landschapshoofd in Minkindik — zich hadden aangesloten, vervolgde hen in de richting van Oeloewae en Baroko (Doeri), in welke laatste streek de Doeriërs stand hielden en hulp bekwamen van hunne landgenooten.

Bij de komst van onze troepen te Enrekang in 1905 was de strijd nog onbeslist.

5. De strijd tusschen de beide oudste zonen van P. Tarongkong, genaamd Andi Lolo en P. Rante Allo.

Deze strijd ontbrandde tengevolge van de bloedschande, gepleegd door P. Rante Allo met zijne halfzuster Lai. Deze schande was des te grooter, wijl P. Rante Allo bij eene pandelinge verwekt was.

Andi Lolo, die weer eene andere moeder, eene dochter van een Tomakaka uit kg. Limpangan, tot moeder had, en zelf liefdesbetrekkingen met zijne zuster had willen

aanknoopen, raakte daarover zoo in woede, dat hij zijn broeder den oorlog verklaarde.

Na elkaar wederkeerig geringe verliezen te hebben toegebracht, week P. Rante Allo uit naar Banga en Taleong.

P. Tarongkong was als vader en vorst niet in staat tusschenbeide te treden, hoewel volgens het volksgeloof eene dergelijke „pemali" vast het land tot verderf moest brengen.

Nadat later Lai haar broeder, dien zij gevolgd was, weer verlaten had, hield de strijd tusschen de broeders op.

Uit de gepleegde bloedschande ontsproot een kind, dat nu nog leeft en bij den vader in huis is.

De kennis van de boven in het kort geschetste oorlogjes is van groot gewicht voor de verklaring van vele toestanden en verhoudingen in deze streken.

In dit opzicht zijn bijna even leerrijk de krijgen, welke gevoerd werden tusschen:

1. P. Boengin en het hoofd van Tonglo (Rante Pao) waarin P. Rendangan en Oewa Sitoeroe aan de zijde van P. Boengin stonden en het hoofd van Padangiri (Banga) de tegenpartij bijstond. De aanleiding was de moord gepleegd op zekeren Balah van Banga door iemand uit Boengin.

Uit wraak had daarop een kleinzoon van den vermoorde, die te Tonglo woonde, weer iemand uit Boengin vermoord. P. Boengin behaalde in dezen strijd de overwinning.

2. Oewa Sitoeroe en Paoewang, landschapshoofd van Molimbong, waarbij P. Tarongkong en P. Boengin eerstgenoemde vergezelden.

Oewa Sitoeroe, die den krijg ondernam met het doel in Malimbong flink te kunnen rooven, werd met een verlies van 19 dooden teruggeslagen naar Rimbong.

3. Nè Dide, hoofd van Lali, en het hoofd van Poeroe (Rano).

Het doel van Nè Dide was de bevolking van Poeroe te tuchtigen voor den roof op zijne karbouwen gepleegd.

Met de hulp van Oewa Sitoeroe werd kg. Poeroe uitgeroofd en afgebrand.

4. Eenige hoofden van Rante Pao en de Sidenrengers onder Oewa Sitoeroe en Majorolo.

De aanleiding was het verbranden door de Sidenrengers van een kampong in Labo (Rante Pao). Aan de zijde van Rante Pao stonden Tandi Boea, neef van Poeang Tikoe, Poeang Maramba, Pong Palita, Nè Matandoeng van Baloesoe en So Dandoeroe van Rante Boea, terwijl als bondgenooten der Sidenrengers optraden Nè Koeloe van Boentaoe, vader van den bovengenoemden Pong Palita, en P. Rante Limbong, hoofd van Leatoeng (Sengala).

Nadat de bondgenooten uit Rante Pao bij Lebani (Sengala) verslagen waren, riep So Dandoeroe, hoofd van Rante Boea de hulp in van den Datoe van Loewoe, den Palimpang van Soeli en den Datoe van Larompong.

De Loewoereezen namen bij aankomst stelling op de heuvels ten oosten van Tokesang en Raroek (Sengala), terwijl de tegenpartij onder Oewa Sitoeroe, Patta Majorolo en To Morong van Tokesang in deze kampong den vijand opwachtten.

Na een paar maanden van niets doen keerden de Loewoereezen terug naar Pantilang.

Later riepen de hoofden van Rante Pao nogmaals de hulp in van den Datoe van Loewoe, waaraan in 1896 gevolg werd gegeven door het zenden van Patta Poenggawa van Boni met eene krijgsmacht van ± 1000 gewapenden, waarbij zich de beruchte Said Ali uit Palopo bevond.

In een gevecht bij Rante Tadjo (grens Padangiri en Madandang), werden de Sidenrengers verslagen, die daarop uitweken naar 't zuiden.

Vóórdat ze geheel uit 't Toradja-gebied verdreven waren, ging Patta Poenggawa echter met zijne krijgs-

macht terug naar Palopo, wat ten gevolge had, dat de Sidenrengers weder de vrije hand kregen.

5. Tomorrong, een berucht krijger uit Tokesang, en het Hoofd van Marinding (Minkindik).

Deze strijd ontstond na het overlijden van den vader van Tomorrong in Tabi. Daar hier geen geschikte plaats was voor het geven van het doodenfeest, besloot Tomorrong eenvoudig Marinding te veroveren om deze plaats daarvoor te bestemmen.

Hij werd bijgestaan door Oewa Sitoeroe, terwijl bij de tegenpartij waren aangesloten eene Doerische krijgsmacht onder P. Soelle en Aroe Sosso, welke laatste gehuwd was met eene dochter van P. Rendangan.

Bij eene nachtelijke verkenning werd Tomorrong per ongeluk door een zijner eigen strijders doodelijk getroffen, waarna de strijd onbeslist een einde nam.

Wat betreft het verzet in de Ambese- en Alla-stellingen het volgende:

In begin 1907 vluchtte Poeang Tikoe, het beruchte hoofd van Pangala (Rante Pao), opgejaagd door onze patrouilles, naar Paboearan, gelegen op een noordelijken uitlooper van de B. Ambese. Hier was Ambe Pare hoofd, vader van het tegenwoordige landschapshoofd van Palesang en oom van de twee gebroeders Oewa Saroerang en Bombi, thans resp. landschapshoofd van Rano en Boeakajoe.

P. Tikoe wist de „Compania" zoo zwart bij hem te maken, dat hij besloot bij de komst van de troepen uit Rante Pao zich te verzetten in het rotscomplex van Ambese. Oewa Saroerang en Bakko, 't tegenwoordige complexhoofd van Gandang Batoe, trachtten hem nog van dat plan af te brengen, doch tevergeefs.

Toen de troepen in Maart 1907 kwamen, vluchtte P. Tikoe uit vrees gevangen genomen te worden naar Bitoeang (Rante Pao).

In de Ambese-stelling boden daarop Ambe Pare en Oewa Saroerang weerstand. Nadat Ambe Pare gesneu-

veld en de stelling niet meer houdbaar was, nam Oewa Saroerang de wijk naar het Alla-rots-complex in Doeri, waar alles wat bevreesd was voor de „Compania" eene toevlucht zocht. Ten laatste waren hier mannen, vrouwen en kinderen uit Rano, Gandang Batoe, Lali, Silanga, Boeakajoe, Paboearan en vele Doeriërs onder P. Passak en P. Soele verzameld, ten getale van een paar duizend. Van deze menigte was een 300-tal mannen bewapend met ± 100 achterladers, evenveel voorladers en verder met lansen en klewangs.

Kort daarop werd de stelling ingesloten door troepen, die van de Ambese kwamen en van Enrekang waren opgerukt.

De rotsstelling was door hare hooge en loodrechte wanden zeer sterk en zoo goed als stormvrij. Aan de slappe verdediging was het te danken, dat onze troepen haar binnen korten tijd en met weinig verliezen hebben kunnen nemen.

Volgens Oewa Saroerang, die op den dag van den aanval uit de stelling wist te ontvluchten met zijne vrouw, zijn broer Bombi en eenige getrouwen, waarbij zijne vrouw eenige schotwonden opliep, was men na de gevechten in de Ambese reeds te geschokt en te bevreesd om nog ernstig weerstand te kunnen bieden. De meesten zochten er ook meer eene schuilplaats, van daar, dat er zooveel vrouwen en kinderen onder waren.

Bij de bestorming moeten ± 900 personen, waaronder vele vrouwen en kinderen, omgekomen zijn; velen zouden uit wanhoop van boven naar beneden gesprongen en te pletter gevallen zijn.

Na eenigen tijd opgejaagd te zijn door marechausseepatrouilles onder kapitein Heyligers, meldden zich ten slotte Oewa Saroerang en Bombi bij genoemden kapitein te Karappa.

Tot straf werden ze beiden met nog andere familieleden naar Boeton verbannen, van waar ze na twee jaar,

na algeheele kwijtschelding te hebben verkregen, terugkeerden.

Thans is Oewa Saroerang in Rano en Bombi in Boeakajoe landschapshoofd, in welke betrekking ze uitmunten door ijver en trouwe plichtsbetrachting.

Bestuur over het landschap en zijne samenstelling. De verschillende landschappen waaruit de onder-afdeeling Makale bestaat zijn:

1. Makale.
2. Sengala.
3. Minkindik.
4. Banga.
5. Tapparang of Lamboe.
6. Taleong.
7. Malimbong.
8. Palesang.
9. Boeakajoe.
10. Rano.
11. Baoe.
12. Mappa.
13. Balepe.
14. Simboeang.

Vroeger vormden Makale, Sengala en Minkindik een bondgenootschap, de „Talloe Lombang" (drie landschappen) genaamd, met een zelfstandig vorst over elk landschap, die den titel van Poeang voerde.

De bestuurseenheid was het dorpen-complex, geheeten Boeah of Penanian. Het aantal penanians bedroeg in Makale 30, in Sengala 24 en in Minkindik 12. Aan 't hoofd van een Penanian stond een Tomakaka met den titel van Parenge of Indo Boeah.

Deze was geen gemeente-orgaan, doch meer de gemachtigde van den vorst — het ornaments-hoofd —, in dat complex, (parenge is eene afleiding van renge = dragen).

Hij werd echter gekozen door de Tomakaka's en ge-

goeden van de penanian, welke keuze onderworpen was aan de goedkeuring van den Tandoek Tatta (zie hieronder) en den vorst.

De kampongs in het complex hadden geen hoofd; wel was er een gemachtigde van den Parenge, doch hij had geen rechten en plichten van een dorpshoofd, maar meer de taak van een mandoer; zijn baantje werd aangeduid met den naam van Indo Tondok.

In Makale waren de penanians vereenigd tot drie grootere bestuurseenheden, nl. die van Boengin, Lemo, en Botang, welker hoofden de titels voerden van resp. Poeang, Takia basi en Ampanga Banoe.

De Ampanga Banoe had tot taak bij de feesten van den vorst karbouwen en varkens te leveren, die volgens de adat aan een bamboe-touw (banoe) gebracht moesten worden. De anderen mochten ook bijdragen leveren, doch waren er niet toe verplicht. Die verplichte levering trad in de plaats voor den arbeid, welke de bevolking van Lemo anders moest verrichten in de rijstvelden van den vorst.

Wegens den verren afstand van hunne woonplaatsen werd deze regeling getroffen.

Bij overlijden van den vorst had Lemo verder een karbouw met hoorns ter lengte van een hand en een toebereid varken te leveren.

De Takia basi moest in tijd van oorlog, wanneer de Tandoek Tatta het gelastte, gewapend volk leveren en in tijd van vrede hulp verleenen bij dooden- en andere feesten van den vorst.

De Poeang van Boengin had als vorstelijke telg van gelijke geboorte geen verplichtingen tegenover den vorst.

De Poeang werd bijgestaan door eene soort Patih met den titel van Tandoek Tatta, die gewoonlijk alle zaken voor den vorst afdeed en bij diens overlijden de gewichtige taak had alle parenge's en hoogere hoofden te vergaderen voor de verkiezing van een nieuwen Poeang.

De uitroeping van den gekozene geschiedde door den Tandoek Tatta, bijv. als volgt: Hé maperangi nasengko, toi ko 30 penanian Poeang Tarongkong onda toro ana Poeang Boeloe" (He, luistert gij allen, de 30 penanians hebben besloten den overleden Poeang Boeloe te vervangen door Poeang Tarongkong), waarop allen antwoorden met „Io".

Deze oproeping geschiedt ter plaatse van de tongkonan (stamhuis), waar de rijksornamenten bewaard worden. Op de plek bestemd voor het brengen van de offers aan de goden, worden die ornamenten aan een bamboe opgehangen.

Bij de troonsbestijging vierde men het Meraoek-feest, waarbij een karbouw en eene kip geslacht en de gandang geslagen werd.

Waar bestuur en godsdienst niet scherp van elkaar te onderscheiden zijn, kunnen de Matoea Oeloe, die voor nakoming der pemali's, voornamelijk gedurende den plant- en oogsttijd van het rijstgewas, te waken hadden, zonder bezwaar gerekend worden tot het bestuur van het dorpen-complex.

Deze Matoea Oeloe werden aangewezen uit de oudere Tomakaka's.

In de overige landschappen was de samenstelling van het bestuur ongeveer dezelfde, met de volgende verschillen nochtans:

De titel van de vorsten was Madika in plaats van Poeang. Tandoek Tatta's bestonden niet; in Simboeang had men echter drie Soelewatangs, die dezelfde taak vervulden.

De landschappen Banga, Taleong, Tapparang en Malimbong vormden vroeger eene federatie, aan het hoofd waarvan vier Madika's stonden, die hun tongkonans (stamhuizen) hadden te Lombok (Taleong), Oelin (Banga), Sikke (Tapparang) en Passang (Malimbong); het tegenwoordige landschap Palesang was vroeger onderhoorig aan Taleong, doch heeft zich later na een strijd er van vrij gemaakt.

De verschillende vorsten, Tandoek Tatta's en Parenge's hadden geen vaste inkomsten.

Zij konden het volk in hun dienst oproepen, als het noodig was en bijdragen vragen voor dooden- en andere feesten. Ook mochten ze als er ergens padi gesneden werd een aandeel van den oogst vragen.

Verder hadden ze bij het slachten van karbouwen en varkens recht op een stuk vleesch.

Behalve dat het Gouvernement, waarschijnlijk op grond van verkeerde inlichtingen, de landschapshoofden onder het gezag van den Datoe van Loewoe stelde, liet het de landschappen zooveel mogelijk hunne eigen bestuursinrichting en instellingen behouden.

Ter verzekering van de ontwikkeling van land en volk werden voorts nog de volgende regelingen getroffen:

eenige kleine kampong-complexen vereenigd tot grootere;

de taak en de verplichtingen der hoofden nauwkeuriger vastgesteld en meer in overeenstemming gebracht met onze bestuursbeginselen;

eene hoofdenbelasting, ten bedrage van 4 % van het inkomen, geheven;

een landschapskas opgericht, waarin vorengenoemde hoofdenbelasting en alle andere inkomsten van 't landschap gestort en waaruit alle uitgaven ten bate van het landschap bestreden worden volgens eene vastgestelde begrooting;

verplichte heeren- en gemeente-diensten ingevoerd; de eerste tot een maximum van 52 dagen per jaar;

de diensten ten behoeve van de hoofden zoodanig vastgesteld, dat van elken mannelijken onderhoorige per jaar 2 dagdiensten geëischt konden worden door een Poeang, een Parenge of een Indo Tondok.

In verband met de geringheid van de tractementen der landschapshoofden en de collecteloonen der mindere hoofden kan bovengenoemde vergoeding voor het

gemis van vroegere inkomsten niet meer dan billijk genoemd worden, vooral waar deze last voor de bevolking veel verlicht wordt door de gewoonte der hoofden om den menschen tijdens het verrichten van die diensten den kost te geven.

De landschapskas, welke vroeger een zelfstandig beheer voerde, is na de oprichting van eene afdeelingskas voor geheel Loewoe tot eene hulpkas teruggebracht welker beheerder in rekening-courant staat met den afdeelingskashouder te Palopo.

De inkomsten bestaan voornamelijk uit de opbrengst van de sima, terwijl verder de passerrechten eene bijdrage vormen van eenige beteekenis.

Andere middelen ter versterking van de inkomsten kunnen voorshands niet gevonden worden, daar boschproducten in 't land niet worden aangetroffen en van de karbouwen en varkens moeilijk eene slachtbelasting geheven kan worden, wijl ze slechts op dooden- en andere offerfeesten geslacht worden en daardoor de eigenaren geen winst verschaffen.

Een voorstel tot heffen van rechten bij het verleenen van speellicenties werd van hoogerhand afgewezen op moreele gronden.

Aan plaatselijke kassen is de onder-afdeeling slechts een straatverlichtingsfonds rijk, dat jaarlijks eene subsidie van *f* 75.— ontvangt uit de Afdeelingskas.

Samenstelling van het landschap met opgave van kampongs.

De onder-afdeeling is thans als volgt ingedeeld:

I. *Landschap Makale.*

1. onder-landschap Mamoeloe met de kampongcomplexen:

Mamoeloe, Ariang, Botang, Manggao, Santoen, Limpangan, Awa, Lalikan;

2. onder-landschap Paboearan met de kampong-complexen:

Paboearan, Batoe, Pareke, Kepe;

3. onder-landschap Boengin met de kampong-complexen:

Boengin, Mandete, Leong, Rore, Lemo, Limboe;

4. onder-landschap Kasimpo met de kampong-complexen:

Kasimpo, Boerake, Tarongkong, Lapandan.

II. *Landschap Sengala* met de complexen:

Sarapoeng, Kaire, Soeaja, Kambisa, Leatoeng, Tokesang, Batoe Allo, Simboeang, Oeloe Wae.

III. *Landschap Minkindik* met de kampong-complexen:

Balah, Tengan, Palipoe, Marinding, Tinoring, Tanti, Batoe Rondon, Pangrarean, Silanga, Pemanoekan, Tampo, Gandang Batoe.

IV. *Landschap Banga* met de kampong-complexen:

Tandingan, Kerending, Bori, Soerakan, Rimbong.

V. *Landschap Tapparang* of *Lamboe* met de kampong-complexen:

Tapparang, Sikke, Oeka, Tina, Tombang, Padangiri, Pangleon.

VI. *Landschap Taleong* met de kampong-complexen:

Lippang, Sarong Kalimbang, Boea Taroen, Kande Api, Kolleang.

VII. *Landschap Malimbong* met de kampong-complexen:

Malimbong of Boetang, Koleh, Lippang, Sewangan, Mindoeroe, Bone, Sarandoeng.

VIII. *Landschap Palesang* met de kampong-complexen:

Karappa, Palesang, Pangala, Kajosing.

IX. *Landschap Boeakajoe* met de kampong-complexen:

Maroangin, Langda, Ratte, Simba, Bena, Lesso.

X. *Landschap Rano* met de kampong-complexen:

Tanette, Lameong, Pisoela, Saroerang, Roemandan, Roeroe, Piaoen, Bangoenan, Langadengan.

XI. *Landschap Mappa* met de kampong-complexen:

Mariri, Gantoengan, Tombang.

XII. *Landschap Baoe* met de kampong-complexen:

Baoe, MaroeE, Siamang.

XIII. *Landschap Balepe* met de kampong-complexen:

Kada, Balepe, Kararoek, Kaoeloe, Sani, Ratte, Toejoe.

XVI. *Landschap Simboeang* met de kampong-complexen:

Paoeng, Banga, Sima, Kepe, Sarandena, Lindangan, Makodo, Panangan, Tanette, Bangoenan, Lekkih, Tandoeng.

Vermelding van de op de landschappen betrekking hebbende contracten en verklaringen.

In verband met hunne inlijving bij het Landschap Loewoe hebben het Celebes-contract en de z.g. „korte verklaring" van dat landschap betrekking op de landschappen dezer onder-afdeeling.